

Zjuegn
Myfuerlilip Sweet
III kg. 1868₁₀

84
Z-66

Ք Շ Ո Ւ Ա Ռ Ն Ե Ր

84
2-66

20 APR 2008
19 NOV 201

ՎԵՐԺՈՐ ՀԻՆԿՕ

ԹՃՈՒԱՌՆԵՐ

ԹԱՐԳՄԱՆՆՑ

ԳՐ: ՉԻԹՆԿԻՐԵԱՆ

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ. — ԳՕԶԷԹ

Երրորդ հատոր

ՏԵՐ ԵՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ

ՏԻԳՐԱՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՏԷՏԷԱՆ

ԶՄԷՐՈՒՄԵ

ՏԳԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՏԷՏԷԱՆ

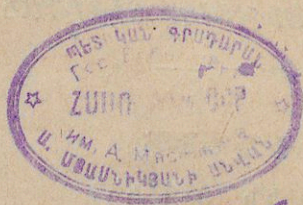
1868

5000

{ 21/11/1868 }

12.06.2013

6336

58825-67

ԹՂՈՒՍՈՒՆԵՐ

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

Գ Օ Զ Է Թ

ԳԻՐՔ ԱՌԱՋԻՆ

ՎԱԹԵՐԼՕ

ՔԼՈՐԻ ԱՌԱՋԻՆ

ԹԻ ԻՆՁ ԲԱՆԻ ԿԸ ՀԱՆԳԻՊԻ ՆԻՎԵԼԷՆ ԵԿՈՂ ՄԸ

ԱՆՑԵԱԼ տարի (1861) մայիսին մէջ զեղածիծաղ առաւ
ւտ մը 'նիվելէն դալով դէպ 'ի Լա Հիւլը կուղղէր անցորդ
մը, այն որ այս պատմութիւնը կը պատմէ: Հետի կը քայ-
լէր և քարայտառի լայն սալարկէ մը կերթար: Այս սալար-
կը երկու ծառաշարներու մէջ տեղէն վէտ առ վէտ դէպ 'ի
բլուրներու վրայ կը յառաջանայ, որոնք իրարու ետեւ կու-
գան, ճամբան վեր կը վերցնեն և վար կիջեցնեն, և անոր
վրայ կարծես թէ ահագին կոհակներ կը կազմեն: Անցորդը
Լիյլուա և Պուա-Սէնէօր-Իզաազը անցած էր: Արեւմտեան
կողմէն Պրէն-ՂՆԼէօյի յարկի քարէ զանգակատունը կը նը-
մարէր, որ զլիւլայր դրուած անոթի մը ձևը ունէր: Բլրակի
մը վրան հասնելով անտառէ մը, յետոյ զարտուղի ճամբու
մ'անկիւնէն անցաւ, ուր Հին Գրադոն, Բէ-Կ վերնադրով որդ

նախարար մայթի մը քով կապելայ մը կար, որու երեսին վրայ
սա ծանուցադիրը կը կարգացուէր. Չորս հովերուն, Էջմուշ,
Քանաքեպ արձարան:

Երբ քառորդ մղոնի մը չափ հեռացաւ այս կապելայէն,
պղտի ձորի մը մէջ հասաւ ուր ջուր կայ. այս ջուրը ճամ-
բուն կոսիճներուն մէջէն բացուած կամարի մը տակէն կանց-
նի: Պատերու ցանալցիր (clair-semé) այլ կանաչադեզ փունջ
մը որ սալարիին մէկ կողմէն ձորը կը լեցնէ, միւս կողմէն
մարդագետիներուն մէջ կը ցրուի, և շքեղօրէն ու կարծես
իրարանցումով մը դէպ 'ի Պրէն-լ'Էլէօ կերթայ:

Հոն ճամբուն աջ կողմը պանդոկ մը կար, նաեւ դուռնի
առջև քառանիւ սայլ մը, գայլուկի (houblon) բուններու ա-
հագին խութ մը, արօթ մը, տերնազարդ ծառերու ցանկի մը
քով չորարէկ խոխներու դէզ մը, սակաւ ինչ կլիր որ քա-
ռակուսի ծակի մը մէջ կը ծխէր, և սանդուղ մը որ յարդ-
եայ միջնորմներով բաժնուած հիւղի մը քով դրուած էր:
Նորատի աղջիկ մը անպիտան խոտեր կը հանէր դաշտի մը
մէջ ուր դեղնադոյն մեծ ծանուցադիր մը կը թռէր հովէն.
Ծանուցադիրը հաւանականաբար հանդիսական տօնավաճառի
մը օտարոտի տեսարանին կը վերարեդէր: Պանդոկին ան-
կիւնը, ճահիճի մը քով որու մէջ բազերու խումբ մը կը
նստարկէր, արահետ մը կար որու քարայտակը լաւ շին-
ուած չէր, և որ մացառներուն մէջ կը նկղմէր: Անցորդը այս
տրահետը մտաւ:

Այս արահետին մէջ հնդեռասաներորդ դարէն մնացած
պտտ մը կար որ իրարու հակառակ աղիւսներով շինուած սրա-
ծայր քիւ մ'ունէր վրան. ճամբորդը դրեթէ հարիւր քայլ
տունէն և այս պատին քովէն քայլելով անցնելէն ետք կա-
մարաձև և քարաշէն մեծ դուռի մ'առջև հասաւ, որ Աուի
չորեքտասաներորդի ժամանակուան ծանր ուժին համեմատ շին-
ուած էր, և ուղղադիւ թարաւոր (imposte) մ'ունէր որու
էրկու կլոր և տափաձև բարձրաքանդակներ կը մտնէին: Գու-

ոին վերը կանոնաւոր և բարձրաշէն ճակատ մը կը տես-
նուէր. այս ճակատին ուղղութեամբը քաշուած պատ մը
դրեթէ կուլար դուռնի կը գտնար և անոր երկու կողմը մէյմէկ
ուղիղ և յանկարծադէպ անկիւնով կը պաշտպանէր: Առջևի
կողմը մարդագետին վրայ երեք տափան երկնցած էր, որոնց
մէջ տեղերէն մայիս ամսոյ ամէն ծաղիկները խառն 'ի խուռն
կը բուսնէին: Գուռը գոցուած էր երկու հնաւեր թեւերով,
որոնք ժանգոտ դռնահար մ'ունէին:

Արևին ճառագայթները զմայլելի էին. ոստերը մեղմիկ կը
սարսուէին այն սարսուռով որ մայիս ամսոյ մէջ աւելի թռչ-
նոց բոյներէն քանթէ հովէն կարտագրի: Սիրուն թռչնիկ մը
որ հաւանականաբար սիրահար էր, մեծ ծառի մը վրայ մո-
լեղնաբար կը ձայնէր:

ճամբորդը ծուռեցաւ, և դուռնի շին ձախ կողմի քարին
մէջ բաւական լայն և բոլորաձև խոռոչ մը տեսաւ, որ դուն-
դի մը ներակողմին կը նմանէր: Նոյն պահուն դուռը բաց-
ուեցաւ և զեղջիկուհի մը դուրս ելաւ:

Տեսաւ անցորդը և նշմարեց թէ ինչ բանի կը նայէր ան:

— Քրանսեան դնդակ մը բացաւ այդ ծակը, ըսաւ զեղջի-
կուհին:

Յետոյ շարայարեց.

— Սա վերը դուռնի վրայ, բեկոյի մը քով տեսածդ ալ
պիտոյայեան մեծ զնդակի մը ծակն է: Գնդակը փայտին միւս
կողմէն չելաւ:

— Ինչ է այս տեղին անունը, հարցուց անցորդը:

— Ուլիօմն, ըսաւ զեղջիկուհին:

Անցորդը կայնեցաւ. քանի մը քայլ առաւ, և դնաց ցան-
կերուն վրայէն նայելու համար: Հորիզոնին վրայ ծառերու
մէջ տեղէն բլուր մը և բլուրին վրայ բան մը նշմարեց որ
հեռուէն առիւծի մը կը նմանէր:

Անցորդը Վաթերլայի պատերազմի դաշտին մէջ կը զբա-
նուէր:

ՈՒԿՈՄՈՆ

ՈՒԿՈՄՈՆ սղալի տեղ մ'եղաւ. Եւրոպայի այն մեծ փայտահարին՝ որ Նաբոլէոն կանուանէր՝ Վաթերլոյի մէջ տեսած խոչընդոտներուն սկիզբը և առաջին դիմադրութիւնը այն տեղն եղաւ. Ուկոմոն եղաւ տապարին բերնին առաջին անգամ հանգիստը վարակը:

Ուկոմոն գլխակ մ'էր, հիմա ալ աղարակ մ'է: Ուկոմոն հնազանդին համար Խալոմէ է: Այս բնակարանը շինողն է Սոմերէլի պարոն Հիւկոն, ճիշդ այն անձը որ Վիլէրի վանքին վեցերորդ մատրանապետութիւնը հաստատեց:

Անցորդը դուռը հրեց, սրահէ մ'անցաւ արմուկովը հին կառք մը մշտելով, և դաւիթը մտաւ:

Այս դաւիթին մէջ անցորդին ուշադրութիւնը գրաւող առաջին բանն էր վեշտասաներորդ դարու դուռ մը որ կարծես կամար մը կը կազմէ հոն և որու չորս կողմը առաջն բան փլած է: Յիշատակարանի մը տեսքը շատ անգամ աւերակներէն կարտագրի: Կամարին քով և պատին վրայ Հանքի Դի ժամանակէն մնացած միջնակամարեան քարերով (claveaux) ուրիշ դուռ մը բացուած է, ուսկէ մրդաստանի մը ծառերը կերեւան: Այս դուռին քով աղբնոց մը, հոն հոս բրինձեր և թիւեր, քանի մը սայլ, հին հոր մը իր սաւայտակովը և դառնակովը (tourniquet) միատեղ, մտրուկ մը որ կոստէր, հնդկահաւ մը որ պարծօրէն կը շրջէր, մատուռ մը որ վրան զանգակատուն մ'ունի, ծաղկաւա խնձորենի մը որ մատուռին պատին վրայ կը յենու. ահա այս բաներով կը բաղկանար այն դաւիթը որու տիրելը Նաբոլէոնի անըջային դիմաւորութեանց մին եղաւ: Նաբոլէոն և թէ կարենար առնուլ այս տեղը, թերեւ անոր շնորհիւ աշխարհիս տերը ըլլար: Հաւեր կը շրջին հոն և իրենց կառուցովը հողը կը ցրը:

ուն: Գոռում մը կը լսուի, մեծ շուն մ'է զոռացողը որ ախաները կը ցուցնէ և որ անդիւցիներուն յաջորդն է:

Անդիւցիք հոն հրաշալի արիութեամբ կուռեցան: Գուրքի պահակներուն (garde) չորս խումբերը (compagnie) կառավարար պատերազմող բանակի մը դէմ դնելով եօթ ժամ կուռեցան:

Ուկոմոն եթէ երկրաչափական յատակագծով քարտիի մը վրայ տեսնուի, իր շէնքովը և ցանկապատերովը միատեղ դրեթէ անկանոն և անկիւնին մէկը կտրուած հանուած ուղղանկիւն մը կը ներկայէ: Այս կտրուած անկիւնին կողմը կիսնայ հարաւային դուռը. պատ մը կայ որ այս դուռը կը պահպանէ և ուսկէ նետուած հրացանը ներս մտնողին վրայ կը պարպուի ուղղակի: Ուկոմոն երկու դուռ ունի. մինն է հարաւայինը որ գլխակին դուռն է. միւսն է հիւսիսայինը որ աղարակին դուռն է: Նաբոլէոն Ուկոմոնի դէմ իր Թէրոմ եղբայրը զրկեց. Կիլլեմինոյի, Ֆոյի և Պաշլիւի բաժինները (division) հոն զարնուեցան. Ռէյլ զօրապետին դրեթէ ամբողջ դուռարտակը հոն պատերազմեցաւ, բայց դործ մը չտեսաւ: Գեւելեմանի գնդակները 'ի դուռ տեղացին այն դիւցազնական պատին վրայ:

Պատիւնի հեծելազունքը հիւսիսային կողմէն թէեւ ամբողջապէս Ուկոմոնի վրայ յարձակեցաւ տիրելու համար, բայց չյաջողեցաւ. Սոյի հեծելազունքն ալ հարաւային կողմէն յարձակեցաւ, սլլ միայն մէկ մասը դրաւեց առանց բոլորովին առնելու զայն:

Աղարակին շէնքերը դաւիթին հարաւային մասին բոլոր տիքը շնորհաւ են: Գաղղիացիները խորտակած են հիւսիսային դուռը որու մէկ կտորը պատին կառչելով կախուած է: Այս կտորը երկու պահանգի վրայ բեկուռած չորս տախտակէ կը բաղկանայ, որոնց վրայ դեռ կը նշմարուին յարձակումին տուած վէրքերը:

Գաղղիացիք հարաւային դուռը խորտակած, և կտոր մը

գրած են անոր մէկ մասին տեղ որ պատէն կախուած է : Այս դուռը որ դաւիթին ներսը կիսովին կը բացուի , վարը քարահիւս և վերը աղիւսահիւս պատի մը վրայ բացուած է քառակուսորէն , և հիւսիսային կողմէն դաւիթը կը փակէ : Այստեղ տախտակէ երկու լայն թեւեր ունի , և սոյլ մոնեղու համար շինուած է , ինչպէս ամէն աղաբակներու մէջ ալ կան այս տեսակ դուռեր . կատաղարար պատերազմեցան որոնք որ զբաւեւ ուզեցին այս դուռը որու անդին կողմը մարդ աղեւ տիններ կան և որու սիւնին վրայ շատ ժամանակ արիւնաշաղաղ ձեռներու ամէն տեսակ դրօշմներ տեսնուած են : Պօտիւն հոն մնաւ :

Պատերազմին փոթորիկը դեռ այս դաւիթին մէջ կը տիրէ . ահ ու սարսափը դեռ կը տեսնուին հոն . կոխին աղմուկը կարծես քար կտրած է և կերեայ . ամէն բան տակաւին կենդանի է , գեռ երէկ տեղի ունեցած է , բայց հետզհետէ կը մնան : Պատերը կը հոգեւորեն , քարերը կիլանան , խրամատները ձայն կուտան . ծակերը վէրքի կը նմանին , ծառերը որ ծուռած են և կը սարսուին , կարծես խոյս տալու կը նկրտին :

Այս դաւիթին մէջ 1813ին աւելի շէնք կար քան թէ այսօր : Այն ժամանակի շէնքերը , որք ետքէն փլուած են , անոր մէջ դարեանդներ , անկիւններ և քանոնաձև արմուկներ կը կազմէին :

Անդ լիացիք այս դաւիթին մէջ փակուած և ամբացած էին . դաղդիացիք մտան ներս , բայց չկրցան մնալ : Մատուռին քով գղեակին մէկ թեւը կանդուն կերեայ որ Ուկոմծնի աւերակներուն միակ մնացորդն է և որ փլուած , թեւեւ կրնայինք ըսել թէ փորէն հերձուած է : Գղեակը աշտարակի , մատուռն ալ ռազմական ամրոցի տեղ ծառայեց : Արուողները փոխադարձաբար ջարդուեցան հոն : Պատերուն ետեւէն , վերնաշարկներուն վերէն , շտեմարաններուն ներսէն , ամէն պառլազաններէն , ամէն օդամուտներէն , քարերուն ամէն ճեղք

քերէն , վերջապէս ամէն կողմէ հրացանի բոնուեցան գող , զիացիք , որոնք խուրձերով չորաբեկ ոստեր բերին և պատերը ու մարդերը կրակի տուին , ռումբին առած պատասխանն էր հրդեհը :

Գղեակին այս աւերումն թեւին մէջ երկաթեայ վանդակներով պնդուած պատուհաններէն աղիւսաշէն բնակարանի մը աւերումն սեղեակները կը տեսնուին . անդ լիակաւ պահակները այս սեղեակներու մէջ դարանը մտած էին . սանդուղը վերէն վար հերձուած է և խորտակուած խեցիկի մը ներսի կողմին պէս կերեայ : Երկու յարկ ունի այս սանդուղը . անդ լիացիք հոն պաշարուելով և անոր վերի աստիճաններուն վրայ գիզուելով վարի աստիճանները կտրեի էին . այս վարի աստիճանները կտալապոյն լայն սալաքարեր են որոնք եղիճներուն մէջ գէղ մը կը կազմեն : Գեռ տասնի չափ աստիճաններ կը կենան և պատին կը յենուն . ասոնց առաջինին վրայ երեքմանի մը պատկերը փորուած է : Այս աստիճանները անմատչելի և իրենց խորշներուն մէջ հաստատուն են : Իսկ բոլոր միւս մասերը առամնաթափ ծամելիքի մը կը նմանին : Երկու ծառ կայ հոն . մին չորցած , միւսն ալ արմին կողմէն վերադարձուած է և ապրիլի մէջ կը ծլի : 1813էն ի վեր սանդուղին մէջ տեղէն մեծնալ սկսաւ այս վերադարձուած :

Մատուռին մէջ կոտորածներ եղան : 'Ներսը' վերստին հանդարտելով՝ զարմանալի կերպարան մ'առած է : Կոտորածէն ի վեր ալ պատարագ մատուցուած չէ հոն . սակայն խորանը դեռ կը կենայ . կոշտ փայտերով շինուած խորան մ'է այն որ անողորմ քարէ պատի մը վրայ կը յենու : Մատուռը ունի չորս պատ , որ կրաշուրով լուացուած է . դուռ մը որ խորանին դիմացը կիլնայ , երկու կամարաձև պղտի պատուհաններ , դուռին վրայ փայտաշէն մեծ խաչելութիւն մը , խաչելութեան վերեւ քառակուսի օդամուտ մը որ գէղ մը խաչելով զոցուած է , լոբորովին խորտակուած աղակի ճին չոր

Ջանակ մը որ զետինը անկիւն մը նետուած է . այս է ահա այս մատուռին նկարագրութիւնը : Խորանին քով սուրբ Աննայի արձան մը կայ որ հնդետասաններու դարու դործ է . պիսղապեան դնդիկ մը՝ մանուկ Յիսուսի գլուխը առած տարած է : Գաղղիացիք պահ մը տիբեցին մատուռին , յետոյ դուրս ելնելու ստիպուելով հրդեհեցին զայն : Այս հիւղը բոցերով լեցուեցաւ . փուռ մ'եղաւ , դուռը այրեցաւ , տախտակամածը այրեցաւ , բայց փայտաշէն Քրիստոսը չայրեցաւ : Կրակը անոր ոտները կրծեւէն հտք՝ որոնց միայն սեցած սըրունքը կը տեսնուի , կանգ առաւ : Տեղացիներուն խօսքին նայելով հրաշ մ'էր այս : Գլխաւ մանուկ Յիսուսը Քրիստոսին չափ բարեբաղդ չեղաւ :

Պատերուն վրայ շատ մը փորագործներ կան : Քրիստոսի ոտներուն քով սա անունը կը կարդանք . Հէնթի-Ֆնէլ . նաև սա անունները . Գեֆէ Կէ Բէ Մայօր . Մարթա-Էս է Մարգրետ Կէ Ալֆրօ (Հապանա) : Գաղղիական անուններ կան զարմացման կէտերով որոնք բարկութեան նշան են : Պատը 1849ին ճերմկեցաւ , վասն զի աղկերը զերար կը նախատէին անոր վրայ :

Ահա այս մատուռին դուռին առջևէն վերցուեցաւ դիակ մը որ ձեռքը տապար մը ունէր : Այս դիակը Լըլրօ փոխ-տեղակալն էր :

Մատուռէն ելնելէդ ետք ձախ կողմը հոր մը կը տեսնես : Այս դաւիթին մէջ երկու հոր կայ : Կը հարցուի թէ ինչու մատուռին աջակողմեան հորը դոյլ և ճախարակ չունի . վասն զի ալ անոր ջղուրը չգործածուիր : Ինչո՞ւ ալ ջղուրը չգործածուիր . վասն զի մարդու ոսկերքով լի է այն :

Այս հորէն վերջին անգամ ջուր քաշողը Կիյեօմ Վան Քիլսօմ կանուանէր : Գիւղացի մ'էր ան որ Ուկոմօն կը բնակէր և պարտիզպան էր հօն : 1813 յունիսի 18ին իր ընտանիքը Ուկոմօնէն փախաւ և անտառներուն մէջ պահուեցաւ :

Այս ցիրուցան դժբաղդ ընտանիքները օրերով և գիշեր

ներով Վիլէրի վանքին շրջակայ անտառը ապուինեցան : Գեոքանի մը ճանաչելի հետք կայ , ինչպէս է ծառերու այրած հին կոճղեր որոնք թաւուաներու մէջ ահագողով զրաւուած այն խեղճ գիշերապահներուն տեղը կը ցուցնեն :

Կիյեօմ Վան Քիլսօմ Ուկոմօն մնաց « դղեակը պահպանելու համար » , և շտեմարանի մը մէջ կծկուած պահուեցաւ : Անդիացիք դտան զան . թաղստարանէն հանեցին տարին , և թուրի կռակով ծեծելով ծառայութիւն ընել տուին ահաբեկ մարդուն : Ծարաւի էին անդիացիք . Կիյեօմ այս հորէն ջուր կառնուր և անոնց կը բերէր որ խմեն : Շատերը յետին անգամ այն հորի ջուրէն խմեցին : Պիտի մեռնի եղեր նաև այս հորը ուսկէ այնքան մեռնողներ ջուր խմեցին :

Կռիւէն ետք ստիպողական դործ մը կատարուեցաւ , որ էր դիակները թաղել : Մահը յաղթութեան անհանգստութիւն տալու մասնաւոր կերպ մ'ունի , և փառքին ետեւէն ժանտախտը կը բերէ : Թիֆոսը յաղթանակին կցորդ մասերուն մին է : Այս հորը որ խորունկ էր՝ զերեզման մ'եղաւ : Երէկ հարիւր մեռել նետուեցաւ մէջը , դուցէ փոքր ինչ սաստիկ աճապարումով : Ամէնքն ալ մեռած էին արդեօք . ոչ , կըսէ աւանդուելուն : Կերեայ թէ թաղուին հետեւեալ գիշերը հորէն տկար ձայներ լսուեցան որոնք կը կանչէին :

Այս հորը դաւիթին մէջ առանձին մնացած է : Երեք կողմէն կէսը քարով և կէսը աղիւսով շինուած երեք պատեր կը շրջապատեն զայն . պատերը հողմարդելի մը թերթերուն պէս ծռուած են և պղտի քառակուսի աշտարակի մը ձևը կը ներկայեն : Չորրորդ կողմը բաց է : Այս կողմէն կառնուէր ջուրը : Ներսի պատին վրայ բոլորակ և տձև պատուհանի պէս ծակ մը կայ . թերեւս պղտի ոռոմբի մը ծակն է այն : Այս պղտի աշտարակը ձեղուն մ'ունէր որուն միայն գերանները մնացած են : Աջակողմեան պատին երկաթեայ նեցուկին վրայ խաչ մը ծրարուած է : Երբ ծռուելով կը նայիս , նայուածքդ աղիւսային դլանի մը մէջ կը սուղի որ խաւարով լի է

քննարկման : Հորին բոլորովնք եղիճներ կան , որոնց մէջ ան-
հերքելի կը ըլլան պատերուն վարի մասերը :

Այս հորին առջեւ չկայ այն կապտադոյն լայն սալաքարը ,
որ Պէժիգայի ամէն հորերուն առջեւ ղինջակի տեղ կը ծա-
ռայէ : Կապտադոյն սալաքարին տեղ գերան մը կայ որուն
վրայ հինգ կամ վեց փայտի տէն , վարակաւոր և ծուռ կտոր-
ներ կը կոթնին , և մեծ ոսկրներու կը նմանին : Հորը ալ
ոչ դոյլ , ոչ շղթայ , ոչ ճախարակ ունի , բայց դեռ կը կե-
նայ քարէ կոնքը ուսկէ դուրս կը վազէր ջուրը : Անձրեկի
ջուր կը հաւքուի այս կոնքին մէջ , և ժամանակ առ ժամա-
նակ մօտակայ անառններէն թռչուն մը գալով կը խմէ և կը
թռի :

Այս աւերակին մէջ տուն մը կայ , որ աղաբակին տունն
է և որու մէջ մարդ կը բնակի : Այս տունին դուռէն ելնողք
գաւիթը կը մտնէ : Գուռին վրայ կօթեայ (gothique) նիգի
մ'աղւոր թիթեղին քով ծուռ դրուած երկաթեայ խաչաձև
բռնատեղ մը կայ : Հանովրացի Վիլտա տեղակալը աղաբակը
փախելու և պատսպարուելու համար երբ այս բռնատեղը կը
բռնէր , զաղղիացի խրամահատ զինուոր մը տապարի հար-
ուածով մը անոր ձեռքը կտրեց :

Տունը բնակող ընտանիքին հաւն է Վալ-Քիլսոմ հին
պարտիզպանը որ շատ ժամանակէ 'ի վեր մնում է : Ալևոր
մողերով կին մ'ըսաւ մեզ . — Հոն էի . երեք տարեկան էի .
քայրս որ ինձմէ աւելի մեծ էր , կը վախնար և կուլար : Մե-
զի առին անտառը տարին : Մօրս գիրկն էի : Ականջնին զե-
տինը կը դնէին մօտիկ ընելու համար : Ես թնդանօթին պէս
ձայն հանելու համար պոս , պոս կըսէի :

Գաւիթին աջակողմեան դուռը , ինչպէս ըսինք արդէն ,
մրդաստանին վրայ կը նայի :

Մրդաստանը սարսափելի է :

Երեք մասի , կամ զրեթէ երեք արարքի կը բաժնուի այն :
Առաջին մասը պարտեղ մը , երկրորդը մրդաստան մը ,

երրորդը անտառ մ'է : Այս երեք մասերը մէկ շրջապատով
կը փակուին : Գուռին կողմը գրեական և աղաբակին շէնքերը
կան , ձախ կողմը ցանկ մը , աջ կողմը պատ մը , ներսի
կողմն ալ պատ մը կայ : Աջակողմեան պատը աղււսաղէն , իսկ
ձախակողմեանը քարաղէն է : Նախ պարտեղը կը մտնես որու
ձեւը վերուստ 'ի վայր կարգադրուած է , և ուր հաղարջնիւ-
ներ տնկուած , նաև անթիւ անպիտան խոտեր բուսած են .
քանդակելի քարերով շինուած ահագին դարատափ մը՝ կը բե-
նուոյց սիւներու հետ կը փակէ զայն : Ելնանական պար-
տեղ մ'է այն , և զաղղիական այն ոճին համեմատ շինուած
է որու յաջորդեց 1.ը Նօթրի ոճը , բայց հիմա աւերակ է և
մօրենիներով դրուուած : Սիւներուն վրայ գունդեր կան ու-
րոնք կարծես թէ քարէ զնդակներ են : Տակաւին քառասունը
երեք սիւն իրենց յենակին (de) վրայ կը կենան . միւսները
խոտին վրայ պառկած , և զրեթէ ամէնքն ալ հրացանէ կեղեք-
ուած են : Սիւնակ մը խորտակուած է և կտրուկ սրունքի մը
պէս ծուռ կերպով դրուած է :

Թեթեւազօրքերու առաջին գունդէն վեց յառաջամարտ
(voltigeur) ահա այս պարտեղը մտան՝ որ մրդաստանէն ա-
ւելի ցած է . չկրցան դուրս ելնել անկէ , և արջերու պէս
իրենց փոսին մէջ բռնուելով և պաշարուելով ստիպուեցան
կռուելու Հանովրական զօրքերու երկու խումբերու հետ ,
որոնց մին Գալապէնա ըսուած հրազէններ ունէր : Հանովրեան-
ները այն սիւները շրջապատեցին և վերէն հրացան կը նե-
տէին : Թեթեւազէնները որոնք երկու հարիւր զինուորի դէմ
վեց հոգի էին և որոնք մի միայն հաղարջնիւներուն կապա-
ւինէին , քաջութեամբ դէմ դրին վարէն և քառորդ մը կըռ-
ուելէն ետք մնան :

Քանի մ'աստիճան վեր կենես և պարտեղէն բուն մրդա-
տանը կանցնի : Այս մրդաստանին մէջ , որ քանի մը քառ-
կուսի կանդուռ տեղ մ'է զրեթէ մէկ ժամուան մէջ հաղար-
ջինգ հարիւր հոգի մնան : Պատը կարծես թէ պատրաստ է

կոխը նորէն սկսելու : Անդ լիացիները թնդանօթ դնելու համար այս պատին վերի կողմերը անկանոն կերպով երեսունը ութը ծակ բացած են , որք դեռ կը կենան : Վեշտասանեքորդին առջևը անդ լիացիի երկու կրանիթեայ գերեզման կայ : Միայն հարաւային պատին վրայ թնդանօթի ծակեր բացուած են . կոխը զխաւորարար անկէ կսկէր : Այս պատը տեքեազարդ ծառերու մեծ ցանկի մ'ետեւը պահուած է : Գաղղիացիք մտեցան կարծելով թէ միայն ծառերու ցանկին հետ պիտի ըլլայ իրենց դործը . անցան ցանկէն , և տեսան պատը , որ խոչընդոտ ու դարան մ'էր , և որու ետեւը անդ լիական պահակները դարանք մտած էին , և երեսունը երկու որմածակներուն ետեւէն թնդանօթ արձակելով հուր կը տեղային , ումբերու և գնդակներու փոթորիկ մը կը յարուցանէին : Սոյի հեծեւադունդը սոսկալի ջարդ մը կերաւ այս պատին առջև : Վաթերլոյի պատերազմը ահա այսպէս սկսաւ :

Բայց զաղղիացիք տիրեցին մրդաստանին : Մանգուղ չունէին , հետեաւար եղունդներով մաղլոյնով վեր ելան : Ծառերուն տակ գրեթէ քով քովի կուռեցան : Մրդաստանին բոլոր խոտերը արիւնով շաղաղուեցան : Նասոյի վաշտը որ եօթը հարիւր հօգիւ կը բաղկանար , հոն դնդակոծուելով սոսկալի ջարդ կերաւ : Ռումբերէն կրծուած է պատին գուրալի կողմը որու դէմ ուղղուեցաւ Բեյքերմանի երկու մարտիկները :

Մայիս ամսին մէջ այս մրդաստանը ամէն մրդաստանի պէս զգայուն է . ան ալ ոսկեփայլ կոկոններ և մարդարածաղիկներ ունի , բարձր խոտեր կան ուր կը ճարակին արօրի ձիեր . ծառերէն երկվարի մազէ չուաններ կապուած են որոնց վրայ ճերմկեղէն կը փռուի չորնալու համար . անցորդը այս չուաններուն տակէն անցնելու ատեն գլուխը կը ծռէ , կը քայլէ այս անմահ երկրին վրայ , և ոտքը խլարտներու ծակերուն մէջ կընկնի : Խոտերուն մէջ տեղ արմատախիլ կոճղ մը կը նշմարուի որ երկնցած կը կենայ , կը գալարի : Պլաքման հաղարապետը այս կոճղին կոթնելով տուաւ իր յետին

շունչը : Մօտակայ մեծ ծառի մը տակ իյնալով մեռաւ գերմանացի Տիւրլա զօրապետը , որու ընտանիքը Նանթի հրովարտակին յետս կոչուին ժամանակ Գրանսոյէն խոյս տուող զաղղիացի ընտանիք մ'էր : Նոյն ծառին քով հիւանդ հին խնձորենի մը կայ որ կը ծուռի , և որ յարեայ կապով և կաւով դարմանուած է աղէկնալու համար : Գրեթէ բոլոր խնձորենիները ծերացած են և կը չորնան : Չկայ խնձորենի մը որ գնդակի կամ դունդի մը հարուած առած չըլլայ : Այս մրդաստանին մէջ բազմաթիւ ծառեր կան չորցած : Աղուաները ոստերուն մէջ կը թռչին , ներսի կողմը մանուշակներով լի անտառ մը կայ :

Պօտիւէն մեռաւ , ֆոյ վերաւորեցաւ , հրգեհեղաւ , կոտորած եղաւ , գիակներ գիղուեցան , անդ լիացիք , գերմանացիք և զաղղիացիք կատաղաբար կուռելով իրենց արիւնով վտակ մը կաղմեցին , հոր մը գիակներով լեցուեցաւ , Նասոյի և Պրիւնսլիքի գունդերը փճացան , Տիւրլա սպաննուեցաւ , Պլաքման սպաննուեցաւ , անդ լիական պահակները հաճուեցան , Ռէյլի բանակին քառսուն վաշտին քսանը մեծաւ մասամբ ջարդուեցաւ , միայն այս Ուկոմծնի հիւղին մէջ երեք հազար մարդ սրէ անցան , կոտորուեցան , մորթուեցան , զըղամահ ինկան , այրեցան . և ինչո՞ւ . — Որպէս զի այսօր գիւղացի մը ճամբորդի մ'ըսէ . Պարոն , երե՛ք քրան՛ք որո՛ւք ինչ , և երէ կաղէք , Բացարեւ՛ յեղի թէ ինչ է Վաթերլոյի պատերազմը :

ԳԼՈՒԽ Գ.

18 ՅՈՒՆԻՍ , 1845

ՊԵՏՏՐԻՉԻՆ իրաւանց մին է ետ դառնալ . դառնանք ուրեմն գէպ 'ի 1845 թուականը , նաև փոքր ինչ մեր ետեւը թողունք այն ժամանակը , ուսկէ կսկսին այս զրբին առաջին մասին մէջ պատմուած իրերը :

Ը 33

58825-62

Եթէ 1815 յունիս 17էն 18ի գիշերը անձրև եկած չըլլար, Եւրոպայի ապագան փոխուած էր: Քանի մը չիմ աւելի կամ նուազ ջուր կ'աթելով Նաբոլէոնի անկումին պագճառ եղաւ: Նախախնամութիւնը Աստուծոյի պատերազմը Ալաթն րլոյի պատերազմով վերջացնելու համար քիչ մ'անձրևի հարկաւորութիւն բռնեցաւ միայն, և աշխարհ մը փլուելու համար եղանակին հակառակ երկինքէն ամպի մ'անցնիլը բաւական եղաւ:

Ալաթն րլոյի պատերազմը տասն ու մէկ ու կէսին կըցաւ ըսկսիլ, հետեւեալը Պիլսեր ժամանակ ունեցաւ հասնելու: Ինչո՞ւ տասն ու մէկ ու կէսին սկաւ. — Ասանդի գետինը թաց էր: Զարկ եղաւ քիչ մը շորնալուն սպասել որպէս զի թընդանօթները կարենան շարժիլ ՚ի հարկի:

Նաբոլէոնի գնդաձիգ զօրքերու սրշտօնատար էր, և կըզգար գետնին թաց ըլլալուն անպատեհութիւնը: Իր բոլոր պատերազմի յատակադիմները ուժեղութեամբ անկողնաւոր պատրաստուած են: Իր յաղթութեան բանալին էր թնդանօթները ուղղել իր ուզած այս կամ այն կէտը:

Թշնամի զօրապետին ռազմական գիւրքը ամբողջ մը կը համարէր և կը ամբակոծէր: Թշնամիին տկար կողմը ռումբով կը ձգէր, պատերազմները թնդանօթով կսկսէր և թնդանօթով կը վերջացնէր: Զրազէն արձակելու հանճարն ունէր: Մասնաւոր նպատակն էր թշնամիին խումբերը խորտակել, գունդերը փռել (pulvériser), զօրքերուն շարքը աւելի բանակները փշրել և ցրուել, զարնել, միշտ զարնել, անընդհատ զարնել, և այս գործը գնդակին կը յանձնէր: Սոսկալի միջոց, որ հանճարին հետ միանալով տասն և հինգ տարի շարունակ անպարտելի բաւ պատերազմի կոփամարտութեան այս ախուր ըմբիջ:

Մահաւաւոր թէ 1815 յունիսի 18ին ալ աւելի կը վստահէր թնդանօթներուն, վասն զի իր թնդանօթները թշնամիին թնդանօթներէն աւելի շատ էին: Ուէ ինքթըն հարիւր յիսուսը ինը, իսկ Նաբոլէոն երկու հարիւր քառասուն թնդանօթ ունէր:

Եթէ գետինը չոր ըլլար, թնդանօթները կրնային շարժիլ, և կոխը առաւ ժամը վիցին կսկսէր: Նաբոլէոն կը յաղթէր և պատերազմը կը լննար ժամը երկուքին այսինքն բոլորական զօրաց հասնելէն և անկէ հետեւող յանկարծական փոփոխումն երեք ժամ յառաջ:

Նաբոլէոն այս պատերազմին մէջ յաղթուած ըլլալու մասին ո՞րքան յանցաւոր է. նաւուղին է նաւաբեկութեան պատճառը:

Նաբոլէոնի ֆիզիկական յայտնի անկումը այն ժամանակ կը խառնուէր արդեօք ներքին նուազումի մը հետ. քսան տարի պատերազմելով մաշուած էր արդեօք թուրը ու միանգամայն պատեանը, հոգին ու միանգամայն մարմինը. զօրովորը դժարադարձար կղզի արդեօք թէ ալ հինաւուրց զինւոր մ'է. մէկ խօսքով ըսենք, կը խաւարէր արդեօք այս հանճարը, ինչպէս կարծեցին շատ մ'երևելի պատմադիրներ. ակարացած ըլլալը ինքն ալ չգիտնելու համար միթէ յիմարութեամբ կը համակուէր, վտանդի շունչ մը մոլորելով միթէ կսկսէր տատանիլ. միթէ չէր զգար վտանգը, անզոյալութիւն որ ծանր բան է զօրապետի մը համար, այս նիւթական մեծ մարդերու դասին մէջ ո՞րք կրնան պատերազմի ախտանքները անուանիլ, միթէ հանճարը կարճատեսութեան հասակ մը կուներնայ: Ծերութիւնը անսլականին հանճարներուն վրայ իշխանութիւն չունենար. Տանթէներու և Միշէլ-Անժերու համար ծերանալը աճիլ է. միթէ Աննիպալներու և Պոնապարթներու համար նուազիլ է ծերանալը: Միթէ Նաբոլէոն յաղթութիւնը ուղղապէս ըմբռնելու կարողութիւն կորուսած էր. միթէ հասած էր այն վիճակին ուր ալ կարելի չէ վտանգը իմանալ, ծուղակը գուշակել, և վիհերուն փլուն եզրը նըշմարել. միթէ աղէտներու հոտը չէր առնուր, ան որ ժամանակաւ յաղթութեան ամէն ճամբաները գիտէր և որ իր շանթաձիգ կառքէն վեհապետական մատով մը կը ցուցնէր զանոնք, միթէ հիմա՝ աղէտաւոր շփոթումով մը համակուած:

դէպ 'ի դարեանդները կառաջնորդէր լէզէոններէ բաղկացող իր կառքին աղմկալի երիվարները, քառասունը վեց տարեկան հասակին մէջ միթէ յետին ծայր յիմաբուծեամբ մը գրաւուած էր. կրնայ ըսուիլ թէ ճակատագրին այս տիտանեան կառավարը ակ ոչ այլ ինչ էր բայց եթէ անվարժ և կարի յանդուգն ձիաւոր մը:

Ամենևին չենք կարծեր:

Ամենուն վկայութեանը նայելով պատերազմի համար անոր պատրաստած յատակադիժը հրաշակերտ մ'էր: Աւղղակի դաշնակիցներու շարքին կեդրոնը երթալ, թշնամիին բանակը ճգբել, երկու մաս ընել, բրիտանական մասը դէպ 'ի Հալ և բրուսիական մասը դէպ 'ի Թօնկըր մղել, Աւելինկթընը և Պլիւխէրը մէյմէ կ'իտոր ընել, Մօն-Սէն-Ժանի տիրել, Պրիւսէլը գրաւել, գերմանացին Ռէն գետը և Անղլիացին ծովը նետել: Նաբոլէոն Վաթերլոյի պատերազմին մէջ ահա այս կերպով կուտիլ որոշած էր, ուրիշ պէտք եղածն ալ յետոյ 'ի դորժ դնելու դիտաւորութեամբ:

Աւելորդ է ըսել թէ մենք հոս Վաթերլոյի պատմութիւնը գրելու պահանջումը չունինք. մեր գրած վիպասանութեան ծնունդ տուող տեսարաններուն մին Վաթերլոյի այս պատմութեան հետ յարաբերութիւն ունի. բայց այս պատմութիւնը մեր գրելիք նիւթը չէ. մանաւանդ թէ Նաբոլէոն տեսութեամբ մը նկատելով տիրապէս գրած է այս պատմութիւնը. Շարա ևս գրած է ուրիշ տեսութեամբ մը նկատելով զայն: Իսկ մենք կը թողունք որ երկու պատմիչները իրարու հետ կուտին. մենք հեռակայ ակնատես մ'ենք, դաշտին մէջ անցորդ մ'ենք, մարդկային արիւնով շաղուած այս հողին վրայ ծուռող և փնտռող մ'ենք՝ որ գուցէ երեւոյթները իրութիւններ կը համարի. մենք իրաւունք չունինք յանուն գիտութեան հակառակելու պատահարներու ամբողջութեան մը որոնց մէջ անշուշտ կրկներեւոյթ (mirage) կայ:

Ոչ ոսղմական փորձառութիւն և ոչ ալ ոսղմադիտական

ձեռնհասութիւն ունենալով չենք կրնար գրութիւն մը հաստատել. ըստ մեր կարծեաց Վաթերլոյի մէջ գիպուածներու շղթայով մը կը գրաւուին երկու զօրավարները, և երբ խընդիրը ճակատագրին, այսինքն խորհրդաւոր ամբաստանեալի մը վրայ է, կը դատենք ժողովուրդին պէս որ պարզամիտ դատաւոր մ'է:

ՓԼՈՐԻ Գ.

A

ՈՐՈՒՔ որ կուգեն ճիշդ գաղափար մ'ունենալ Վաթերլոյի պատերազմին վրայ, թող մտապէս գլխացիր A մը պառկեցնեն գետինը: Աին ձախակողմեան և վերէն 'ի վայր երկնցող դիժն է Նիվելի ճամբան. աջակողմեան դիժն է Ժընարի ճամբան. երկու գծին մէջ տեղը գրուած թիւն է Օհէնէն գէպ 'ի Պրէն-լ'Ալէօ յանդող խորունկ ճամբան: Աին զապաթն է Մօն-Սէն-Ժան, ուր կը գտնուի Ռէլինկթըն. ձախակողմեան գծին վարի ծայրն է Ռիօմօն, ուր կը գտնուի Բէյլ զօրապետը Ժերոմ Պօնաբարթի հետ, աջակողմեան գծին վարի ծայրն է Պէլ-Ալիանս ուր կը գտնուի Նաբոլէոն. աջակողմեան գծին կէսէն քիչ մը վարն է Հէ-Սէնթ. Աին թիւն ճիշդ միջավայրն է այն տեղը ուր ըսուեցաւ այս պատերազմին յետին խօսքը: Ահա հոն գրուեցաւ առիւծը, այն որ կայսերական պահակներու յետին գիւցաղնութեան խորհրդաւոր պատկերն եղաւ ականայ:

Աին երկու գծովը և թեւովը կազմուող վերի եռանկիւնն է Մօն-Սէն-Ժանի լեռնադաշտը: Պատերազմի սկիզբէն մինչև վերջը երկու կողմն ալ մի միայն այս լեռնադաշտին տիրելու համար կուտեցաւ:

Երկու բանակներուն թեւերը Ժընարի և Նիվելի ճամբաներուն գէպ յաջ և գէպ 'ի ձախ կողմը կը տարածուին. Տ'էրլօն՝ Բիդթընի գէպն է, Բէյլ՝ Հիլի գէպն է:

Աին ծայրին ետեւը, Մօն-Սէն-Ժանի ետեւը Սուաանի ան-
տառն է :

Իսկ բուն դաշտավայրը կոհակաձև ընդարձակ դեղին մ'է .
ամէն մէկ ծալ յետագայ ծալին բարձր է, և բոլոր կոհակ-
ները գէպ 'ի Մօն-Սէն-Ժան կիւնեն և անկէ գէպ 'ի ան-
տառը երթալով կը վերջանան :

Պատերազմի դաշտի մը վրայ իրարու լճնամի երկու զօրա-
խումբ երկու ըմբիշի կը նմանին : Մարմին առ մարմին իրա-
րու փոթթուելով կռուողներ են անոնք : Մին միւսը տապա-
լելու կաշխատի : Ամէն բանի կը փարին . խուլ մը նեցուկ
մ'է . սրտի անկին մը հողաբլուր մ'է . զօրագունք մ'ենթէ
գիւրառիկ աւան մը չղտնէ : Հոն ապաւինելու համար, խոյս
տալով ետ կը քաշուի . դաշտավայրի ցած տեղ մը, դեղին
յատակներու զանազանութիւն մը, պատշաճ և թիւը արա-
հետ մը, անտառ մը, փոս մը կրնայ կեցնել այն հսկան որ
կանուանի բանակ մը, և թողուլ որ նահանջէ : Ով որ պա-
տերազմի դաշտէն դուրս կենէ, կը յաղթուի : Այս պատ-
ճառաւ է որ պատասխանատու զօրապետ մը կը հալկադրի
ծառերու ամենափոքր փուշը անդամ քննելու և ամենափոքր
կերպով ցցուած տեղը անդամ լաւ մը դնելու :

Երկու զօրավարները քննած էին Մօն-Սէն-Ժանի դաշտը,
որ այսօր Ալալներու դաշտը կըսուի : Ուէլինկիլըն տարի մ'ա-
ռաջ նախատես լրջմտութեամբ մը քննած էր զայն, և նմադ-
րելով թէ կրնայ մեծ պատերազմի մը դաշտն ըլլալ : Այս
վայրին վրայ և այս մենամարտութեան մասին յունիսի 18ին
Ուէլինկիլըն լաւ կողմը բռնած էր, իսկ Նաբոլէօն դէշ կող-
մը : Անգլիական բանակը վերն էր, գաղղիական բանակը
վարը :

Հոս գրեթէ աւերորդ կը համարինք ծրագրել Նաբոլէօնին
տեսքը որ 1815 յունիս 18ին արշալոյսի ժամանակ ձի նըս-
տած, և ակնոյց ձեռքը բռնած՝ Բոսովի լեռնակին վրայ կեր-
թեկէր : Յուցնելու պէտք չկայ, վասն զի արդէն ամէն

Վարդ տեսած է զան : Այն անխուզ գեմքը որ Պրիկնի գըպ-
րոցը գրուած պղտի զլտարկին տակ կերևար, կանաչագոյն
համազդեստը որու ձերմակ աստառը շքանշանը կը պահէր,
վերարկուն որ ուսադիրները կը պահէր, բաձկունին տակէն
կախուած կարմիր ժայռակնին ծայրը, կաշիէ վարտիքը, ըս-
պիտակ երվարը իր ծիրանեղոյն թաւիշէ տապալկովը որու
ծայրերը ստակաւոր Ն տառեր և արծիւներ կային, մետք-
սեայ գուլպանի բու վրայէն հագած երկայնաձև կոշիկները,
արծաթէ խթանները, Մարէնկոյի սուրը, վերջէն զիսարի
այս կերպարանը գեղ. երևակայութեանց մէջն է ստորովին,
կերպարան մը որու ոմանք ծափ կը զարնեն, ոմանք ալ խըս-
տիւ կը նային :

Այս կերպարանը շատ ժամանակ լոյսի մէջ երեցաւ բոլը-
րովին . այս լոյսին հետ աւանդական մթութիւն մ'ալ կար
զոր գիւցաղուններուն մեծադոյն մասը լոյսէն կը դուռէ և որ
միշտ ճշմարտութիւնը կը սքողէ շատ կամ քիչ առնն . բայց
այսօր պատմութիւնը և լոյսը կը ծագին :

Այս պայծառութիւնը, բոկի կուղծեք պատմութիւնը անո-
ղորմ է տարօրինակ և երկնային բան մ'ունի այն . այսինքն
բոլորովին լոյս ըլլալով, և իւր ք լոյս ըլլալուն պատճառաւ
շատ անդամ մթութիւն կարտադրէ ուր որ ճառագայթներ
կը տեսնուէին . մի և նոյն մարդին երկու զանազան ուրուա-
կաններու կերպարան կուտայ, և ահա մին միւսին վրայ յար-
ձակելով կը դառնէ և կը պատժէ զան, և ահա բռնաւորին
խաւորը զօրավարին ակնախաղ լոյսին հետ կը կուռի : Այս
պատճառաւ է որ ժողովուրդները վերջնական դատում մ'ը-
նելու մասին աւելի ճիշդ կ'ընեն մը կունենան : Բարեւոյն բո-
նաբարութեամբ Աղէքսանդր կը փոքրի . Հոռոմ գերութեան
մաշնուելով Նիսար կը փոքրի . Երուսաղէմ ապանուելով
Յիսոս կը փոքրի : Բռնակալութիւնը բռնակալին ետեւէն կեր-
թայ : Դժբաղդ է այն մարդը որ իր ձեռն ունեցող խաւաք
մը կը թողու ետեւը :

ՓԼՈՒԹ Ե.

ԻՆՉ ՈՐ ԱՆՈՐԹՈՅ Ի ՊԱՏԵՐԱԳՄԻՆ ԵՐԻՋ

ԱՅԵՆ մարդ գիտէ այս պատերազմին առաջին կերպարանը. կոխին սկիզբը շփոթ, անստոյգ, տարտամ և երկու բանակին համար սպառնալի էր, մանաւանդ թէ աւելի անդլիական քան թէ դաղղիական բանակին համար սպառնալի էր:

Բոլոր գիշերը անձրև եկած էր, տեղատարափը գետնին յատակները աւրած էր. ջուրը կոնքի մէջ հալքուելու պէս հոն հոս դաշտին փոսերուն մէջ լեցուած էր. տեղ տեղ կառքերու անիւներուն մինչև առանցքը ջուրին մէջ կը մնար: Երիվարներուն թանգերը հոսուն տիղմով շաղաղուած էին, ցորենի և հաճարի հասկերը, զոր սայլերը իրենց աղմկաւոր քայլի ժամանակ գետինը ծռած էին, եթէ անիւներուն հետքը լեցուցած և ճամբայ կազմած չլլային, անկարելի պիտի ըլլար շարժիլ, մանաւանդ Բաբելոնի կողմի ձորերուն մէջ:

Կոխը ուշ սկսաւ, ինչպէս բացատրեցինք արդէն, Նաբոլէոն սովորութիւն ունէր բոլոր թնդանօթները ձեռքը բռնել հրացանի մը պէս՝ նշան առնելով պատերազմին երբեմն այս, երբեմն այն կէտը, և սպասել ուզած էր որպէս զի թնդանօթակիր սայլերը կարենան շարժիլ և համարձակ արշաւել. հետեաբար հարկ եղաւ սպասել որ արևը ելնէ և դետինը չորցնէ: Բայց արևը չեւաւ: Աւթերը ալ Աստերիցի ժամադրութեան տեղը չէր: Երբ առաջին թնդանօթը արձակուեցաւ, անդլիացի Գօլվիլ զօրապետը իր ժամացոյցին նայեցաւ և տեսաւ որ կէսօրին քսանուհինդ վայրկեան կար:

Գաղղիական բանակին ձախ թևը Ուկոմոնի վրայ յարձակելով սկսաւ սաստիկ պատերազմիլ: Նաբոլէոն թերևս չէր ու-

զեր որ կոխը այնքան սաստկապէս սկսի: Մի և նոյն պահուն Նաբոլէոն ալ դէպ 'ի թշնամիին կեդրոնը յարձակեցաւ: Գիօյի հեծեալազունդը շուտ մը Հէ-Սէնթի վրայ դրկեց, և Նէյ զօրապետն ալ գաղղիական բանակին աջ թևը անդլիական ձախ թևին դէմ մղեց որ Բաբելոնի վրայ կը կոխէր:

Ուկոմոնի վրայ յարձակումը կեղծ էր և մասնաւոր նպատակ մ'ունէր, որ էր հոն բերել Ուէլինկթընը և դէպ 'ի ձախ կողմը մօտեցնել: Այս նպատակը երեսը զործագրուիլ եթէ անդլիական պահակներու չորս խումբերը և Բերթօնշերի բաժնին քաջ Պելլիպպիները անխախտ մնալով պահած չլլային իրենց դիրքը, հետեաբար Ուէլինկթըն փոխանակ Ուկոմոնի մէջ համախմբուելու, օգնութեան համար պահակներու չորս խումբը դրկեց հոն, նաև Պրիւսսիկի զօրքերէն զունդ մը:

Գաղղիական աջ թևին Բաբելոնի վրայ յարձակումը հիմնական նպատակ ունէր, անդլիական ձախ թևը տապալել, Պրիւսիի ճամբան կտրել, չթողուլ որ անցնին բրուսիացիք, որոնք հաւանականաբար կրնային գալ. Մօն-Սէն-Ժանի վրայ յարձակելով տիրել, Ուէլինկթընը ետ և դէպ 'ի Ուկոմոն, Ուկոմոնէն դէպ 'ի Պրէն-Լ'Ալէօ, անկէ ալ դէպ 'ի Հալ մղել. ճիշդ այս էր ահա յարձակումին նպատակը: Քանի մը գիպումներ եթէ 'ի բաց առնելու ըլլանք, այս յարձակումը յաջող ելք ունեցաւ: Բաբելոն զբաւուեցաւ, Հէ-Սէնթն ալ առնուեցաւ:

Մասնաւոր պարագայ մը կայ զոր կուզենք նշանակել: Անդլիական հետեակ զօրաց, նա մանաւանդ Քէմթի հեծեալազունդին մօծ մասը նորեկ զինուորներէ կը բաղկանար: Այս նորադի զինուորները քաջօրէն կռուեցան մեր ահարկու հետեակ զօրաց հետ, մանաւանդ թէ իբր յառաջամարտ պատուական գործ տեսան. յառաջամարտ զինուորը երբ սակաւ ինչ ինքնօրէն կը կռուի, կրնայ բուռիլ թէ ինքն իր զօրապետը կը լլայ: այս նորեկ զինուորները գաղղիական հնարի-

մտադրութեան և անդամք ինքն զտնտեսան նման բան մ'ունեցան :
Այսինով կռուողան այս նորընծայ հետեակ զինուորները :
Ահա իննիմբն չափորձեցաւ այս ախնէն :

Հէ-Սկնթ առնուելն ետք պատերազմը անորոշ վիճակ
մ'առաւ :

Այն օրը մութ անջրպետ մ'ունի , որ է կէսօրէն մինչեւ
ժամը չորսը . գրեթէ անորոշ և կռիւին մթութեան պէս մութ
է այս պատերազմին միջոցը , ուր վերջալուսական մշուշ մը
կը տիրէ : Այս մշուշն մէջ կը նշմարուին լայնատարած
շարժումներ , ահատեսիլ կրկներկոյթ մը , այն ժամանակուան
պատերազմի իրերը որ այսօր գրեթէ անծանօթ են , հունդա-
րաձև հեծեւազօրներու բրդաձև և դրօշաւոր դղակները ,
սուսերի ծփուն գրպանները , խաչաձև կաշիկապերը , հրախ
դնդակներու փամփուշտները , Կոշիկները , կարմիր կոշիկները
որքան թիւ ծալքուելն ինչպէս աղբնեղով զարդարուն ռազ-
մական ծանր դիտարկները , Անյիւսի ծիրանեղոյն հեծեւա-
զօրներու հետ խառնուած Պրիւսիկի դրիթե սևադրօշաւ հե-
տեակները , անյիւսիան զինուորացի հասա և մանեկաձև սպի-
տակ բարձերը զոր ռուսադրի տեղ կը կրէին , հանովրական
թիւթեակէն հեծեւազօրը (chevaux-leger)՝ իրենց կաշիկե-
կայսնաձև սաղաւարտներով որոնք պղնձեայ ժապաւեններ և
կարմիր մազէ հիւստեած բաշեր ունէին , սկոթախոյնները՝
իրենց մերկ ծուկերովը և աղիւսադիւծ (quadrille) վերադու-
նեղովը , մեր կշռաւորներուն (դնդաձիգ զինուոր) ճերմակ
և միւս կոշիկները . ահա ասանք են նշմարուած իրերը , այս-
ինքն պատերներ և ոչ թէ ռազմային ճակատներ . ինչ որ
Սալվաթօր Բօզայի² պէտք է , և ոչ թէ Արիպօվալի³ պէտք
է դաժն :

Պատերազմի մը հետ փոքր ի շատէ փոթորիկ մը կը խա-
նուի : Ահն մէկ պատմիչ պատերազմի այս խառն ի խառն
երևոյթներէն ծրարի մը կը հաւնի և կը դժարէ սակա-
ինչ : Զօրապետներուն կարգադրութիւնը ինչ կուգէ թող ըէ-

լայ , զինուոր բաղմութեանց ընդհարումը անհաշուելի տե-
ղատուութիւններ ունի . կռիւին ժամանակ կ'կու զօրապետ-
ներուն երկու յատակադիւծ իրարու հետ կը խառնուի և մի-
մեկէն կ'աւրուի : Բանակին ճակատը թիւ մը պէս կը ճօճի
և օձապոյտ շարժումներ կ'ստանայ , արեան շաւիղները ան-
կանոն վտակներ կը դառնան , բանակներուն ճակատները ա-
լիքի պէս կը ծփան , մտնող և ելնող դուռները սարսափա-
ներ կամ խորշեր կը կազմեն . այս ամէն ժայռերը շարունակ
կը շարժին իրարու տօջև . թնդանօթներ կուգան ուր որ հե-
տեակ զօր կար . հեծեւազօրաց խումբեր կը հասնին ուր որ
թնդանօթաձիգ զօր կար . վաշտերը մութի պէս են : Այս
կամ այն տեղ բան մը կար քիչ մ'առօջ . հիմա փնտէ-
ւիլ աներևոյթ եղաւ . այն վաշտերը՝ որոնց թիւը նուազած
է , կը փոխադրուին . տխուր ծալքեր կը յատնան և կ'ըն-
կրկին . մահաշունչ հով մը այս աղետաւոր բաղմութիւնները
կը մղէ , կը հրէ , կուռէ և կը ցրուէ : Ի՞նչ է կռիւ մը .
երեքում մը : Մաթեմատիկական յատակադիւծ մ'անդաժնու-
թիւնը մանրերկրորդ մը կը տեւէ և ոչ թէ ամբողջ օր մը :
Պատերազմ մը նկարելու համար պէտք է ըլլալ այն մեծ
նկարիչներուն մին որոնց վրձինը քառօր անդամ կը նկարէ .
Բանայրան⁴ աւելի աբժէք ունի քան թէ Վան Տրօ Սէօլէն⁵ :
Վան Տրօ Մէօլէն կէսօրին ճիշդը կը նկարէ , այլ ժամը ե-
րեքին կը ստէ : Երկրաչափութիւնը կը վրիպի . մերկը միայն
անվրիպելի է : Ահա այս պատճառաւ է որ Ֆօլար⁶ իրաւունք
կուենայ Բօլիպի⁷ ներհակ խօսելու : Այլ յաւելուք սակայն
թէ միշտ կը պատահի վայրկեան մը ուր պատերազմը կռիւի
կայրափոխի , կը մասնաւորի , ցիրուցան կը լլայ՝ անթիւ մաս-
նաւոր և զէլութիւններու փոխուելով , որոնք՝ ինչպէս կրտե
նոյն իսկ Նաբոլէոն⁸ աւելի զօրապետներու կենսադրութեան
քան թէ բանակին պատմութեան կը վերաբերին : Հետեւեալ
պատմիչին յայտնապէս իրաւունքն է քովանդակութիւնը պատ-
մէ : Միայն կռիւին զինուոր շրջանակները կրնայ ըմբռնել :

և պատմիչ մը, որքան ալ խղճահար ըլլայ, չիրնար բացարձակապէս որոշել այն սոսկալի ամպին ձեւը որ կանուանի պատերազմ մը:

Ասի ամէն մեծ պատերազմներու և մասնաւորապէս Վալթերլոյի նկատմամբ ճշմարիտ է:

Այլ սակայն կէսօրէն ետք պահ մը պատերազմը որոշ կերպարան մ'առաւ:

ՊԼՈՒՐ Զ.

ՍԻՍՏՐԵՆ ԵՏՔ ԺԱՄԸ ԶՈՐՍ

ԺԱՄԸ չորսին մօտ անդ լիակաճ բանակին վիճակը ծանր էր: Օրանձի իշխանը կեդրոնին, Հիլ՝ աջ թևին, և Բիլթթըն ձախ թևին հրամանակալներն էին:

Օրանձի իշխանը խոտլութեամբ և արկութեամբ համակուած՝ հոլանտացի և պեթիկացի զօրաց կը սրտար. 'սա'ս, Պրէ'նսլէ, Էնկել' Բնա: Հիլ՝ տկարանալով՝ Ուէլինկթընի վրայ կոթնիլ սկսաւ. Բիլթթըն մնած էր: Ճիշդ այն պահուն ուր անդ լիացիք զազղիական զօրաց 105րդ դունդին դրօշակը առած էին, զազղիացիք ալ անդ լիացեաց Բիլթթըն զօրացեալ մեղցուցած էին հրացանի զնդակով մը որ անոր գլուխին մէջէն անցած էր: Ուէլինկթընի համար պատերազմը երկու յենարան ունէր. Ուկոմօն և Հէ-Սէնթ. Ուկոմօն դեռ կը գիմանար, բայց կայրէր. իսկ Հէ-Սէնթ առնուած էր: Միայն քառսունը երկու հոգի մնացած էր Հէ-Սէնթը պաշտպանող գերմանական վաշտէն, որու բոլոր պաշտօնատարները, բաց 'ի հինգ հոգիէ, մնած կամ զերի բռնուած էին: Այս հիւղին մէջ երեք հազար մարտիկ կարուեցան: Գազդիացի պզտի թմբկահար մը անդ լիական պահակներու յիսնասկես մը մեղցուցած էր, որ Անդ լիոյ առաջին կոփամարտն (boxeur) էր և զոր անվերելի կը համարէին իր ըն-

կերները: Պարէն իր տեղէն հայածուած, Ալթէնն ալ սրէանցած էր: Բաղմամբի զօրախներ կորուսուած էին, որոնց մին Ալթէնի բաժնինն էր, և մին ալ Լիւնպուրի վաշտին. Տէօ-Բօն գերգաստանի իշխաններուն մին կը կրէր այս վերջին զօրախը: Ալ ապրելէ դադրած էին ալ խառն սկովտիալիները:

Բօնսըմպիի անձնեայ զօրավիշապները յօշուած էին: Այս արի ձիաւորները Պրոյի նիզակաւորներուն և Թրալէրի զօրահակիրներուն առջև ընկելէր էին. հազար երկու հարիւր ձիաւորներուն վեցը հարիւրը կենդանի մնացած էր. երեք տեղակալ հազարապետներուն երկուքը զետիւր փռուած էին. մին էր Համիլթըն որ վիրաւոր ինկած էր, միւսն ալ Մէթրը որ մնած էր: Բօնսըմպի եօթը անդամ նիզակով վիրաւորուելով ինկած էր, Կօրտըն մնած էր, Մարշ մնած էր: Երկու բաժին, այսինքն հինգերորդ և վեցերորդ բաժինները ջնջուած էին:

Ուկոմօն առնուելու մօտ և Հէ-Սէնթն ալ արդէն առնուած ըլլալով, ալ միայն մէկ արդեւ կար, որ էր անդ լիական բանակին կեդրոնը: Այս արդեւ շարունակ կը գիմանար: Ուէլինկթըն ամբապնդեց կեդրոնը՝ հսն բերելով Հիլը որ Մէրպ-Պրէն կը գանուէր, և Հասէն որ Պրէն-Լ'Ալէյի մէջն էր:

Անդ լիական բանակին կեդրոնը որ քիչ մը զոգաձև, կարի խիտ և խիտ սերտ էր, զօրաւոր գիրք մ'ունէր: Մօն-Սէն-Ժանի լեռնադաշտը զրաւած էր, որու ետեւ գիւղը կար, առջևն ալ զառիվայրը որ այն ժամանակ բաւական դերբուկ էր: Կեդրոնը կը կոթնէր այն ամբալէն և քարուկիր տունին որ այն միջոցին 'նիվելի հասարակային կալուած մ'էր և որ ճամբաներու հատակէտը (intersection) կը նշանակէ. այս տունը վեշտասաներորդ դարու շէնք մ'է և այնքան ամուր որ գնդակները անոր վրայ կոստոտտէին առանց ցտեղու զայն: Անդ լիացիք լեռնադաշտին բոլորտիքին ցան-

կերը կտրած, սղիտակ դժնիկներու մէջէն ծակեր բացած, երկու ոտսի մէջ թնդանօթ մը դրած, և խուսնորը ժայռէրու նմանած էին: Իրենց թնդանօթները մացառներուն տակ դարանք մնած էին: Պատերազմի մէջ որդայթ լարելու ներքին ըլլալով, անտարակոյս ներքին էր նաև անդ լիացուց այս փրկիչի ան ամբողջութիւնը. ասի պէքան լաւ կերպով կարգադրուած էր որ Հարսո, զոր թշնամիին թնդանօթներուն ուր ըլլալը հասկնալու համար անտուան ժամը ինքն կայսրը զոր համ էր, բան մը չտեսնելով, ետ դարձած և բռնած էր նախորդներին թէ արդեւ չ'իտ' երկու պատնէշն ընէ 'ի զատ ուրոնք Նիվիլի և Յրնարի ճամբաները կը խափանէին: Այն ժամանակները հունձերը բարձրացեր էին. արդ Բեմբթի հեծեալադուրէն վաշտ մը զօրք, որ Յէտ վաշտն էր և քաւաններով ղիկուած, լիռնադաշտի սահմանին քով մնծ ցոլեաներու մէջ պատկած և պահուած էին:

Անկոյ-հոլանտական բանակին կեդրոնը այսպէս ամբոցնէրու ետեւ պատասխարուելով և ապահովուելով լաւ դիրք մը ունէր:

Այս դիրքին վտանգը Սուանի անտառն էր, որ անտառն պատերազմի դաշտին կից էր և զոր Կրօնենտալի և Պուաֆօրի լճակները կը կտրէին: Բանակ մը չէր կրնար այս անտառէն խոյս տալ առանց լուծուելու. դուրեքերը անմիջապէս կը ցրուէին հոն: Թնդանօթները ճահիճներուն մէջ կը կորուսուէին: Հատ աղմուկէտ անձերու կարծիքին նայելով, կարծիք մը որ հակառակորդներ ալ ունի, բանակ մը չէ թէ կրնար կանոնաւոր կերպով ետ քաշուիլ անկէ, այլ կըցողը պիտի փութար փախչելու որ աղաթի:

Ուէլինկթըն իր բանակին աջ թեկէն Հասէյի հեծեալադուրը, ձախ թեկէն ալ Ուէնքի հեծեալադուրը զատեց, և Գլինթընի բաժինն ալ առնելով ամեն ալ կեդրոնական զօրաց հետ միացուց: Պրինսփիքի հետեակները, Նասոյի բաժինը, Բիէրմանսէկի հանովրացիները և Օմբթէտայի դերմանացիները

իրը հողաբլուր և իրը ամրոց իր անդ լիացնելուն, Հալթէթի դուրեքերուն, Միլիլի հեծեալադուրին, և Մէյթլէնտի պահակներուն տուաւ: Այս կերպով քառանկէց վաշտ ունեցաւ իր քով: Հարսոյի ըսածին պէս՝ աջ թեկը կեդրոնին ետեւը տեղաւորեցաւ:

Ահադին մարտից մը հոգով լի տոպրակներու ետեւ պահուած էր ճիշդ այն տեղը ուր է այսօր ինչ որ և Աւթերլոյի մուտարանը կանուանի: Ուէլինկթըն բլրակի մ'ետեւ նաև Սըմբթէթի պահակ զօրավիշապները ունէր, որոնք հազար չորս հարիւր ձիաւոր էին: Ասոնք այն անդ լիական ձիաւորներու կէսն էին, որոնք իրաւամբ երեւելի հանդիսացած էին: Բընսօնպի շնջուած էր, բայց Սըմբթէթ կը կենար:

Մարտիցը որ եթէ լնցած ըլլար, գրեթէ պզտի բերդ մը կըլլար, պարտէզի խիստ ցած պատի մ'ետեւը շինուած, աւաղի գեղերով ծածկուած, և առջեւ ալ հողով լայն զաւթի մը կազմուած էր: Այս ամրոցը անխառն մնացած էր, վասն զի չորս կողմը պատնէշ կանգնելու ժամանակ եղած չէր:

Ուէլինկթըն որ անհանդարտ այլ անտարբեր կերեւար, ձի նստած էր. Մօն-Մէն-Յանի հին աղօրթիքէն քիչ մ'առաջ որ դեռ կը կենայ, բոլոր օրը մի և նոյն դիրքով ձիուն վրայ կիցաւ կնձնի մը նիւթե զոր անդ լիացի մը, աշխարհաւեր մնիլ մը, երկու հարիւր ֆրանքի ծախու տուաւ, սղոցել տուաւ և տարաւ: Ուէլինկթըն հոն աննկկիղ դիւցազնութիւն ցոյց տուաւ: Գնդակները կը տեղային. բանակի օդնական Կորտրն անոր քով գետինը ինկաւ վիրաւոր: Լորտ Էիլ ռուք մը ցուցուց որ կը պայթէր և ըսաւ անոր. Միլլորտ, ինչ հրահանգ պիտի տաք, և ինչ հրամաններ պիտի թողուք մեզ եթէ մեռնիք: Ինչի պէս Բաւել, պատասխանեց Ուէլինկթըն և Գլինթընի ալ ըսաւ լակոնական կերպով. — Մէն Էիլ զննար ծաւլ ալիս է դիմաւ ահա:

Փայտնապէս կերեւար թէ օրը ձախորդ օր մ'ըլլալու վրայ

էր: Տո՛ւ՛, ղեկե՛կը՝ է ինչե՛ք շնորհա՛ծել. ղեկե՛կը՝ քե՛զի հե՛ռաց լնչե՛կն, կրու՛ր ղե՛կնկը՛ն իր այն ընկերնե՛րուն ողոնք իրեն հեռ կու՛նք էին Թա՛վակբայի, Վի՛թթօ, Բի՛թի և Սա՛րմանի պատե՛րաղմնե՛րուն միջ:

Ժամը չորսի ժամանակ անդ լիովան բանակին ճակատը ետ
քաշուեցաւ : Յանկարծ լեռնադաշտին կատարին վրայ լծեղա-
նոթները և յառաջամարտները տեսնուեցան միայն , մնացածը
աներևոյթ եղաւ . զուեգները դազղիացուց ուսմբերէն և զըն-
դակներէն հալածուելով ետ բնկրկեցան դէպ այն տեղ զոր
մինչև այսօր կը կտրէ Մօն-Յէն-Ժանի աղարակին երթմեկ-
կութեան ճամբան . յետախաղաղ չարծում մ'եղաւ , անդ լիովան
ճակատը խոյս տուաւ , Բէշլինկիթըն ետ դարձաւ . — Թշնա-
մին նահանջել կսկսի , աղաղակեց Նարբուլն :

PLATE 4.

1890 1891 1892 1893 1894 1895 1896 1897 1898 1899 1900 1901 1902 1903 1904 1905 1906 1907 1908 1909 1910 1911 1912 1913 1914 1915 1916 1917 1918 1919 1920 1921 1922 1923 1924 1925 1926 1927 1928 1929 1930 1931 1932 1933 1934 1935 1936 1937 1938 1939 1940 1941 1942 1943 1944 1945 1946 1947 1948 1949 1950 1951 1952 1953 1954 1955 1956 1957 1958 1959 1960 1961 1962 1963 1964 1965 1966 1967 1968 1969 1970 1971 1972 1973 1974 1975 1976 1977 1978 1979 1980 1981 1982 1983 1984 1985 1986 1987 1988 1989 1990 1991 1992 1993 1994 1995 1996 1997 1998 1999 2000 2001 2002 2003 2004 2005 2006 2007 2008 2009 2010 2011 2012 2013 2014 2015 2016 2017 2018 2019 2020 2021 2022 2023 2024 2025 2026 2027 2028 2029 2030 2031 2032 2033 2034 2035 2036 2037 2038 2039 2040 2041 2042 2043 2044 2045 2046 2047 2048 2049 2050 2051 2052 2053 2054 2055 2056 2057 2058 2059 2060 2061 2062 2063 2064 2065 2066 2067 2068 2069 2070 2071 2072 2073 2074 2075 2076 2077 2078 2079 2080 2081 2082 2083 2084 2085 2086 2087 2088 2089 2090 2091 2092 2093 2094 2095 2096 2097 2098 2099 2100 2101 2102 2103 2104 2105 2106 2107 2108 2109 2110 2111 2112 2113 2114 2115 2116 2117 2118 2119 2120 2121 2122 2123 2124 2125 2126 2127 2128 2129 2130 2131 2132 2133 2134 2135 2136 2137 2138 2139 2140 2141 2142 2143 2144 2145 2146 2147 2148 2149 2150 2151 2152 2153 2154 2155 2156 2157 2158 2159 2160 2161 2162 2163 2164 2165 2166 2167 2168 2169 2170 2171 2172 2173 2174 2175 2176 2177 2178 2179 2180 2181 2182 2183 2184 2185 2186 2187 2188 2189 2190 2191 2192 2193 2194 2195 2196 2197 2198 2199 2200 2201 2202 2203 2204 2205 2206 2207 2208 2209 2210 2211 2212 2213 2214 2215 2216 2217 2218 2219 2220 2221 2222 2223 2224 2225 2226 2227 2228 2229 2230 2231 2232 2233 2234 2235 2236 2237 2238 2239 2240 2241 2242 2243 2244 2245 2246 2247 2248 2249 2250 2251 2252 2253 2254 2255 2256 2257 2258 2259 2260 2261 2262 2263 2264 2265 2266 2267 2268 2269 2270 2271 2272 2273 2274 2275 2276 2277 2278 2279 2280 2281 2282 2283 2284 2285 2286 2287 2288 2289 2290 2291 2292 2293 2294 2295 2296 2297 2298 2299 2300 2301 2302 2303 2304 2305 2306 2307 2308 2309 2310 2311 2312 2313 2314 2315 2316 2317 2318 2319 2320 2321 2322 2323 2324 2325 2326 2327 2328 2329 2330 2331 2332 2333 2334 2335 2336 2337 2338 2339 2340 2341 2342 2343 2344 2345 2346 2347 2348 2349 2350 2351 2352 2353 2354 2355 2356 2357 2358 2359 2360 2361 2362 2363 2364 2365 2366 2367 2368 2369 2370 2371 2372 2373 2374 2375 2376 2377 2378 2379 2380 2381 2382 2383 2384 2385 2386 2387 2388 2389 2390 2391 2392 2393 2394 2395 2396 2397 2398 2399 2400 2401 2402 2403 2404 2405 2406 2407 2408 2409 2410 2411 2412 2413 2414 2415 2416 2417 2418 2419 2420 2421 2422 2423 2424 2425 2426 2427 2428 2429 2430 2431 2432 2433 2434 2435 2436 2437 2438 2439 2440 2441 2442 2443 2444 2445 2446 2447 2448 2449 2450 2451 2452 2453 2454 2455 2456 2457 2458 2459 2460 2461 2462 2463 2464 2465 2466 2467 2468 2469 2470 2471 2472 2473 2474 2475 2476 2477 2478 2479 2480 2481 2482 2483 2484 2485 2486 2487 2488 2489 2490 2491 2492 2493 2494 2495 2496 2497 2498 2499 2500 2501 2502 2503 2504 2505 2506 2507 2508 2509 2510 2511 2512 2513 2514 2515 2516 2517 2518 2519 2520 2521 2522 2523 2524 2525 2526 2527 2528 2529 2530 2531 2532 2533 2534 2535 2536 2537 2538 2539 2540 2541 2542 2543 2544 2545 2546 2547 2548 2549 2550 2551 2552 2553 2554 2555 2556 2557 2558 2559 2560 2561 2562 2563 2564 2565 2566 2567 2568 2569 2570 2571 2572 2573 2574 2575 2576 2577 2578 2579 2580 2581 2582 2583 2584 2585 2586 2587 2588 2589 2590 2591 2592 2593 2594 2595 2596 2597 2598 2599 2600 2601 2602 2603 2604 2605 2606 2607 2608 2609 2610 2611 2612 2613 2614 2615 2616 2617 2618 2619 2620 2621 2622 2623 2624 2625 2626 2627 2628 2629 2630 2631 2632 2633 2634 2635 2636 2637 2638 2639 2640 2641 2642 2643 2644 2645 2646 2647 2648 2649 2650 2651 2652 2653 2654 2655 2656 2657 2658 2659 2660 2661 2662 2663 2664 2665 2666 2667 2668 2669 2670 2671 2672 2673 2674 2675 2676 2677 2678 2679 2680 2681 2682 2683 2684 2685 2686 2687 2688 2689 2690 2691 2692 2693 2694 2695 2696 2697 2698 2699 2700 2701 2702 2703 2704 2705 2706 2707 2708

Ան օրը կայսրը ամեն օրէ աւելի զուարթ էր, թէև
հիւանդ էր և ձիուն վրայ նեղութիւն կղզար տեղական ցաւ
մը կրեւուն համար: Առաւօտէն 'ի վեր կը ծպտէր իր անթա-
փանցելի կերպարանը: 1813 յունիսի 18ին կուրօրէն կը
զուարթանար այս խորունկ սիրտը որ մարմարեայ դիմակ մ'ու-
նէր: Այն մարդը որ տխուր էր Աստուրցիցի մէջ, զուարթ
եղաւ Վաթիւրդի մէջ: Ճակատագրային ամենէն մեծ մարդե-
րը այսպիսի հակառակ կերպեր կունենան: Մեր ուրախու-
թիւնները մթութիւն են: Յետին ծպիտը Աստուծոյ կը վե-
րաբերի:

Կեսար կը խնդայ, Պոմպէոս կուլայ, կըսէին Ֆիւլվիոսը:
Բիքսի լէդէոնին մարտիկները: Այս անգամ Պոմպէոս չախտի
լար, բայց ստոյգ է թէ Կեսար կը խնդար:

Անշի օրը դիշերը ժամը մէկին ձի նստելով ու փոթորիկը

դորք տեղեկութիւն առնելու զըրուած էին, ետ դառնալով
խմաց տուեր էին անոր թէ թշնամին ամենեւին շարժում մը
չէր ըններ։ Բան մը չէր շարժեր. դիշերասպահներուն և ոչ
մէկուն կրակը մարած էր։ Անդ լիակաւ բանակը կը քնանար։
Խորին լուսթիւն մը կը տիրէր երկրիս վրայ, միայն երկինք
ձայն կար։ Սուբհանգալները ժամը չորսին գիւղացի մը բե-
րած էին կայսեր, այս գիւղացին առաջնորդութիւն ըրած էր
անդ լիակաւ հեծեալունդին մը, հաւանական է թէ Պիլիէնի
հեծեալունդին, որ ձախ թեւին ծայրը կերթար Օհէնի դիւ-
ղը դրսուելու համար։ Ժամը հինգին երկու Վեժիզացի դա-
սալիքներ ըսած էին Նաբոլէոնի թէ իրենց գունդէն նոր
փախեր էին և թէ անդ լիակաւ բանակը սպառնալովն կտա-
սէր։ — Աւելի ալի, աղաղակած էր Նաբոլէոն. աւելի ալ-
իւն էին որոպալել Ժանիէ ետ մէկ լեռնին։

Առտու Քլանսընդուայի ճամբուն անկիւնը կազմող բարձրա-
ւանդակ եղբին վրայ ձիէն վար իջնելով աղմին մեջ կոխած ,
Բոստօնի աղաքակէն խոհանոցի սեղան մը և գիւղացիի աթոռ
մը բերել տուած , և նստած էր՝ փոռցի տեղ յարդի դէզի
մը վրայ դնելով աթոռը . յետոյ պատեբազմի գաշտին քար-
տէսը սեղանին վրայ բացած էր՝ Սիւլթին ըսելով . Գեղեցիկ

սոր ու իւր որ ունի 40 ուս Ծաբ Բէշէ =

Գրեթե բոլոր անձրևներուն պատճառաւ ուտեստի պաշարները արբուած ճամբարներու մէջ մնալով չկրցեր էին առտու հասնիլ. զինուորները չէին քնացեր, թըջուած էին, անթիթ էին, բայց և այնպէս Նաբոլեոն Ղուարթօբէն դռներէր կը Նէյն. Հաբէաթի խնտան Բաղրը Ժը հետէ է : Ժամը ութին կայսեր նախաճաշիկը բերուած էր : Բազմաթիւ զօրապետներ իր հետը նախաճաշելու հրաւիրած էր : Նախաճաշը ընելու առտն պատմած էին թէ Ուէլինկընն առջի օրը չէ միւս օր Պրիւսէի մէջ Սըմբրսէթի դքսուհին տունը պարահանդէսի դայերէր, և Սուլթ' որ արքեպիսկոպոսական դէմքովը թմարդի մարտիկ մ'էր, ըսած էր, Պարսկացեալ աշօր է : Կայսրը

կատակ կընէր Նեյի հետ, որ կըսէր. Ուե՛լ լինիլն այնքան պարզամտ
չէ որ Ձեր Վեհափառութեան ասուտէ : Մանաւանդ թէ այս տե-
սակ կատակներ ընելը Նաբոլէոնի սովորութիւնն էր : Յե՛տ
բնական կոտորակներ կընէր, կըսէ Ֆիէօրի տը Շապուլօն : Իր բնա-
կան քրտնալեզու արեւոյն էր զուարթն բնութիւնն իր, կըսէ Կուրիօ : Շատ
կոտորակներ կընէր որոնք աստիճանային ասլանդանով փռնէն հանձաբեղ էին, կըսէ
Գէնժամէն Գօնսթամ : Հսկայի մ'այս զուարճալի կատակները
կարժէ որ չմոռնանք : Նաբոլէոնն էր իր կըրնատիւնները « բըթ-
մնըղ » անուանողը : անոնց ակննջը կը ճմլէր, պիտը կը քա-
շէր : Կայսրը իշոյ մը հետք իյնաք, կըսէր այն զինուորներուն
մին : Ելլա կղզիէն դէպ 'ի Ֆրանսա ըրած դաղտնի նաւար-
կութեան ժամանակ փեարվարի 27ին ծովին մէջ տեղը
Չեֆիէր անուն պատերազմի դաղդիական նաւը՝ Էնֆանթան ա-
նուն նաւին հանդիպելով որու մէջ պահուած էր Նաբոլէ-
ոն, երբ կայսեր ինչպէս ըլլալը հարցօց Էնֆանթանին, կայսրը
որ նոյն պահուն գեռ իր դընարիին վրան կը կրէր այն սպի-
տակ և կակաչողոյն ծոպը որու վրայ մեղուներ սփռուած էին
և զոր Էլլա կղզիին մէջ կրած էր, խնդալով ձայնաւոր
փողը առած և նոյն իսկ ինք պատասխանած էր Չեֆիէրին .
Կայսեր վեհալը լաւ է : Ո՛վ որ կը խնդայ այսպէս, պատա-
հարներու հետ ընտանութիւն ունի : Նաբոլէոն շատ անգամ
այսպիսի խնդումներ ունեցած էր Վաթեբրօյի նախաճաշի-
կին ժամանակ : Նախաճաշէն ետք քառօրդ մը մտածել էր
ամբողջ միաբով . յետոյ յարդի գէղին վրայ երկու զօրապետ
նստեր էին ամէն մէկը ձեռքը գրիչ մը և ծունիին վրայ թուղ-
թի թերթ մ'ունենալով, և կայսրը բերնով ըսած և անոնք
ալ դրած էին պատերազմին կարգադրութիւնը :

Ժամը իննն գաղղիական բանակը աստիճանաբար շարուն-
 ըրվ և հինգ սկևին բաժնուելով շարժեցաւ և տարածուե-
 ցաւ . զօրբաժինները երկու կարող թաժնուեցան . հեծե-
 լաղուսները Թնդանօթներու երկու կողմէն քայլել սկսան :
 առջևէն երաժիշաները կը նուաղէին , Թմբուկները կը զար-

նուէին և փողերը կը հնչէին ձայն տալու համար թէ ժամ էր արդ յառաջ քայլելու : Կայսրը տեսնելով այս զօրաւոր լայնատարած և ուրախութեամբ համակուած բանակը որ հոգիովն զօրացած սաղաւարտներու : թուրերու և սուրններու ծով մը կը կազմէր : յուզուած և երկու անգամ աղաղակած էր . Սքանչելի է : սքանչելի է :

Ժամը ինչն մինչև տասուկէս բոլոր բանակը, — թէև անհատաւոր կը թուի այս, — տեղաւորուած , և վից կարգով շարուած էր « վից Նի պատկերը կազմելով » , ինչպէս կըսէ կայսրը : Պատերազմին ճակատը կազմուելն քանի մը վայրկեան ետքը , և փոթորիկի սկզբնաւորութեան այն խորին լռութեան մէջ որ ամենուն վրայ կը տիրէ կռիւները սկսելէն առաջ , կայսրը տեսաւ որ կարգաւ կանցներն տասներկու քնոց թնդանթներէ բաղկացող երեք մարտկոցները : Այս մարտկոցները իր հրամանաւը երջնի , Բէյլի և Լըպոյի դու մարտակներէն զատուած և սահմանուած էին կռիւը սկսելու : Մօն-Սէն-Ժանը ուժեղացնելով , ուր « իր վից և ժողովրդի » ճամբաները մէկգում կը կտրեն . կայսրը այս մարտկոցներուն անցնիլը տեսնելով Հարսոյին ուսը զարկած էր՝ ըսելով . Ձեռքդ , անտառի քանդակող քեզիդ : Երբ առաջին գումարտակի խրամահատներու բաժնին առջևէն անցաւ , որոնք Մօն-Սէն-Ժանի մէջ ամբանալու և դայն պաշտպանելու պաշտօն ունէին՝ դիւղը առնուելէն ետք , ծախտով մը խրախոյս տուած էր անոնց՝ ապահով ըլլալով թէ յարձակումը յաջող վախճան պիտի ունենար : Այսպէս բոլորովն զուարթութեամբ համակուած ժամանակ մարդկային կարեկցութեան խօսք մը միայն ելած էր բերնէն . տեսնելով թէ իր ձախ կողմը , տեղ մը՝ ուր այսօր մեծ գերեզման մը կայ , իրենց պատուական ձիերովը դէպ մը կը կազմէին այն հիանալի ախիտառն սկովախոցիները , որոնք մնում էին , Նարբոնն ըսած էր . Մէլ :

Երբայ ձի նստելով դէպ 'ի Բոսովի առջևի կողմը դացած և

Կիտարան ընտրած էր իրեն դալարապեղ և նեղ լեռնադուխտ մը որ ժողովրդէն Պրիւսէլ տանող ճամբուն աջ կողմը կիլնայ : Ասի պատերազմին ժամանակ իր ընտրած կայաններուն երկրորդն էր . երբեք կայանը , այն՝ զոր իրիկունը ժամը հօթին Վէլ-Ալիանի և Հէ-Սէնթի մէջ տեղ ընտրած էր , ահարկու տեղ մ'էր . բաւական բարձր բլուր մ'է այն որ դեռ այսօր կը կենայ և որու ետեւ զատիթափի մը վրայ դու մարում էին պահակները : Այս բլուրին բոլորաբար թշնամիին կողմէն զնդակներ կը տեղային և սալարկին քարայրաւոր տակին վրայ մինչև Նարբոննիսի քով կոտորուէին : Պահակները և ուժերը իր դուխտին վերեւ կը սուրէին ինչպէս սուրբ էին Պրիւսի մէջ : Իր ձիին կայանած տեղէն որդնահար զնդակներ , թուրի հին երկաթներ և տձև ուժերը գտնուէյան , զորոնք ժանդը մաշած էր : Ասկէ քանի մը տարի առաջ նոյն տեղի հողին մէջէն վախճանաց և դեռ լեցուն ուժ մը հանուէցաւ , որուն փամբուշտը ուժերին հարթութեամբը կտրուած էր : Կայսրը այս վերջին կայանը կեցած ժամանակ , « Եմ թէպէ , անգլոս , Էմ թէպէ շարանակա , կանակեղ զարնելով պէտէ Բոնի , ըսած էր Լազոսի անուն թշնամի և ահարկի գիւղացիի մը որ իր ուղեցոյցն էր և որ հունդարեան ձիաւորի մը համեմատ կապուած ըլլալով , ամեն անգամ որ թնդանթներէ արձակուած երկաթի բեկորներ կը տեղային , կը դառնար և կաշնատէր Նարբոննիսի ետեւ պահուիլ :

Այս տողերը զրոգը նոյն իսկ ինք այն բլուրին դիւրափշիր զատիթափին վրան հողը փորելով ուժերի մը պարանոցին քառասունը վից տարուան ժանդէն լուծուած մնացորդը դաւա , ինչպէս նաև հին երկաթի բեկորներ զոր մատերովը՝ թանթրուներին ցուպ մը կտրելու պէս՝ կը կտրէր :

Ամեն մարդ գիտէ որ դաշտերուն այն ալիւման բլրակները որոնք զանազան էջեր ունէին և ուր Նարբոնն և Ռէլինիլ թըն իրարու հանդիպեցան , ալ այսօր չեն ինչ որ էին

1815 յունիսի 18ին . այս սղալի դաշաէն իրեն յիշատալ կարան մը կանդնելու համար պէտք եղածը առնուելով իր իրական փառքը վերցաւ , և պատմութիւնը շփոթելով ուր դանուելը չգիտեր այն դաշաին մէջ : Իր կերպարանը փոխուեցաւ փառաւորութեւ ի նպատակով : Աւելի լինելով երկու տարի ետքը Վաթերլոն տեսնելով , պօռայ . Պապէր-ը Դաշա փոխուեք է : Այն մեծ հողաբուրդին տեղ որ հիմա վրան առիւծ ունի , հողակոյտ մը կար . հողակոյտը նիվելի ճամբուն կողմէն դարուվար մ'ունէր ուսկէ կարելի էր ելլէջել , մինչդեռ ժընարքի սալարկին կողմէն զրեթէ անմատչելի զառիթափ մ'էր . ժընարքէն Պրիւսէլ տանող ճամբուն երկու կողմը երկու մեծ գերեզման կայ , մին տնդ լիական , միւսը գերմանական . այս գերեզմաններուն երկու բարձրաւանդակներուն բարձրութեամբն ալ կրնայ չափուիլ այն հողակոյտի զառիթափին բարձրութիւնը : Գաղղիական գերեզման ամենէն չկայ : Վաթերլոյի բոլոր դաշտը գերեզման է Գրանսայի համար : Հարիւր յիսուն ոտք բարձրութիւն և կէս մղոն շրջան ունեցող հողաբլուրին համար սայլերով այնքան հող առնուեցաւ Մօն-Սէն-Ժանի լեռնադաշտէն որ այսօր դիւրամատչելի դարուվար մ'եղած է այն լեռնադաշտը , մինչդեռ պատերազմին օրը , մանաւանդ Հէ-Սէնթի կողմէն գերբուկ և դժուարամատոյց էր այն : Լեռնադաշտին ստորոտը այնքան ծուռած էր որ անդ լիական թնդանութները չէին կրնար նշան առնուլ իրենց ներքե և դէպ 'ի ձորին մէջ դանուած աղարակը որ կռիւին կեդրոնն էր : 1815 յունիս 18ին անձրեւները ևս աւելի հեղեղատներ կազմը էին այս գերբուկ դարուվարին վրայ . տիղմը աւելի կը դժուարէր ելքը , և որոնք որ կը մաղլցէին , միանգամայն տիղմով կը շաղապուէին : Լեռնադաշտին զառիթափն երկայնութեամբը խրամ մը կար . հետուէն դիտող մը անկարելի էր որ նշմարէր զայն :

Բացատրենք թէ ինչ էր այս խրամը : Պրէն-լ'Ալէօ Պեւ ժիլայի գիւղ մ'է , Օհէն նոյնպէս գիւղ մ'է : Այս գիւղերը ,

որոնց երկուքն ալ կորածն տեղերու մէջ պահուած են , կը միանան մէկուկէս մղոնի չափ երկայնութիւն ունեցող ճամբով մը : Այս ճամբան կանցնի դաշտէ մը որու երեսը աւելն է , և ախօսի մը պէս շատ անգամ բլուրներու մէջ կը մտնէ և կընկղմի . այս պատճառաւ տեղ տեղ խոռոչ մը կը լլայ : 1815ին , ինչպէս նաև հիմա Ժընարքի և նիվելի երկու սալարկներուն մէջ տեղէն և Մօն-Սէն-Ժանի լեռնադաշտին զառիթափն կանցնէր այն : Սակայն այս ճամբան որ անատեն խոռոչ էր , հիմա դաշտին հարթութիւնը ունի , վասն զի իր երկու զառիթափերը առնուեցան իբր յիշատակարան կանգնուած հողաբլուրին համար : Այս ճամբուն խիստ մեծագոյն մասը խոռոչ մ'էր և է տակաւին . տեղ տեղ մինչև տասներկու ոտք խորութիւն ունի այս խոռոչը , որու սեւ պաճն զառիթափերը հոն հոս , մանաւանդ ձմեռը տեղատարափ անձրեւներէն կը փլէխին : Շատ անգամ վտանգներ տեղի կուենային անոր մէջ : Պրէն-լ'Ալէօյի դուռին առջև այն չափ նեղ էր ճամբան որ ճամբորդ մը սայլի մը տակ մնալով ճմլուած էր , ինչպէս որ գերեզմանոցին մէջ կանգնուած քարէ խաչ մ'ալ կը հաստատէ մեր ըսածը՝ մեռնողին անունը տալով որ է Պարն Պերնար Տըպրայ , վաճառական 'ի Պրիւսէլ , նաև վտանգին թուականը կը յայտնէ որ է փետրվար 1637 :

Այս ճամբան լեռնադաշտին վրայ այնքան խորունկ էր որ զառիթափին մէկ մասը 1783ին Մաթիօ Նիդեղ անուն գիւղացիի մը վրան փլած և զան ջախջախած էր , ինչպէս ուրիշ քարէ խաչ մ'ալ կը հաստատէ այս գէպքը . այս խաչին վեր մասը երկիրը հերկուելու առթիւ անեղեղից եղած է , այլ յենակը որ զլիվայր ինկած է , գեռ այսօր կերակայ այն դաշտառաշէն դարուվարին վրայ , որ Հէ-Սէնթի և Մօն-Սէն-Ժանի աղարակին մէջէն անցնող սալարկին ձախ կողմն է :

Այս խորունկ ճամբան որու էութեան նշան մը չէր երե-

ւար հեռուէն, և որ Մօն-Սէն-Ժանի դադաթին քովէն կանցնէր, այս խորունկ ճամբան, կըսենք, որ զսովթափին կատարը խրամ, և հողերուն ներքե ծածկուած հետք մ'էր պատերազմի օր մը աներևոյթ, այսինքն ստեղծու էր:

ՊԼՈՐԵ Բ.

ՊԼՈՐԵ ԱՐԿԵՆՈՅԸ ԼՆԻՍԵՐԻՆ ՀԵՐՑՈՒՄ ՄԸ ՆՐՆԷ

Ինչպէս ըսինք, վաթիւրջի պատերազմին օրը առաւօտուն Նաթոլէոն գոհ էր:

Իրաւունք ունէր գոհ ըլլալու. հաստատեցինք արդէն թէ իրօք զարմանալի էր պատերազմին կարգադրութիւնը զորինք խորհած էր:

Ինչպէս զիտենք, պատերազմը անդամ մը սկսելէն ետք յանկարծական փոփոխումներ անդի ունեցան, Աւիստան դիմադրեց, Հէ-Սէնթ դիմացաւ, Պալիսէն մեռաւ, Փոյ վիրաւոր ինկաւ, անակնկալ պատ մ'երևան ելաւ որու սոջե Սոյի հեծելազուները խորտակուած էր, Ալլիմիո աղէտալի ախտ հեմութիւն մ'ըրաւ ոչ փլուզիչ հրանոթ և ոչ ալ վառօդ ունենալով. մարտիցները ցեխին մէջ մնացին: Աքսալի՞ն խոր ճամբու մը մէջ տասնուհինգ թնդանոթ տապալեց, որոնք պահնորդ ուղեկից չունէին, ուումբերը մինչև անդիտական դօրաց շարքին վրայ տեղացին առանց մեծ դժուր մը տեսնելու, անձրևէն թրջուած հողին մէջ մտնելով և աղմուկին հրալեռներ կազմելէ ի դատ հետեւութիւն չունենալով, այնպէս որ ուումբերը ցեխ կը ցոյտեցնէին միայն. Բիրէն պարապ տեղը Պրէն-Նէլլի վրայ ցոյց ըրաւ, իր բոլոր ձիաւորները որք տասն և հինգ վաշա էին, դրեթէ ջնջուեցան, անդիտական բանակին աջ թեւը աղէկ մը չնեղուեցաւ, ձախ թեւը լաւ յարձակում մը չկրեց, Նէյ զարմանալի թիւրիմացութեամբ մը առաջին գումարտակին չորս բաժինները փոխանակ աստիճան աստիճան բաժնելու ամենը մէկ տեղ դու-

մարեց, քսան և եօթ դաս զինուորք խիտ առ խիտ միանալով և երկու հարիւր մարդէ բաղկացող ճակատներ կազմուելով թշնամիին սուժերուն յանձնուեցան, և ստեղծի ջարդ կեղանքներէն, յարձակելու համար սխալներ կազմող զօրաց միութիւնը խզուեցաւ, մարտից մը յանկարծ երևան ելնելով անոնց կուշտը ուժեղացեց, Պալիսէն, Տօնըլօ և Տիւրիսթ վտանգեցան, Պիօ ետ մղուեցաւ, տեղակալ Ալիօ որ բազմաբուն ստեան զպրօցէն ելած Հերբիւլէս մ'էր, վերադարձեցաւ երբ տապալելով Հէ-Սէնթի դուրը կը խորտակէր առանց հող ընելու անդիտական պատնէշէն արձակուած ուումբերը, որ ժընարէն Պրիսէլ տանող ճամբուն անկիւնը գոցած էր. Մարդօնէի բաժինը հեռանկ և ձիաւոր զօրքէ պաշարուելով ցորեններուն մէջ Աւիսթի և Բադի հրացաններէն և Բօնարմիլի սուրերէն ջարդուեցաւ կոտորեցաւ, և իր մարտիցի եօթ թնդանոթներն ալ բեկուեցան, Սաքս-Աէյմարի իխանը Տէրլօն կոմիսին յարձակումները վանելով Փրիսթան և Սմօհէնը բռնեց և պահեց, ԱՍԵՐ և ԱԵՐ գունդերուն գերօշակները առնուեցան, բոլորսիցի սեպեղմ ձիաւոր մը բերուեցաւ զոր թշնամիին շարժումները գիտելու համար Ապլի և Բլանսընուայի մէջ տեղերը չըջող երեք հարիւր որսորդներու յառաջընթացները ձերբակալ ըրին, և որ տաղանապի բաներ պատմեց, Գրուշի ուշացաւ, հազար հինգ հարիւր հողի մէկ ժամ չանցած Աւիստանի մրդաստանին մէջ մեռան, հազար ութ հարիւր հողի ալ նոյնպէս քանի մը քառորդի մէջ Հէ-Սէնթի բոլորակը տապալեցան և մեռան, ասոնք ևն ահա այն մրկալի գէպերը, որոնք պատերազմի ժամը մրկալի ամպեր Նաթոլէոնի առջևէն անցան՝ հազիւ հաղանորդ նախաձեռն խոփելով, բայց առանց տրտմելու անոր կայտերական գէպերը որ վստահութեամբ համակուած էր: Նաթոլէոն սովորութիւն ըրած էր առանց շարժելու նայիլ պատերազմին. մասնաւոր կէտերը թիւ առ թիւ դումարելու կոկիծը չէր զգար, թիւերուն մեծ կարեւորութիւն չէր տար:

իր ուղածն էր ամբողջ գումարը, որ է Յաղթութիւն. ըս-
կիլըներուն շնորհմէն չէր վրդովնէր, վասն զի կը կարծէր
թէ ինք պիտի ըլլար վախճանին տէրը. ինք զինքը խնդիրէն
գուրտ ենթադրելով համբերել գիտէր, և ճակատադրին
հետ իբր անոր հաստատակիցը կը վարուէր: Կարծես թէ
բաղդին կըսէր. Չես համարձակիր:

Նաբոլէոն կիսովին լոյս և կիսովին մութ ըլլալով, կզգար
թէ բարութեան մէջ պաշտպանութիւն և չարութեան մէջ
թոյլտուութիւն կը գտնէ. Նաբոլէոն գիտէր, կամ այնպէս
կը կարծէր թէ գէպքերը չտեսնել կը ձեռացնէին իր ըն-
թացքը, կրնայ անգամ ըսուիլ թէ իրեն յանցակիցներն
էին անոնք, և այսպիսի յանցակից մ'ունենալը հին ժամա-
նակի մարդերու պէս անվերելի ըլլալ է:

Այլ սակայն մարդ երբ իր ետեւը Պերզինա, Լէյբսիք և
Փօնթէնըյօ կունենայ, կարծես թէ ներելի է չվստահիլ
Վաթերլօյին: Երկնից վերեւ յօնից խորհրդաւոր պոստում
մը կը տեսնուի:

Երբ Ռէլինկիթըն ետ քաշուեցաւ, Նաբոլէոն սարսուռ մը
զլաց: Տեսաւ որ զօրքերը յանկարծ Մօն-Սէն-Ժանի լեռ-
նագաւառին վրայէն հեռացան, և անդիական բանակին ճա-
կատը աներևութացաւ: Անդիացիք նորէն մէկ տեղ կը ժո-
ղովէին, բայց խոյս կուտային: Կայսրը ձիուն ասպատան-
ներուն վրայ կանդնեցաւ կէս մը: Աչերուն մէջ յաղթու-
թեան փայլակը երեցաւ:

Ռէլինկիթըն Սուանի առաւել փակուելով և կործանելովը
Անդիան վերջնական կերպով ֆրանսայէն տապալուած կը-
լար. Գրէսիի, Բուաթիէի, Մալլուդէի և Բալլիլիի վրէ-
ժը առնուած կըլլար: Մարէնկօյի մարդը Ազէնգուրը՝ կը
ընջէր:

Անասին Նաբոլէոն՝ մտածելով բաղդին յանկարծական և
ասհեղ փոփոխումին վրայ, ակնոցովը վերջին անգամ մ'ալ
գիտեց պատերազմի գաշտին ամէն կողմը: Իր պահակները ե-

տնը կեցած և իրենց զէնը վաճ առած՝ կրօնական երկիւղ-
ծութեամբ մը անոր կը նայէին վարէն: Կայսրը կը մտածէր.
գարուվներն կը քննէր, գարուվարները կը նշանակէր,
ծառերու խուրձը, հաճարներու ածուն և արահետը կը
զննէր ուղադիր, կարծես թէ ամէն մէկ խուրձ կը համբէր:
Անշարժ կերպով մը երկու սալարկներուն վրայ կանգնած
անդիական պատնէշներուն նայեցաւ, որոնք ծառերու երկու
ընդարձակ կողմեր էին. մին ժրնարի սալարկին պատնէշը որ
Հէ-Սէնթի վերին էր և երկու թնդանօթ ունէր. անդիացւոյ
բոլոր թնդանօթներէն այն երկուքը միայն գէպ 'ի պատե-
րազմի գաշտին մէջ տեղ կը նայէին. և միւսն ալ Նիվելի
սալարկին պատնէշն էր ուր Շասէյի հեծեալգունդին հօլան-
տական սուիսները կը փողփողէին: Այս Նիվելի սալարկին
վրայ շինուած պատնէշին քով Սէն-Նիկօլայի հին մատուռը
տեսաւ որ ճերմակ զոյնով ներկուած է և որ գէպ 'ի Պրէնթ-
լ'Ալէօ տանող կարճ ճամբուն անկիւնին քովն է: Ծառե-
ցաւ և կէս ձայնով բան մը հարցուց ուղեցոյց Լադօսթին:
Ուղեցոյցը 'ի նշան բացասութեան գլուխը շարժեց. հաւա-
նականաբար նենդալի էր այս անբարբառ պատասխանը:

Կայսրը կանդնեցաւ, և ամփոփ մտքով մտածեց:

Ռէլինկիթըն նահանջներ էր:

Ա'լ կը մնար անգամ մ'ևս յարձակիլ, և բոլորովին կոր-
ծանել անդիացիները:

Նաբոլէոն յանկարծ հտեւը դառնալով արագ ընթաց սուր-
հանգակ մը զրկեց Բարիզ՝ յաղթութիւն աւետելու համար:

Նաբոլէոն այն հանձարներուն մին էր, որոնցմէ շանթ կար-
ձակուի:

Գրած էր արդ իր շանթը:

Հրաման տուաւ Միլօյի զբաղակիրներուն որ Մօն-Սէն-
Ժանի լեռնագաւառին տիրեն:

ՔԱՆՈՒՄ

ԱՆՍԿՆԵՐ

Երեք հազար հինգ հարիւր հոգի էին այս զրահակիրները, և միտնի մը քառորդին տարածութեամբ ճակատ մը կը կազմէին: Հսկայաձև ձիերու վրայ նստած տխտանեան մարդեր էին անոնք: Քսանուփեց վաշտ էին, և իրենց ետէն ձեռնառու ունէին Լըֆէպրը Տէնուէթի բաժինը, հարիւր վեց ձիաւոր ընտիր թիկնադահները, զրահակներու որսորդները որք հազար հարիւր իննսուներեօթ հոգի էին, նաև զրահակներու նիզակաւորները որոնք ութ հարիւր ութսուն նիզակ էին: Անբարշտ աղաւաղաւ թիկնադաձև երկաթէ զրահ դրուած էին, և ամէն մէկը երկայն սուսեր, և թամբի խորշերուն մէջ տարձանակներ ունէր: Առտու բոլոր բանակը հիացած էր անոնց վրայ, երբ ժամը ինին, մինչդեռ փողերը կը հնչէին և բոլոր Կրածիշանները Հալէքէ կոչարութեան Կրտսէն երգը կը նուագէին, անոնք թանձրախոտ սիւն մը կազմելով, և մարտիցներուն մին իրենց մէկ կուշտը, միւսն ալ իրենց մէջ տեղն ունենալով, եկած, Ժընարի սալարիկին և Գրիշմանի մէջ երկու կարգի բաժնուելով տարածուած, և պատերազմելու համար տեղաւորուած էին այն երկրորդ զօրաւոր դասին մէջ զոր նաբուէնոն այնքան հմտապէս կազմած էր և որ իր ձախ կողմին ծայրը Գեւլեմանի զրահակիրները, և աջ կողմին ծայրն ալ Միլլոյի զրահակիրները ունենանալով կարծես թէ երկու երկաթեայ թև ունէր:

Կայսեր հրամանը Միլլոյի զրահակիրներուն տալաւ Օկեր նար որ նաբուէնոնի աջակիցն էր: Նէյ սուրը քաշեց և առջև անցաւ: Չիաւորաց ահաղին վաշտերը սկսան զըզդուսով շարժիլ:

Անտուն զարհուրելի տեսարան մը տեսնուեցաւ:

Այս ամէն ձիաւորները իրենց սուսերը քաշելով, զըզդալ

պարզելով և փողեր հնչեցնելով զառ զառ սիւսեր կազմեցին, և մի և նոյն շարժումով և մէկ մարդու պէս զէլ-Ախանսի բլուրէն վար իջան այստ մը ձակող պղնձեայ մեքենայի մը պէս ճշգրտութեամբ յառաջանալով, ընկղմեցան գէղ 'ի այն սոսկալի խորը ուր արդէն անթիւ մարդ ինկած էր, հոն մոխին պաշարուելով անբեզլէ կողան, յետոյ այն մթապտտ տեղէն երևելով ձորին միւս կողմը երեցան՝ առանց խանդարելու իրենց հոծութիւնը, և վրանին տեղացող բիւրաւոր ուսմբերուն մէջէն սրբաշաւ յառաջանալով սկսան Մօն-Մէն-Ժանի աղմային և սոսկալի զառ թմափէն վեր ելնել: Ժաննի սպանալի և անխառն կերպով մը կե լնէին. ժամանակ տա ժամանակ երբ հրաշանները և թնդանոթները նորէն լեցուելու համար գոռալէ կը դադրէին, այն տխտանեան ձիերուն ոտից ձայները կը լսուէին: Ներկու բաժին էին, և երկու ռէնդիկը կազմէին. Աւթիկէի բաժինը աջ կողմը, իսկ Տըլօրի բաժինը ձախ կողմն էր: Հեռուէն տեսնող մը կը կարծէր թէ գէղ 'ի լեռնապաշտին դադարէր երկու ահաղին պողպատեայ օձ երկնցած էր: Ահա այսպէս անցան անոնք պատերազմին մէջէն, անց մը որ կարծես բքանչի լիք մ'էր:

Այսպիսի բան մը տակաւին տեսնուած չէր այն ձիաւոր մարտիկներու վաշտերէն ետք որոնք Մօնքօլայի մեծ բերդը առին: Միւրա կը պահէր, բայց իր տեղ նէյ կար: Կարծես թէ այս ձիաւորներու բաղմունքինը հրէշ մ'եղած էր և մի հոգի ունէր միայն: Ամէն մէկ վաշտ կը տատանէր և բաղմունեանի օղակի մը պէս կուռէր: Այս և այն կողմէն պատառուած բոյնաժառանգ մուխի մը մէջէն կը նշմարուէին: Սաղաւարտները, աղաղակները, սուսերնէրը իբարու կը խառնուէին, ձիերու դաւակները թնդանոթներու ձայնէն և փողերուն եղանակէն մըրկաբար կը ցայտէին, կանոնաւոր և սոսկալի աղմուկ մը կը կազմէին, և անոնց վրայի զրահները կը նշմարուէին հիզբային վրայ փարփող թևփերուն պէս:

Այս վիպային իրերը կարծես թէ ուրիշ ժամանակներու

կը վերաբերին : Անշուշտ այս երևոյթին նման բան մը կը ընէր որքէական հին վիպասանութեանց մէջ, որոնք մարդ-երկրաբանները, հին ձիամարդերը կը նկարագրեն, այսինքն այն մարդադէմ և ձիալանջ տիտանները որոնք դէպ Ոլիմպոս արշաւեցին, և որք սոսկալի, անվիրելի և վսեմ, այսինքն ստորածներ և դազաններ էին :

Թուային զարմանալի համադիպութեամբ մը այս քսան և վեց վաշտ ձիաւորաց դէմ պիտի կռուէր Ճիշդ քսանուվեց վաշտ հեռակա զօրքեր : Անդրիական հեռակները, տասն և երեք դումարտակ կազմելով որու ամէն մէկը երկու վաշտէ կը բաղկանար, երկու կարգով շարուած էին՝ եօթ դումարտակը առաջին և վեց դումարտակն ալ երկրորդ կարգը կազմելով, և իւրաքանչիւր զինուոր հրացանին բունը ուսը դրած, դէմը ելնողը պնդամահ գետինը գլորելու պատրաստ, ամէնքն ալ հանդարտօրէն, անմուռն և անշարժ կսպասէին լեռնադաշտին դադաթին ետեւը և թաղուն մարտկոցի մը պաշտպանութեան ներքե : Չէին տեսներ զրահակիրները . զրահակիրներն ալ զանոնք չէին տեսներ : Անդրիական վաշտերը այս մարդերու մակընթացութեան բարձրանալը կը լսէին : Ար լսէին երեք հազար ձիերու ձայնը որ հետ զհետէ կը շատնար, արշաւասոյր յառաջացող սմբակներուն փոփոխակի և համաշափական հարուածը, զրահներուն ճնշումը, սուսերներուն շառաչիւնը և վայրենական մեծ շունչի մը նման հնչիւն մը : Սոսկալի լուսթիւն մը արեւեց նախ, յետոյ յանկարծ պաղաթին վրայ թեւրու երկայն շարք մ'երեւցաւ, որոնք վեր ելնելով սուսերներ կը շողացնէին, և ահա « Ալեցցէ կայսրը » աղաղակեցին միահամուռ սաղաւարտները, փողերը ու դօշակները, և երեք հազար ձիաւորները որք զորշաղոյն պիտի ունէին : Այս ամէն ձիաւորները լեռնադաշտին վրայ եկան տարածուեցան, կարծես թէ երկրաշարժ մ'էր եկողը :

Յանկարծ զրահակիրներուն սիւնին առջևի ձիերը զարհուրելի աղմուկով մը կանգնեցան անդրաջուր ձախ կողմը որ

մեր աջ կողմն էր . ինչ ալէտալի բան : Զրահակիրները անդրիական դումարտակները և ումբաձիգները ջարդելու, կործանելու համար անզուսպ արիութեամբ և սանձարձակ ընթացքով յառաջանալով երբ դադաթին ամենէն բարձր տեղը հասան, իրենց և անդրաջուր մէջ խրամ մը, փոս մը նշմարեցին : Օհէնի խորունկ ճամբան էր այս խրամը :

Ահարկու եղաւ այն վայրկեանը ուր յանկարծ երևան ելաւ այս հեղեղատը, որ վերուստ 'ի վար և բաց կը կենար ձիերուն ոտիցը ներքե և որու երկու դարուվարները երեք կանգունի չափ բարձր էին : Առաջին կարգը երկրորդէն և երկրորդը երրորդէն մղուելով հեղեղատին մէջ տապալելու, ձիերը կը կանգնէին, ետ ետ կը նետուէին, դաւակի վրայ գետինը կիյնային, չորս ոտներնին օդին մէջ՝ կտրուէին ձիաւորները կոխկրտելով, ճղմնով և տապալելով, նահանջելը անհնարին էր . զրահակիրներուն ամբողջ սիւնը ումբ մ'էր ալ, անդրաջիւնները խորտակելու համար ստացուած ոյժէն զաղկապիները խորտակուեցան, անողոք ի հեղեղատը լեցուելով միայն կրնար նուաճիլ . ձիաւորները և ձիերը խառն 'ի խուռն կերպով հեղեղատը դահալիժեցան, զիրար ճնշեցին, փլուցեցին և այն վիճին մէջ ամէնը մէկ խմորուեցան, և երբ այս փոսը կենդանի մարդերով լեցուեցաւ, մնացորդ ձիաւորները վրայէն քայլեցին և անցան : Տիւրուայի գունդին գրեթէ մէկ երրորդը այս անգունդը դահալիժեցաւ :

Այս եղաւ պարտութեան սկիզբը :

Տեղական աւանդութիւն մը՝ անշուշտ չափանցութեամբ՝ կըսէ թէ Օհէնի խորունկ ճամբուն մէջ երկու հազար ձի և հազար հինգ հարիւր մարդ թաղուեցան : Հաւանականաբար այս թիւին մէջն են նաև այն դիակները որք այս հեղեղատը նետուեցան պատերազմին երկրորդ օրը :

Նաբոլէոն Միլիոյի զրահակիրներուն այս յարձակումը հրամայելէն առաջ զետինը զննած էր, բայց չկրցեր էր տեսնել այս խորունկ ճամբան, որ լեռնադաշտին մակերեւոյթին

միայն և ոչ իսկ փոք մը կողմէր : Սակայն երբ նշմարած էր պիտի և սպիտակ մատուցը որ այն ճամբուն դէպ 'ի Նիվիլի սալարիք դարձող անիւնը ցոյց կուտայ , ուշաբերէր էր , և ևնթաղըն լով թէ կրնայ հոն արդեւ մ'երեւան ելնել , ուղե-ցոյց Լազոսթին հարցում բրած էր : Աղեցոյցը զլուխովը բայտասկան շարժում մ'բրած էր : Կրնայ բոսիլ թէ զիւզացիի մը այս շարժումն հետեւեցաւ Նարոլէոնի պղծաւորի պարտութիւնը :

Աւրիշ աղետալի զխաւածնէր ալ պիտի պառագէին :

Նարոլէոնին այս պատերազմին մէջ յաղթելու միջէ հնարին էր , Այլ , կը պատասխանէր մենք : Ինչպէ . միթէ Ռէլինկթի թընի⁹ պատճառաւ , միթէ Պլիսիէրի¹⁰ պատճառաւ : — Այլ այլ Բատուճոյ պատճառաւ :

Տասնէիներորդ դարու օրէնքը ալ չէր կրնար ներել որ Գոնարարդ Վաթիւրլոյի մէջ յաղթէ : Գեղաքիտու ուրիշ շարք մը կը պատրաստուէր , որու մէջ ալ Նարոլէոն տեղ չունէր : Երկար ժամանակէ 'ի վեր խնայուած էր թէ ալ պատահարները հաշտ աչօք չէին նայէր անոր :

Այս ահադին մարդուն անկումին ժամանակը ալ եկած էր :

Գարգիսի ճակատագրին վրայ կընդէ այս մարդուն ծայրայեղ ծանրութեանը պատճառաւ հաւասարակշռութիւնը կը փանդարուէր : Այս անհատը միայն ինքն տեսի շատ էր քան թէ բոլոր տիեզերքիս մարդիկը : Գարգիսի կենդանութիւնը կազմող այն ամէն յորդառատ արեւններուն միայն զլուխ մը մէջ ամփոփուիլը , աշխարհիս միայն դէպ 'ի մէկ մարդու ուղեղը վերանալը կրնար քաղաքակրթութեան համար մահադիմ ըլլալ , եթէ տեւէր : Նկատ էր ժամանակը որ պէտք էր որ ալ խորհէր գերագոյն և անսպասելի արդարութիւնը : Հաւանական է թէ կը գանդատէին այն սկզբունքները և տարբերը , որոնցմէ կախում ունին բարոյական աշխարհս ինչպէս նաև նիւթական աշխարհս կառավարող ձգողական կանոնաւոր օրէնքները : Ծխող արիւնը , դիակներով լի

դերեզմաննոցները , արտասուած մայրերը ահարկու ամբաստանութիւններ են : Երբ երկիրս աւելորդ բեռի մը ներքեւ կը տառապի , մթութեան մէջէն զաղտնի հառաչումներ կեւնեն , զոր անգունդը կը լսէ :

Նարոլէոն անսահմանութեան առջև ամբաստանուած , և իր անկումը վճռուած էր :

Նարոլէոն կը նեղէր զԱստուած :

Վաթիւրլոն ամենեւին պատերազմ մը չէ . տիեզերքիս կերպարանափոխութիւնն է այն :

ՊԼՈՒՐ Թ

ՄՈՆ-ՍԻՆ-ԺԱՆԻ ԼԵՌՆԱԿԱՅՐ

ՀԵՂԱԿԱՏՈՒՆ հետ միանգամայն երևան ելած էր անգլիական մարտիկը :

Վաթիւրլոն թնդանով և տասներեք դումարտակները 'ի մոտուտ հուր և ումբ տեղացին զրահակիրներուն վրայ : Տըլօր քաջասիրտ զօրապետը անգլիական մարտիկին ուղղական բարեւ տուաւ :

Անգլիական բոլոր շարժուն թնդանովները արշաւակի եկած և դումարտակներուն մէջ մտած էին : Զրահակիրները և ոչ իսկ պահ մը սպասեցին : Խորունկ ճամբէն մեծ կորուստ կրած էին բայց վհատած չէին : Բսոնք այնպիսի մարդեր էին որք երբ թիւով կը նուազեն , սիրտով կաճին :

Միայն Վաթիւրլոյ սինարածինը (colonne) կորուստ կրած էր այն աղէտքէն . Տըլօրի սինարածինը զոր 'նէյ' կարծես դարանը նախազգացած և ձախ կողմը միտելով յառաջացուցած էր , ամբողջապէս հասած էր :

Զրահակիրները անգլիական դումարտակներուն վրայ խուճեւով յարձակեցան :

Յարձակեցան անհնարին արագութեամբ , սանձարձակ թուր 'ի բերան , և հրացանակ 'ի ձեռին :

Պատերազմներու մէջ կան վայրկեաններ ուր սիրտը այն աստիճան կը կարծրէ մարդոց որ ժինչեւ անգամ զինուորը արձանի կը փոխուի, և մարմինները կը անխիթ կըլլան: Անդ իսկան վաշտերը անհնարին կեցողով զարնուեցան, բայց և այնպէս անխախտ մնացին:

Անտառն կուիւր ահեղ կերպարան մ'առաւ:

Ջրահալիւրները անդ լիական գումարտականներուն բոլորին վրայ յարձակեցան: Մութ գնաբար յուզուող յորձանքով մը պաշարուեցան բրիտանական հետեակները: Այս անհոգ զինուորները անդ զայնքար իրենց տեղէն չճարժեցան: Առաջին կարգը ծունկը գետինը դրած սուրիններով կընդունէր զրահալիւրները, երկրորդ կարգն ալ հրացանի կը բռնէր դանոնք, երկրորդ կարգին ետեւն ալ զնդաձիւղները թնդանով ներքէ կը լեցնէին, գումարտակին ճակատը կը բացուէր, կը թողուր որ ումբային հրատարափ մ'անցնի, և յետոյ նորէն կը գոցուէր: Ջրահալիւրները փոխադարձաբար կը ջախջախէին զանոնք: Իրենց հսկայաձև ձիերը կը կանգնէին, անդ լիական զօրաց շարքերուն վրայէն կանցնէին, սուրիններուն վրայէն կոստէին և հսկայաբար այն չորս կենդանի պատերուն մէջ տեղը կիլնային: Գունտերը զրահալիւրներուն վաշտերը ճգքելով կանցնէին, զրահալիւրներն ալ գումարտականներուն վրայ խրամատներ կը բանային: Մարդերու շարքեր ձիերուն ներքե կոխկրտուելով աներևոյթ կըլլային: Սուրինները այս յուշկապարիկներուն փորները կը մխուէին: Ասկէ հետեւած է վերքերու այն տձևութիւնը որ գույշե ուրիշ կուիւներու մէջ տեսնուած չէ: Գումարտականները այս կատաղի ձիաւորներէն կը ծուլելով կը նեղնային առանց դայթելու: Անհատներու էին անոնց ումբերը որոնք յարձակողներուն մէջ կը պայթէին: Այս կուիւր կերպարանը հրէշային էր: Այն գումարտականները չէ թէ վաշտեր այլ հրաւրոյ բերաններ էին. զրահալիւրներն ալ չէ թէ ձիաւորներ այլ փոթորիկ մ'էին: Ամէն մէկ գումարտակ հրաբուղի մ'էր որու վրայ կը

յարձակէր մըրկած ին ամպ մը: Հրափրփուրը (lave) շանթիք հետ կը պատերազմէր:

Աջակողմեան ծայրի գումարտակը որ նպաստաւոր դիրք չուներ նախն համար ամէն գումարտականներէն աւելի վտանգի թնթարկուած էր, առաջին անգամ զարնուելուն պէթէ բոլորը, վին հետաջինջ եղաւ: Հայաւորներէն (սկովտիական զօրաց հունդ) 750-ը գունդով կը բաղկանար այն: Մէջ տեղը կենալով հովուատիկ (cornemuse) հնչեցնող՝ միշտեւ իր բոլորտիքը ամէն մարդ կը ջարդուէր, խորին անուշագործեամբ մը կը համակէր իր տրամալի նայուածքը որու վրայ անտաներու և լճերու շուքը կը ցոլանար, և թմբուկի մը վրայ նստած, իր սկովտիական հովուատիկն ալ թեկն տակ առած լեռնային եղանակներ կը նուագէր: Այս սկովտիացիները Պէն Լոթիանը միտք բերելով կը մնանէին՝ Արդոսը յիշող յոյներուն պէս: Ջրահալուրի մը թուրը հովուատիկը և զայն բռնող թեւը կտրեց, և երգը գաղթեցուց՝ երգիւն մնոցնելով:

Ջրահալիւրները որք համեմատաբար սակաւաթիւ, նաեւ հեղեղատին աղէտալի գէպքէն նուազեր էին, գրեթէ բոլոր անդ լիական բանակին առջեւ կը դանուէին, բայց կը բազմապատկուէին, վասնզի ամէն մէկը տասը մարդ կարժէր: Սակայն քանի մը հանդիման վաշտեր ետ քաշուեցան: Աւելին լիթըն տեսաւ անոնց ընկրկումը, և որոշեց դիմել իր ձիաւորներուն: Եթէ նախընթան ալ նոյն պահուն իր հետեակի զօրքերուն դիմը, յաղթութիւնը վաստակած կըլլար: Բայց մոռցաւ, և այս մոռացումը եղաւ իր աղէտաւոր մեծ սխալը:

Ջրահալիւրները միշտեւ կը յարձակէին, յանկաճ զգացին թէ իրենց վրայ ալ յարձակում մը կսկսէր: Իրօք անց լիական ձիաւորները անոնց ետեւն էին: Առջեւն գումարտականները, ետեւն ալ Սըմըրսէթ կը յարձակէր, այսինքն հազար չորս հարիւր զօրավիշապ: Սըմըրսէթի ձեռնառու կըլլար աջ կողմէն Տօրնպէրի՝ գերմանական թեթեւագէն ձիաւորներուն հետ, ձախ կողմէն Թորիւ՝ դարապիտակի Պեթիդայի:

ներուն հետ, հետեակները և ձիաւորները կուշտէն և դուռ
խէն, առջեւէն և ետեւէն յարձակեցան զբաժակիրներուն վրայ
որոնք պարտաւորեցան ամէն կողմէն ալ կուռելով՝ դիմակա-
լել: Միթէ անոնց հոդն էր այսպիսի յարձակում մը, մըրիկ
մ'էին, և անմկնելի քաջութեամբ պատերազմեցան:

Ասկէ 'ի զատ անոնց ետեւէն էր նաեւ մարտկոցը որ միշտ կը
դուռար, վասն զի մարտկոց մը միայն կրնար այս մարդերը ե-
տեւէն վերաւորել: Աւթերըյի մուսաբանին մէջն է անոնց
զբաժնեւորն մին զոր զնգակ մը ձախ ուստսկրին կողմէն ծա-
կած է:

Այսպիսի դաղըխացիներու համար այսպիսի անդ լիացիներ
պէտք էր:

Ա'Լ կռիւը կռիւ մ'ըլլալէ գաղթեցաւ, և եղաւ մթութիւն
մը, կատղութիւն մը, սրտերու և քաջութիւններու ահեղա-
տեսիլ բարկութիւն մը, փալկելուն սուրերու սոսկալի փոթու-
րիկ մը: Մէկ բոպէի մէջ հազար չորս հարիւր զօրավիշապ-
ներուն վեց հարիւրը ինկաւ մնունելով կամ վերաւորուելով,
մնունելով ինկաւ նաեւ Ֆիւլէր, որ անոնց տեղակալ զնգա-
պետն էր: 'Նէյ' Լըֆէպըր-Տէնուէթի նիզակաւորներուն և
որսորդներուն հետ վաղեց եկաւ: Մօն-Սէն-Ժանի լեռնա-
գաւառ առնուեցաւ, կրկին առնուեցաւ, նորէն առնուեցաւ:
Չրահակիրները ձիաւորները կը ձգէին՝ հետեակներուն վրայ
յարձակելու համար, կամ լաւ ևս է ըսել, այս ահապին ամ-
բոխը իրարու հետ կը կապուէր՝ առանց մին միւսը ձգելու:
Գումարտակները շարունակ կը գրմանային: Տասներկու յար-
ձակում եղաւ: 'Նէյին տակ չորս ձի մնաւ: Չրահակիրնե-
րուն կէսը լեռնագաւառին վրայ մնաց: Երկու ժամ տեւեց այս
կռիւը որ մեծապէս խախտեց անդ լիական բանակը: Անշուշտ
զբաժակիրները պիտի կրնային բանակին կեդրոնը տապալել
և յաղթութիւնը որոշել եթէ Օհէնի ճամբուն աղէտքէն
նուազած չըլլար իրենց թիւը: Այս տարօրինակ ձիաւորները
արմանք զարմանք տուին Գլինթընի որ Թալափերան¹¹ և Պա-

տախոզը¹² տեսած էր, Ռէլինկիթըն որ չորսին երեք յաղ-
թուած էր, դիցազնաբար կը զարմանար և, « սքանչելի
է », կըսէր կամաց մը:

Չրահակիրները առաներեք գումարտակներուն վեցը հե-
տաջինջ ըրին, վաթսուց թնդանթ առին կամ բեկեռեցին,
և անդ լիական դուռեւերէն ալ վեց դըօշակ տուին. պահակնե-
րէն երեք զբաժակիր և երեք որսորդ այս զբաժակները տարին
կայսեր մատուցին որ, Պէլ-Ալիանսի աղարակին առջեւ էր:

Ռէլինկիթընի վիճակը յոռի էր: Այս տարօրինակ պատե-
րողմը կարծես մնամարտութիւն մ'էր երկու կատաղի վերա-
ւորներու մէջ, որոնց ամէն մէկը կուռելով և միշտ դիմա-
դրելով իր բոլոր արիւնքը կը թափէ: Երկուքին ո՞րը պիտի
կ'նայ նախ:

Լեռնագաւառին կռիւը կը շարունակէր:

Մինչև ուր պացին զբաժակիրները. ոչ ոք կրնայ գիտնալ:
Ստուգուած է ոսկոյն թէ պատերազմին հետեւալ օրը զբա-
ժակիր մը և իր ձին մնած գտնուեցաւ կառքերու կշռոցին բառ-
նալին տախտակին վրայ, Մօն-Սէն-Ժանի ճիշդ այն տեղը
ուր 'Նիվելի, Ժընարի, Հիւլի և Պրիւսէի ճամբաները ի-
րարու կը հանդիպին և մէկգմէկ կը կտրեն: Այս ձիաւորը
անդ լիական կարգերը ճգքելով անցած էր: Գեո Մօն-Սէն-
Ժանի մէջ կապրի այս գիակը վերջնադ մարդերուն մին, ո-
րու անունն էր Տըհաղ: Ասի այն ժամանակ տասնութ տա-
րեկան էր:

Ռէլինկիթըն ընկրկիլ կզգար: Տայնապելի ժամը կը մօտէր:

Չրահակիրներուն յարձակումը յաջողած չէր, վասն զի չու-
պալել էին թշնամիին բանակին կեդրոնը: Ամէն մարդ լեռ-
նագաւառին տիրած ըլլալով ոչ ոք տիրած էր, և 'ի վերջոյ
անոր մեծապէս մասը անդ լիական բանակին ձեռքը կը մնար:
Ռէլինկիթընի ձեռքն էր գիւղը և գաշտաւայրին ամենէն բարձր
կողմը, 'Նէյի ձեռքն էր միայն պապաթը և գարուվարը: Եթ-
կու կողմն ալ կարծես թէ արմատ ձգած էր այս աղէտալի
զեանին վրայ:

Բայց անդ լիայոց տկարութիւնը անդարմանելի կերպար : Այս բանակէն սոսկալի արիւն հոսած էր : Բէմթ որ աջ թևն էր : ձեռնաբու զօրք կուգէր . — Չէ՛յ , Բե՛ռ Բե՛ռ Բե՛ռ Բե՛ռ , կը պատասխանէր Ուէլինկթըն : Գրեթէ մի և նոյն պահուն , — տարօրինակ համադիպութիւն որ երկու բանակներուն մաշուիլը կը յայտնէ , — Նէյ ալ Նարոլէոնէն հետեւակ զօրք կուգէր , և Նարոլէոն՝ Հետեւի գերբ ուսկէ՛ Գրեթէ , Գրեթէ որ լինէ՛ , կաղաղակէր :

Մակայն անդ լիական բանակը ամենէն աւելի հիւանդ էր : Երկաթեայ զրահներով և պողպատեայ կուրծքով սպառազէն այս ձիաւոր վաշտերուն կատաղի յարձակումները անդ լիական հետեւակները փշրած էին : Գրօշի մը բոլորովը հաւքուած քանի մը մարդիկ զուգի մը տեղը ցոյց կուտային , այսինքն վաշտին ալ զնդապետ կամ տեղակալ մը կը հրամայէր : Ալթէնի բաժինը որ արդէն մեծ ջարդ կերած էր Հէսթէնթի մէջ , զրեթէ բոլորովին բնաջինջ եղած էր , Վան Գրիգի հեծեալգունդին աներկիւզ տեղիդացիները Նիվելի Քամբուէ երկայնութեամբը հաճարներուն վրայ տարածուել էին . զրեթէ մարդ մնացած չէր այն հոլանտական կրքնատիէներէն որոնք՝ 1811ին՝ Սպանիայի մէջ մեր զօրաց կարգերուն հետ խառնուելով Ուէլինկթընի դէմ կը պատերազմէին , և որոնք 1813ին՝ անդ լիացոց հետ դաշնաւորելով Նաբօլէոնի դէմ կը կռուէին : Պաշտօնաւորներու մասին մեծ էր կորուստը : Լօրս Էքսպրիճի ծուկը խորտակուած էր , և հետեւալ օրը իր ոտքը թաղել տուաւ : Այս զրահակիրներուն կռիւին մէջ դաղդիացոց կողմէն Տըլօր , Լէրիթիէ , Գօլպէր , Տիօ , Թրալէր և Պլանդար եթէ վիրամահ ինկած էին անդ լիացոց կողմէն ալ Ալթէն վերաւորուած , Պարն վերաւորուած , Տըլանսէյ մեռած , Վան Միրըն մեռած , Օմրթետա մեռած , Ուէլինկթընի պաշտօնակալներուն տասին մէկը մեռած էր , և այս արեւմաբայր հաւասարակշռութիւն մէջ ամենէն դէշ մասը Անդ լիայի ինկած էր :

Հետեւակ պահակներուն շէր զուգըր հինգ տեղակալ զընդապետ , չորս հարիւրապետ և երեք զբօշակիր կորուսած էր : Հետեւակ զօրաց 3000 զուգին առաջին վաշտը քսանուչորս պաշտօնատար և հարիւր տասներկու զինուոր կորուսած էր : 7000 լիւնակաւներէն քսանուչորս պաշտօնատար վերաւորուած , տասնութ պաշտօնատար և չորս հարիւր յիսուն զինուոր մեռած էին : Պրիմալերանտի հանովրական ձիաւորները , ամբողջ զուգ մը , առաջնորդութեամբ իրենց գնդապետին որ ետքէն դատուեցաւ և պաշտօնէն նետուեցաւ , կռիւին սաստիկ ժամանակը կռակ դարձնելով Մուանի անտառէն խոյս կուտային՝ մինչև Պրիսէլ լեղապատար փախտաւորներու սփռելով : Թնդանութներու , ռազմավթերի և վերաւորներու սայլերը տեսնելով որ դաղդիացիք յաղթելով կը յառաջանան և անտառին կը մտնեն , իրենք ալ մեծ շտապաւ գէպ անտառը կը խուսէին . դաղդիական ձիաւորները թրէ կանցունէին հոլանտացիները որոնք ահուդողով համակուած , ի զէն , կաղաղակէին :

Քանի մը վիհներու ըսածին նայելով որք գեռ կենդանի են , Վէր-Գուգուէն մինչև Արօէնէնտտէլ , այսինքն դէպ ՚ի Պրիսէլ ուղղող զրեթէ երկու մղոն երկայնութեան մը վրայ փախստականներ կը վիտային : Այս պանական երկիւղը այնպստիճան տարածուեցաւ որ Մալինի մէջ Գօնտէի իշխանը և Պանի մէջ Լուի ԺԷ. անդամ սկսան վրդովիլ : Ուէլինկթըն ալ հեծեալզօր չունէր բաց ՚ի սակաւութիւ պահուիներէն (réserve) որք Մօն-Սէն-Ժանի աղարակին մէջ բանակի հիւանդարանին ետեւը աստիճանօրէն տեղաւորուած էին , և Վիվիանի և Վանտըլէօրի հեծեալգունդէն որ բանակին ձախ թևը կը պաշտպանէր : Անթիւ մարտկոցներ քակուած և զետիւնը նետուած էին : Միպուրն կը հաստատէ այս իրողութիւնները , և Բրէնկը՝ այս աղէտը չափանցելով մինչև անգամ կըսէ թէ անկը-հոլանտական բանակէն երեսունը չորս հազար հողի մնացած էր : Երկաթի դուքսը¹³ անխռով կը կեն

նոր , բայց շուրթերը տոգունք էին : Աւստրիական դործակալը՝ Վէնսան , և սպանիական դործակալը՝ Ալալա , որ անգլիական պաշտօնակալներուն հետ պատերազմին ներկայ էին , կը կարծէին թէ դուքսին բանը բուսած է :

Ռէլիքիթըն ժամը հնդին ժամացոյցը հանեց , և այս տըխուր խօսքը մըմնաց . Պէլ-իէր , Կա՛ Բէլէր :

Նոյն պահուն Գրիշմնի կողմի բլուրներուն վրայ սուիններու հեռաւոր շարք մը փողփողեցաւ :

Հոս կսկսի ահա այս հսկայաձև թատերողութեան յանկարծական յետին տեսարանը :

ԳԼՈՒԽ ԺԱԵ.

ՆԵՐՈՒԼՈՆԻ ՌԻԼԵՑՈՅՈՐ ՅՈՒԻ , ԻՍՍ ՊԵՐԼՈՂԻ ՌԻԼԵՑՈՅՈՐ ԼՈՒԻ

ԱՐԻԷՆ զիտե՛ր Նաբոլէոնի կսկծալի սխալանքը . Կրուշի¹¹ կապտէր , բայց Պլիւխէր եկաւ , այսինքն փոխանակ կեանքի մահը հասաւ :

Ճակատագիրը ահա այսպիսի շրջաններ ունի . աշխարհիս գահը բաղմիւ կը յուսայիր , և ահա Սէնթ-Էլէնը կը նըշմարեւ :

Այն պզտի հովիւը՝ որ Պլիւխէրի տեղակալ Պիւլօլին ուղեցոյցն էր , եթէ ըսած ըլլար անոր որ անտառէն ելնելով Քրիշմնի վերի կողմէն անցնի և չէ թէ Բլանսընուայի վարի կողմէն , տասնեկներորդ դարու ձեւը դուցէ տարբեր պիտի ըլլար , վասն զի Նաբոլէոն պատերազմը վաստակած կըլլար : Բրուսիական բանակը Բլանսընուայի վարի ճամբէն 'ի զատ որ կողմէն երթալու ըլլար , պիտի գար հեղեղատի մ'առջև ուսկէ թնդանօթները չէին կրնար անցնիլ , և Պիւլօլ չէր հասներ :

Արդ եթէ ժամ մ'ուշացած ըլլար բրուսիական բանակը , նոյն իսկ բրուսիացի Միւֆլէնի զօրապետին վկայութեանը

նոյնելով՝ Պլիւխէր կանդուն չպիտի գտներ Ռէլիքիթընը՝ « պատերազմը կորուսած էր » :

Ինչպէս կը տեսնուի , Պիւլօլի հասնելուն ժամանակը ակնկալ էր : Մանաւանդ թէ շատ ուշացած էր : Գիշերը Տիօնը-Մօն անցուցած և արշալոյսի ատեն ճամբայ ելած էր : Բայց ճամբաները անանց էին , և իր բաժինները ցետիկուն մէջ կոխելով քայլեր էին : Թնդանօթակիր սայլերուն մինչև միջնանիւնները անիւներու հետքին մէջ կընկղմէին : Ասկէ 'ի զատ հարկ եղած էր Վալբի նեղ կամուրջին վրայէն Տիւ գետը անցնիլ : Գաղղիացիք հրդեհած էին այն փողոցը որ այս կամուրջը կը տանէր . թնդանօթի և ռազմամթերի սայլերը չկրնալով անցնիլ փողոցէն որու երկու կողմի տունները կայրէին , սախաւեր էին սպասել որ հրդեհը մարի : Կէսօր եղած էր , և դեռ Պիւլօլի յառաջապահները չկրցեր էին հասնիլ մինչև Շարէլ-Սէն-Լամպէր :

Պատերազմը եթէ երկու ժամ յառաջ սկսած ըլլար , ժամը չորսին լնցած կըլլար , և Պլիւխէր պատերազմի դաշտը հասած ժամանակ Նաբոլէոն արդէն յաղթութիւնը վաստակած կըլլար : Ասոնք ահագին պատահարներ են , որոնք մեզի համար անըմբռնելի անսահմանութեան մը հետ կը համամատուին :

Կէսօրին կայսրը ամենէն առաջ իր հեռադիտակովը հորիզոնին ծայրը բան մը նշմարած և ուշադրութեամբ անոր նայած էր : — Հիռուէն ամպ մը կը տեսնեմ որ կարծեմ թէ զօրք է , ըսած էր : Յետոյ Տալմացիայի դուքսին հարցուցած էր : — Սուլթ , սա Շարէլ-Սէն-Լամպէրի քովերը անսնուածը ինչ է : — Մարեշալը ակնոցովը նայելով պատասխանած էր . — Չորս կամ հինգ հազար մարդ , Աեհափառ Տէր . անշուշտ Կրուշին է : Սակայն մշուշին մէջ անշարժ կը կենար այն երեցած բանը : Բոլոր պաշտօնակալները իրենց ակնոցներովը նայած էին ափէն զոր կայսրը նշմարած էր : Ոմանք ըսին թէ սիւնաբաժիններ են անոնք և կը հանդչին . Մեծադոյն մասը ըսած էր թէ ծառեր են : Ստոյգ էր սա .

կայն թէ ամբողջ չէր շարժւեր : Գայսրը Տօմանի թեթեւաբեկ
ձիւղորդներու բաժինը զատելով զոկեց որ, երթայ և հասկնայ
այն մութ կէտին ինչ ըլլալը :

Իրօք Պիւլով շարժած չէր : Իր յառաջապահները խիստ
տոհմաւթիւ էին և բան մը չէին կրնար ընել : Ար պարտա-
ւորէր բանակին մեծագոյն մասին պալուստին սպասել, և
հրաման տալով էր որ ճակատ կազմէ, առաջ ամփոփուի,
բայց Պիւլիւթը ժամը հնգին Ուէլինկիմընի վտանգը տեսնելով
հրաման ըրաւ Պիւլովին որ յարձակի, և սանձաւաւոր խօս-
քը ըսաւ. « Պէտք է սիրտ տալ անդլիական բանակին » :

Քիչ մ'ետք Լօսթէնի, Հիլլերի, Հաքի և Բիսէլի բաժին-
ները Լըպոյի զօրախումբին առջև կը տարածուէին, Կիլյեով
Յը Բրիւս Իլիանին ձիւղորդները Բարիզի անտառէն ելնելով
կուգային, Բլանսընուա կայրէր, և բրուսիական զնգակները
կսկսէին տեղալ մինչև Նարբոնի ետեւ կեցող պահուսնի
պահակներուն կարգերուն բով :

ՔԱՊԻՏԱՆ

ՊԵՆՏԱՆԵՐԸ

Պիտենք թէ ինչ եղաւ վերջը. երբորդ բանակ մ'ե-
կաւ և յարձակեցաւ, պատերազմը խախտեցաւ, յանկարծ
աւթսունը վեց թնդանօթ սկսան դողալ, Բիրշ Ա. Պիւլովի
հետ վրայ հասաւ, Պիւլիւթը անձամբ Զիէթէնի ձիւղորդները
բերաւ, զաղիցիները ետ մղուեցան, Մարգօնէ Օհէնի
լեռնադաշտէն աւելուեցաւ, Տիւրիւթ Բարըլօթէն արտաքսե-
ցաւ, Տօնգըլը և Դիօ ետ քաշուեցան, Լօպօ կուշտին կող-
մէն պաշարուեցաւ : զիշերը սկսելու ատեն նոր բանակ մը
մեր խորհուլ զունդերուն վրայ յարձակեցաւ, բոլոր անդ-
լիական բանակը յարձակելով յառաջ անցաւ, թնդանօթնե-
րը զաղիական բանակը ճղքելով ահաղին ջարդեր տուին.
անդլիական և բրուսիական ռումբերը ճակատէն և կուշտէն

մեր բանակին վրայ տեղադրելով աղէտալի կորուստներ տուին,
և այս զարհուրելի աւերակներուն ներքեւ պահակները ճա-
կատ կազմեցին պատերազմելու համար :

Էւ որովհետեւ կղզային պահակները թէ պիտի մնային,
կեցցէ՛ կայսրը, աղաղակեցին : Էսանդաղին աղաղակներ հա-
նող այս հողեվարքին նման սրտաշարժ բան մը չկայ սրտ-
մութեան մէջ :

Երկինքը առաւօտէն մինչև իրիկուն ամպերով ծածկուած
էր : Յանկարծ նոյն պահուն, այսինքն երեկոյեան ժամը ու-
թին հորիզոնին ամպերը մէկ կողմ քաշուեցան, և ահա Դի-
վելի ճամբուն կնձնիններուն մէջէն տեսնուեցաւ մարը մտնող
արեւին աղէտաւոր կարմրութիւնը : Ըստեղիցի մէջ այս ա-
րեւին ծագումը տեսնուած էր :

Պատերազմին այս վերջին ժամերուն մէջ պահակներուն ա-
մէն մէկ վաշտին զօրապետ մը կը հրամայէր : Ֆրիան, Մի-
շէլ, Բօկէ, Հարլէ, Մալէ, Բօրէ տը Մօրվան զօրապետները
հոն էին : Երբ պահակ կրնատիւներուն բարձր զգակները
իրենց արծուենկար լայն շքանշանով, համաշափութեամբ,
կարգով և հանդարտութեամբ երեցան այս կռիւին մշուշին
մէջ, թշնամին Ֆրանսայէն պատկառիլ զղաց. կարծեց թէ
քսան յաղթութիւններ պատերազմի դաշտին վրայ կերեային
թեւտարած. և որոնք որ յաղթական էին, յաղթահար սեպ-
ուելով, ետ քաշուեցան, բայց Ուէլինկիմըն աղաղակեց. Ռո-
էլէ, պահակներ, և ճիշդ Նշան աւել : Անդլիական բանակնե-
րուն կարմրադոյն գունդը որ ցանկերուն ետեւ պատկելով
պահուած էր, կանգնեցաւ, ռումբերը երամովին նետուելով
ծակ ծակ ըրին եռադոյն դօշը, որ մեր արժիւններուն բոլոր-
տիքը կը սարսուէր, ամէնքն ալ իրարու վրայ խուժեցին, և
յետին կոտորածը սկսաւ : Կայսերական պահակները զգացին
մութին մէջ բանակին իր չորս կողմէն կծկել գնել, ահա
գին դղողումով խոյս տալը, լսեցին կեցի՛ կեցի՛ աղաղա-
կողներուն կրօնը Բուսապի աղաղակը, և մինչդեռ բա-

նովը ետեւէն կը փախչէր, իրենք միշտ յառաջեցին, հետ
զհետեւ ումբակոծուելով և ամէն մէկ քայլին ալ աւելի մո-
նելով: Անոնց մէջ ոչ վարանու և ոչ ալ վեհերոտ գտնուե-
ցաւ: Զինուորը այս խումբին մէջ զօրադատին պէս զգա-
ցազն էր: Ոչ որ ինքնասպանութեան առջեւ ընկրկեցաւ:

Նէյ, մոլեղնութեամբ և մոռնելու սրտումբն բոլոր վա-
մուծեամբը համակուելով ամէն հաբուածներու կընծայէր իր
անձը այս փոթորիկին մէջ, ուր իր հնդեբորդ ձին ալ մո-
ռաւ: Քրտինքով ողողուած էր ան. աչիւրը հրաբորբոք, բե-
րանը փրփրալի, միազդեասին կոճակները քակուած, ուսա-
դիրներուն մին անդ լիակաւ թիկնապահի մը թուրովը կիտ-
վին կարուած, իր մեծ-արծուի շքանշանը դնդակի մը հար-
ուածէն բարձրաքանդակի ձեւը առած, արիւնով, տիղմով
շաղաղուած, սքանչելի արիութեամբ մը համակուած և ձեռ-
քը խորտակուած սուր մը բռնելով կաղաղակէր. — Նէյ, +,
տեւէ + ինչ ինչպէս պարեքալի դաշտին վրայ կը մտնէ Գրաճառի
հարեշաւ մը: Այլ 'ի դուր. Նէյ չմոռաւ: Այոյրենի մը պէս
կաղաղած և զայրացած էր: Տրուէ Տ'Էրլոնին երեսին կրտէր.
Հապա դու ինչու չես մտնէր, դու: Այն ամէն հրաճութնե-
րուն մէջ գտնուելով՝ որոնք ափ մը մարդերը կը ջախջախե-
ին, կաղաղակէր. — Աւերջապէս ինչի համար ալ քան մը չկայ:
Ո'հ, կոպէի որ քուր այս անբախտ անգուշները քուր հոգին: —
Ոչ, անբաղդդ դու, վասն զի կաղաղական գնդակներով պի-
մոռնէիր ետքը:

ՊԼՈՐԻ ԺԳ.

ՈՂԵՏԱԼԻ ՎԱՅԱՆ

ՊԵՃԱԿՆԵՐՈՒՆ ետեւէն բանակը աղէտալի կերպով
խոյս առաւ:

Գաղղիական զօրքերը յանկարծ ամէն կողմէն, Ուիօմնէն,
Հէ-Սէնթէն, Բաբլօթէն և Բլանսընուայէն միահամուռ փա-

խան: Մարտախիւն, աղաղակեցին, և յետոյ՝ կըսէր իւր
աղաղակը լսուեցաւ: Բանակի մը քայքայումը ստու-
րու հալումին կը նմանի: Ամէն բան կը կքի, կը պատռի,
կը ճայթի, կը տատանի, կը զլորի, կիյնայ, կը զարնուի,
կը շտապէ, կը դահալիւծի: Անլուր քայքայում: Նէյ ձի մը
փոխ կառնու, վրան կը ցատկէ, և՛ առանց զլսարկի, ա-
ռանց փողակալի, առանց սուրի Պրիսէլի սալարկին երկայ-
նութեամբը կը վազէ, անդ լիացիները ու միանգամայն դադ-
ղիացիները կեցնելով: Աշխատի բանակը կեցնելու, կը կան-
չէ, կը նախաժառ, փախուստին հետ կը կուտի: Զինուորնե-
րը շին կենար, կանցնին և կը փախչին, « ապրի Նէյ մարե-
շալը » աղաղակելով: Տիւրիւթի երկու գունդը ահաբեկ և
կարծես մէկ կողմէն միւս կողմը նետուելու պէս կերթեկե-
ին՝ իւլաներուն՝ թուրերովը ջարդուելով ու միանգամայն
Քէմբլի, Օլսթի, Բաքի և Բիլանտի վաշտերուն հրաճութնե-
րովը դնդամահ տապալելով. կոխներուն ամենէն գէշը փա-
խուստն է (déroute). բարեկամները մկղմէկ կը մոռնան
փախչելու համար. ձիաւորներու վաշտերը հետեւի զօրաց
վաշտերուն հետ զարնուելով կը խորտակուին և կը ցրուին.
կարծես պատերազմին ահադին փրփուրն են անոնք: Մէկ ծայ-
րէն Լօպօ և միւս ծայրէն Բէյլ յորձանքին մէջ կը զլորին:
Նարոլէոն սարապ տեղը սրտեր կը կանդնէ իր մնացորդ պա-
հակներովը, պարապ տեղը վերջին ընդդիմութեամբ մը կը
վատնէ իր մասնաւոր հեծելազօրաց վաշտերը: Գիօ Վիվիա-
նի առջև, Քելլէրման՝ Վանտրէօրի առջև, Լօպօ՝ Պիւլօլի
առջև, Մօրան՝ Բիլլի առջև, Տօմն և Սիւպերվիդ՝ Ալիօմ՝
Տը Բրիւս իշխանին առջև կընկրկին և խոյս կուտան: Ալիօ
որ կայսեր ձիաւորներուն առջև անցնելով յորձակեցաւ,
անդ լիակաւ զօրավիշապներուն ոտից քով վերամահ կիյնայ:
Նարոլէոն փախտալիսներուն քովէն սրարշաւ կը վազէ, կը
խօսի, կտրկալէ, կտառնայ, կաղերսէ: Բաց կը մնայ ամե-
նուն բերանը. մինչդեռ առաւ « կեցցէ՛ կայսրը » կաղաղա-

ձեռն ամէնքն ալ, հիմա հազիւ կը ճանչնան զան : Բրուսիայէ
կան նորեկ և անխոնջ ձիաւորները կը սրանան, կը թողնին,
կը թրեն (sabrer), կը կտրեն, կը յօշեն, կը մեղցնեն, կը
ջարդեն : Առաջիկ երկվարները իրարու վրայ կը խուժեն,
թնդանօթները կը խուսեն, թնդանօթաձիգ զինուորները ձի-
երը սայլերէն կը հանեն և կառնուն փախչելու համար, յար-
կաւոր սայլերը՝ որոնք զլիւիւայր տապալած և չորս անիւնին
վերէն կախած են, ճամբան կարդիլին և կոտորածի առիթ-
ննր կըլլան : Զիրար կը ջախջախեն, իրարու վրայ կը կո-
խեն, մեռն ընտու և կենդանիներու վրայէն կը քայլեն : Բա-
ղուկները կը խռովին : Ահեղատեսիլ բազմութեամբ մը կը
խուսին ճամբաները, արահետները, կամուրջները, դաշտե-
րը, բլուրները, հովիտները, անտառները, որոնք այս քա-
ղասուն հազար մարդերէն զրաւունքով կը խափանուին : Ա-
մենուրեք աղաղակներ, ամենուրեք յուսահատութիւն, հա-
ճարներու մէջ տոպրակներ և հրացաններ կը նետուին, սու-
րի ծայրով և բերնով ճամբաներ կը հորդուին, ալ ոչ ըն-
կեր կայ, ոչ պաշտօնաւոր, ոչ զօրապետ, անասելի սար-
սափ մը կը տիրէ ամէնուն վրայ : Զիւթէն Գրանտան կը
հրէ համարձակութեամբ : Ասիւծները այծեամ կըլլան :
Ահա այսպէս փախաւ զաղղիական բանակը :

Ժընաքի մէջ փախստականները դառնալու, դադրելու և
ճակատին դէպ 'ի թշնամիին դարձնելու փորձ մ'ըրին : Լօ-
պօ երեք հարիւր մարդ զուժաբեց : Գիւղին դուռին առջև
պատնէշ կանգնեցին, բայց ամէնքն ալ սկսան փախչիլ երբ
սկսան տեղալ բրուսիական ուժերը . իսկ Լօպօ ձերբակալ
եղաւ . Ժընաքի դռնէն քիչ մ'անդին, ճամբուն ալ կողմը
աղիւսաշէն հիւղ մը կայ, որու պատին քիւին վրայ դեռ կը
կենայ ուժերուն դրոշմը : Բրուսիացիք՝ մեծ յաղթութիւն
մ'ըրած չելլալուն համար անշուշտ կատղելով Ժընաքի վրայ
արշաւեցին, անդթաբար հալածեցին զաղղիացիները : Պլիւ-
խէր հրաման ըրաւ բրուսիացիոց որ ջարդեն, կոտորեն փա-

խստականները : Բրուսիացի զերի բռնող և բերող զաղղիացի
կըրնաթիւներուն մահ սպառնալու սոսկալի օրինակը նախ
Բօիէ տուած էր : Պլիւխէր զերազանցեց զԲօիէ : Արի սա-
հակներուն զօրապետ Տիւհէմը Ժընաքի մէջ պանդոկի մը
դուռին քով նեղը իյնալով սուրը յանձնեց մահակիր հիւսա-
րի¹⁶ մը, որ սուրը առաւ և զերին մեղցուց : Յաղթութիւնը
յաղթուողները սպաննելով լրացաւ : Պատմեմք, քանի որ
պատմիչն ենք . Տերունին Պլիւխէր պատիւը կորուսեց : Այս
զազանային անդթութեամբ զաղղիացիոց աղէտալի պարտու-
թիւնը ամբողջացաւ : Յուսարէկ փախստականները Ժընաքէն
անցան, Գաթըրը-Պրայէն անցան, Սոմյրեֆէն անցան,
Ֆրասէն անցան, Թիվէնէն անցան, Հարլըրուայէն ան-
ցան և Ֆրանսայի սահմանադրուիւր միայն կանգ առին : Բա-
րէ, ո՛ր էր այսպէս փախչողը . Մեծ բանակը :

Բայց միթէ առանց պատճառի է այս մարտադին շուարու-
մը, այս սարսափը, պատմութեան դարմանքը գրաւող ամե-
նէն անսկուս քաջերու այս կործանում և անկումը . ոչ : Աա-
թերլոյի վրայ ահագին աջի մը ստուերը կը կարկատի : Աա-
թերլօն ճակատադրին օրն է : Գերմարզկային զօրութիւնը
արտադրեց այն օրը : Ահա այս պատճառաւ զլուխները ա-
հաբէկ ծռուեցան, այս պատճառաւ անձնատուր եղան այն
ամէն վտեմ սիրտերը : Որոնք որ Խրոպայի յաղթեր էին,
ո՛ր ոչ ըսելիք և ոչ ընելիք ունենալով, մթութեան մէջ ա-
հեղ զօրութեան մը ներկայութիւնը զգալով յաղթուեցան և
ինկան : Այն օրը մարդկային սեռի հեռանկար տեսարանը
փոխուեցաւ :

Աաթերլօն տասնեկներորդ դարու առանցքն է : Պէտք էր
որ աներեկոյթ ըլլար մեծ մարդը որպէս զի կարենար դալ
մեծ դարը :

Մեծ մարդը բառնալու սրաշօնը վրան առաւ այնպիսի մե-
կը որու ոչ ոք կրնայ հակառակիլ :

Աաթերլոյի պատիւազօրն մէջ չէ թէ ամպ, այլ օդեղէն
երևոյթ մը կայ :

Այս օգերեւոյթն է Աստուծոյ անցնիլը :

Գիշերուան մութը տիրած ժամանակ ժընաբի քով դաշտի մը մէջ Պերնար և Պերթրան մարդ մը կեցուցին անոր թիկնոցին մէջ ծայրը բռնելով : Վայրենի , խորհուն , սոսկալի մարդ մ'էր ան որ փախուստին յորձանքէն մինչև հոն քշուելով նոր վար իջեր էր ձիէն , սանձը թեւ անցուցած էր , և որու մոլորագին աչքը զէպ 'ի Վաթերլօ կը դառնար : Կաբուէոնն էր ան , որ դեռ կաշխատէր յառաջ երթալու , նոյն ինքն Կաբուէոն , որ հիմն 'ի վեր տապալող այս երազին ահազին քնաչըջին էր :

ՊԼՈՒՐ ԺԳ.

ՍԵՅԻՆ ԳՈՒՄԵՐՏԵԼԸ

ՄԻՆՉԵՒ ԳԻՇԵՐ ԴԻՄԱԿԱՆ պահանքներուն քանի մը դուրս մարտակները , որոնք հոսուն ջուրի մէջ կեցող ժայռերու պէս անխախտ մնացին մինչդեռ բոլոր բանակը ուղիօրէն վազելով խոյս կու տար : Գիշերը վրայ հասնելով կը փախչէր : Գիշերը վրայ հասնելով մահն ալ միատեղ պիտի հասնէր . այս կրկին մթութեան գալուստին սպասեցին , և անդորդուելի մնալով թռլ տունն որ Գիշերուան խաւարը և մահուան խաւարը պաշարէ զիրենք : Ամէն մէկ դուռդ միւս դուռդէն զատուած մնալով , և ալ կապակցութիւն չունենալով բանակին հետ որ ամէն կողմէ քայքայուած էր , իր հաշիւին կը մեռնէր : Այս յետին դործողութիւնը կատարելու համար ումանք . Բօսօմի բլրակներուն վրայ և ումանք ալ Մօն-Սէն Ժանի դաշտին վրայ տեղաւորուած էին : Հոն այս բռնուն , յաղթահար և սոսկալի դուրսարտակները զարհուրելի կերպով կը հոգեվարէին (agoniser) : Իրենց հետ կը մեռնէին Իւլմի , Վալրամի , Իէնայի և Ֆրիէտլանտի փառաւոր յաղթութիւնները :

Ժամը ինին մօտերը վերջալուսական մթութեան մէջ այս

դուրսարտակներուն մին դեռ կը կենար Մօն-Սէն-Ժանի լեռնադաշտին ստորոտը :

Այն աղէտալի ձորին մէջ , այն դարուվերին ստորոտը որու վրայ մաղլցեր էին զբահակիրները և որ հիմա անդլիա կան զօրախումբերով ողողուած էր , կը կուէր այն դուրսարտակը՝ առանց ընկրկելու յաղթական թշնամիին հրանօթներուն ներքե , որոնք շրտ կողմէն իրեն կը նայէին և որոնց մէ սոսկալի խտութեամբ ումբեր կը տեղային : Գուրսարտակին հրամանական էր Գամպրօն անուն պաշտօնատար մը : Ամէն անգամ որ թնդանօթները կը պարպուէին , դուրսարտակը կը սղալիկնար , և պատասխան կուտար : Հրացաններով կը պատասխանէր թնդանօթներուն , շարունակ նեղցնելով իր շորս կենդանի պատերը : Ի հեռուստ փախստականները կանգ կառնէին շնչասպառ , և խաւարին մէջ կը լսէին հետ զհետ նուազող այս սոսկալի որոտումը :

Երբ այս հոռմէական քաջերէն տի մը մարդ մնաց միայն , երբ անոնց դրօշակը ծլիկ ծլիկ եղաւ , երբ զնգակները սպառնելով ալ հրացանները գաւազաններ սեպուեցան , երբ գիակներուն գէղը կենդանիներուն խումբէն առելի մեծ եղաւ , յաղթականները նուիրական սարսափ մը զգացին այն վեհ մեռնողներուն բնորոշիքը , և անդլիական թնդանօթները ունչ առնելով լռեցին : Լռելով կարծես թէ քիչ մը ժամանակ տալ ուղեցին այն մարտիկներուն , որոնց բոլորաթիւն ուրուականներ , ձիաւորներու շքանկարներ կը վտաւային , թնդանօթներու սև կերպարանք կերևար , նաև երկիրը որ անիւներուն և սայլերուն մէջէն կը նշմարուէր . մեռելի հրապաճեղ լուսը զոր գիւցաղները պատեցաղմի առնն մուխին մէջ կընդհնմարեն միշտ , կը յառաջէր գէպ այն մարտիկներուն վրայ և անոնց կը նայէր : Վերջալուսական մթութեան մէջ կըցան լսել թնդանօթներուն լեցուիլը . վաղրի աչքերուն նման վառուած պատրոյղները գեշեր առնն անոնց գլուխներուն բոլորաթիւն շրջան մը կաղմեցին . անդլիական

մարտիոյն ընդ չորս հրէիդները թնդանօթներուն մօտեցան և ահա անտեսն անդ լիացի զօրապետ մը՝ որ ոմանց կարծիքին նայելով Գօթիկ և ոմանց ալ կարծիքին համեմատ Մէյ թէնտ զօրապետն էր, յուզուելով, այն մարդերուն կեանքի յետին վայրկեանը ձեռքը բռնելով, աղաղակեց. Անձնաւոր եղիք, արբի զաղղիացիներ: Քակ, պատասխանեց Գամպրօն:

ՔԱՌՈՐ ԺԵ.

ԳԼՄԳՐՈՅ

ԳԱՂԱԼԱՅԻ Ընթերցողը յարդուիլ ուզելով չիրնար հաւանիլ անդամ մ'ալ լսելու զաղղիացիի մ'արտաբերած դուցէ ամենէն զեղեցիկ խօսքը: Ըսել է թէ արդիւրեւ չէ վկայել ինչ որ վսեմ է պատմութեան մէջ:

Ատանդը և պատասխանատուութիւնը մեր վրայ տուելով չենք հնազանդիր այս արդիւրեւ կանոնին, և կըսենք.

Այս հսկաններուն մէջ տիտան մը զանուեցաւ, որ է Գամպրօն:

Այս խօսքը բռել և յետոյ մեռնիլ, միթէ ասկէ աւելի վսեմ բան մը կրնայ ըլլալ. վստն զի մեռնիլ ուզելը մեռնիլ է, և եթէ ումբակոծուէն ետք չմեռաւ այս մարդը, յանցանքը իրը չէ:

Աւթերլոյի պատերազմը վստակողը ոչ հաբուէոնն է որ խոյս տուաւ, ոչ Ուէլինկիթընն է որ ժամը չորսին ընկրկած և հնդին յուսահատած էր, ոչ ալ Պիլիսերն է որ ամենէն լին չկուեցաւ: Աւթերլոյի մէջ յաղթող մարդն է Գամպրօն:

Քեղի մեռցնող կայծակը այսպիսի խօսքով մը շանթահալը յաղթեալ է:

Պատերազմին աղէտալի վախճանին այս պատասխանը տալ, ճակատադրին այսպիսի բան մ'ըսել, ապաղայ առիւծին այս յենակը տալ, զիշերուան անձրեւին, Ուկոմօնի մատնու պա-

տին, Օհէնի խորունկ ճամբուն, Կրուշի յապաղումին, Պիլիսերի զալուստին այսպիսի պատասխան մը նետել, զերեկ մանին մէջ հեղնել, խօսքով մը կանգուն մնալ ինքան ետք, եւրոպական դաշնակցութիւնը վանկի մը մէջ խղիւղել, կեսարներուն արդէն հանրածանօթ այս արտաքնոյթ թաղաւորներուն բնծայել, բառերու յետինը բառերուն առաջինը բռնել՝ Ֆրանսայի փայլակը անոր հետ խառնելով, Աւթերլոն անամօթարար բարեկեանքանի յետին օրովը վերջացնել, Լէոնիտանը¹⁷ Բապրէնով¹⁸ ամբողջել, այն յաղթութիւնը ամփոփել յետին խօսքի մը մէջ զոր անհնարին է արտասանել, պատերազմի դաշտին վրայ յաղթուիլ և պատմութեան մէջ յաղթել, եւ այսպիսի արինաբոյր կոտորածէ մ'ետք խնդացողները իր կողմն ունենալը ահագին յաղթութիւն մ'է: Ասի բռնը շանթը նախատել է: Կողիւրեկան¹⁹ վսեմութիւն ունի այս խօսքը:

Գամպրօնի խօսքը խորտակումի մը ազդումը ունի: Կուրծքի մը արհամարհութենէ խորտակուիլն է, հոգեվարքին յորդումն է այն որ կը պայթի: Ո՛վ յաղթեց. միթէ Ուէլինկիթըն: — Ոչ, վստն զի եթէ Պիլիսեր չդար, Ուէլինկիթըն յաղթուած էր: Միթէ Պիլիսեր: — Ոչ, վստն զի եթէ Ուէլինկիթըն սկսած չլլաւ, Պիլիսեր չպիտի կրնար վերջացնել: Այն Գամպրօնը, այն յետին ժամուն անցորդը, այն անձանօթ զինուորը, պատերազմին այն ամենափոքր միջատը կզղայ թէնտութիւն մը կայ աղէտքի մը մէջ որ ալ աւելի կսկծայի է, և ճիշդ այն պահուն ուր կատուութեամբ կը փրփրի այս աղէտալի պարտութեան վրայ, իրեն հեղուութիւն մը կընծայուի այսինքն կեանքը: Միթէ հնարին է չոստել: Հսն իր առջեւ են Եւրոպայի բոլոր թաղաւորները, բարեբաղդ զօրապետները, որոտաձայն Ժիւրիլեւները, որոնք հարիւր հազար յաղթական զինուորներ ունին, և հարիւր հազարին ետեւ ալ միլիոն մը, այսինքն պատրոյցները վատ, և հոյս մեծութեամբ տեղալու պատրաստ թնդանօթները, կոյսեւական պա-

հակները և մեծ բանակները իրենց ստներուն ներքև առած և
ճմլած են, հաբուլեոնը խորտակած են, և ալ միայն Գամ-
պրոն մնացած է, և ալ բողոքելու համար այս հողեղէն որդը
կայ միայն: Իրօք պիտի բողոքէ: Ուստի բառ մը կը փնտռե-
սուր մը փնտռելու պէս: Գտածն է փրփուր, և այս փրփ-
ուրն ալ այն խօսքն է: Յուսահատը այս զարմանալի և մի-
ջակ յաղթութեան առջև, յաղթական չունեցող այս յաղ-
թութեան առջև կը կանդնի. կզդայ թէ ո՞րքան ահաղին է
այն, այլ կը հաստատէ նաև թէ ո՞րքան չնչին է, և անոր
վրայ թքնելու բաւական չհամարիր, ուստի թիւին, զօրութեան
և նիւթին ներքև ճնշուած պահուն սրահն խօսք մը դտնէ,
որ է աղբը: Ար կրկնենք թէ ասի ըսելը, ասի ըսելը, ասի
դտնելը յաղթել է:

Մեծ օրերու ողին այն աղէտալի վայրկենին մէջ այս ան-
ծանօթ մարդուն սիրտը մտաւ: Ինչպէս բուժէ աը լիւլ
Մարտէյէղը դտաւ, նոյնպէս և Գամպրոն վաթերջի խօսքը
դտաւ վերէն ներշնչող զօրութեան մը շնորհիւ: Երկնային
փոթորիկի գոլորշի մը կը զատուի և կուզայ այս մարդերուն
վրայէն կանցնի, և ահա կը սարսուին ասոնք, և ահա մին ամե-
նէն վսեմ երգը կերգէ, միւսն ալ ամենէն սարսափելի աղաղակը
կը հանէ: Գամպրոն արհամարհոտ տիտանի մ'այս խօսքը մի-
այն Եւրոպայի երեսին չտար յանուն կայսրութեան, վասն
զի միայն այս չքաւեր. նաև անցեալին երեսին կուտայ յա-
նուն յեղափոխութեան: Այն խօսքը երբ կը ըսենք, կիմա-
նանք թէ Գամպրոն հսկաներուն հին հողին ունի: Կարծես
թէ Տանթոնն է ան որ կը խօսի, կամ Քլեպէրն է որ կը
մոնչէ:

Գամպրոնի այն խօսքին անդիական ձայնը պատասխանեց.
Կրակ: Մարտիոյները շողացին, բլուրները սասանեցան, բո-
լոր այն արոյրէ բերան երէն վերջին և զարհուրելի ուժա-
տարափ մը տեղաց. լայնածաւալ մուխ մը տարածուեցաւ,
զոր լուսինը ծաղկելով անորոշապէս կսպիտակէր, և երբ այս

մուխը փարատեցաւ, ալ բան մը չկար: Զնջուած էր այն
ահարկու մարտիկներուն մնացորդը. մնած էին պահակները:
Մարդկային պատնէշին չորս պատերը տապալներ էին. դիակ-
ներուն մէջ հազիւ հազ սարսուռ մը կը նշմարուէր, զաղ-
ղիական լէզէոնները, որք հոռմէական լէզէոններէն աւելի
մեծ էին, ահա այսպէս մոռան Մօն-Սէն-Ժանի տնճարով և
արիւնով թրջուած հողին վրայ, տխուր ցորեններուն մէջ
ճիշդ այն տեղը ուսկէ հիմա տառօտուն ծամը չորսին սու-
լելով և իր ձին մարտիկելով զուարթօրէն կանցնի ծօղէֆ
ար Նիվիլի նամակատան սուրհանդակին է:

ՊԼԱՌԲ ԺԶ.

ԹԻ ԻՆՉ ՂԱՐԹԻ ԳՈՒՋՍ ՄԸ

ՊԼԱՌԲԻՆՈՅԻ պատերազմը հանդոյց մ'է: Թէ յաղ-
թողներուն և թէ յաղթուողներուն համար դժուարիմաց խն-
դիր մ'է: Հաբուլեոն կը կարծէ թէ սրանական երկիրը մ'է
այն*. Պլիւիէր միայն հուր կը տեսնէ անոր մէջ. Ուէլինկթըն
բան մը չհամկնար: Տէս տեղեկադիրները: Օրաթերթերը
խառնաշփոթ, մակնութիւնները խառնակուած են: Ոմանք կը
թոթովեն, ոմանք կը կակաղեն: Ժօմինի վաթերջի պատե-
րազմը չորս ժամանակի կը բաժնէ. Միւֆլէն երեք յանկար-
ծական փոփոխում կու տայ անոր. Շարա միայն, իր կողովի
նայումքովը կըցաւ ըմբռնել երկնային դիպուածին հետ
մարտնչող մարդկային հանձարի մ'այս աղէտաւոր վախճանին
յայտարար ծրողիրները, թէ և քանի մը կէտերու նկատմամբ
մեր կարծիքը կը տարբերի իր կարծիքէն. Միւս ամէն պատ-

* Լմցած պատերազմ մը, վերջացած օր մը, սխալումով պատրաստուած
և յետոյ ուղղուած միջոցներ, հետեւեալ օրուան համար ապահովուած աւելի
մեծ յաղթութիւններ, վերջապէս ամէն բան կորուսեցաւ պահ մը պանական
եղիւղ տիրելով:

միջևն ըրը կերպիւ մը կը շտանան, և այս շտանումն մէջ կը խարխափեն: Իրօք ակնախափիլ օր մ'է այն, ուղմական միւս պետութեան փլոււմն է այն, որ բոլոր արքայութիւնները իր հետը քշելով թաղաւորները մեծապէս շուարից, զօրութեան անկումը, պատերազմի փախուստն է այն:

Գերմանական հարկի գորշմը կրող այս պատահարին հետ մարդերու մասնակցութիւնը բան մը չէ:

Վաթերլոյն Ռէլինկլերնէն և Պլիսեթէն առնուելով միմէ Անգլիա և Ալմանիա զբիւում մը կրած կըլան: — Ոչ: Վաթերլոյի խնդիրին մէջ գործ չունի ոչ մեծանուն Անգլիան և ոչ ալ վեհն Ալմանիան: Փառք Աստուծոյ, ժողովուրդներուն մեծութիւնը սուրին սոսկալի արկածներէն կախում չունի: Ոչ Ալմանիան, ոչ Անգլիան և ոչ Ֆրանսան թուրի պատեանի մը մէջ կապրին: Այն միջոցին ուր Վաթերլոյն թուրքերու շտապէն մ'է, Ալմանիան Պլիսեթէն բարձր մարդ մ'ունի որ է Վեօթէ, և Անգլիան ալ Ռէլինկլերնէն բարձր մարդ մ'ունի որ է Պայրըն: Մեր դարը յապկապէս դադարեալներու լայնածաւալ ծագում մ'ունի, և Անգլիան ու Ալմանիան այս արշալոյսին մէջ շքեղափայլ նշոյլ մ'ունին: Վեհ է անոնց փառքը, վասն զի կը մտածեն: Քաղաքաւորութեան մակերեսովը բոլորովին անոնց կը պարտաւորի իր բարձրութիւնը: Անոք են այս մակերեսովը առողը, և ոչ թէ դիպում մը: Տասնեկնորդ դարու մէջ անոնց բուռացած մեծութեան պատճառ Վաթերլոյն չէ: Քարբարոս ժողովուրդները միայն յաղթութենէ մ'ետք յանկարծ կաճին: Այս աճումը մերթիկէ մ'ուռած հեղեղներուն վաղանցուի սնա պարծութեան կը նմանի: Քաղաքաւորութ ժողովուրդները մասնաւոր մեր օրերու մէջ ոչ կը բարձրանան և ոչ ալ կը խոնարհին զօրավարի մը բարեբաղդութեամբը կամ չարաբաղդութեամբը: Անոնց մարդկային սեռի վրայ ունեցած սեպահան կշիռը չէ թէ պատերազմէ մը, այլ աւելի մեծ բանէ մը կարողութի: Քարեբաղդաբար անոնց պատիւը, արժանա-

պատումութիւնը, լոյսը և հանճարը թիւեր չեն որ դիցադէները և աշխարհակալները՝ որք խաղամունքներ են՝ կարենան պատերազմի վիճակահանութեան դնել զանոնք: Շատ անգամ պատերազմը կը կորսուի, յառաջդիմութիւնը կը վաստկուի: Նուազ փառք, աւելի ազատութիւն: Փմբուկը կը լռէ, միտքը կը խօսի: Խաղ մ'է այն ուր կորուսողը կը շահի: Ուրեմն երկու կողմէն ալ անխռով կերպով խօսինք Վաթերլոյի նկատմամբ: Տանք դիպումին ինչ որ դիպումին կը վերաբերի, և Աստուծոյ ինչ որ Աստուծոյ կը վերաբերի: Ինչ է Վաթերլոյն, միմէ յաղթութիւն մը, ոչ, վիճակահանութեան մը շահող տոմսակն է այն:

Տոմսակ մը դուր եւրոպան շահեցաւ և Ֆրանսան վճարեց: Մեծ կարենորութիւն մը չկար առիծ մը դնելու հոն:

Մանաւանդ թէ Վաթերլոյ պատմութեան մէջ անսնուած ամենէն տարօրինակ հանդիպումն է: Հանդիպում Նաբոլէոնի և Ռէլինկլերնի: Ասոնք ոչ թէ թշնամիներ այլ հակառակութիւններ են: Աստուած, որու հաճելի են հակադրութիւնները, բնաւ բրած չէ ասիէ աւելի զարմանալի հանդիպապատկեր մը, ասիէ աւելի տարօրինակ դիմագրկմութիւն մը: Մէկ կողմին ունեցածն է ճշգրտութիւն, նախատեսութիւն, երկրաչափութիւն, խոհեմութիւն, ապահով նահանջ, պահունի զօրքը խնայել, անդրդուելի անխռովութիւն մը, անխռով կանոն մը, ուղմադիմութիւն որ դեմէնն օգուտ կը քաղէ, մարտադիմութիւն (tactique) որ վաշտերը կը հաւատարակըէ, դիակները առտաւանով քաշել տալ, կարգադրութիւն պատերազմի՝ ժամայոյց 'ի ձեռին, դիպումին կամաւ բան մը չթողուիլ, դասական հին արիւթութիւն, բացարձակ ուղղութիւն, իսկ միւս կողմին ունեցածն է ակներեւութիւն, հմայական զօրութիւն, ուղմական տարօրինակութիւն, գերմարդկային բնաղբում, փայլակնալի նայումաք, չդիտեմ ինչպիսիք բան մը որ արծիւի պէս կը նայի և շանթի պէս կը զարնէ: Երջամարհակալն ու զնութեան մը մէջ զարմանալի ճարտարա-

ընթացին մը , խորունկ սրտի մը ամեն զաղանկը , ճակատագրին հետ ընկերակցութիւն . զէտերը , դաշտերը , անտառները , բլուրները որք հրաման կընդունին և կերպիւ իւր կը բռնադատուն հնազանդելու . բռնակալութիւն մը որ պատերազմի դաշտը անդամ կը չորչարէ , աստղին վրայ գրուած հաւատք մը որ ռազմադիտութեան հետ խառնուելով կընդարձակէ ու միանգամայն կը շփոթէ զայն : Աւելինկըն պատերազմի Պարսկ²⁰ է , Նաբոլէոն անոր Միշէլ-Ամմէն է , բայց այս անգամ հանճարը հաշիւէն յաղթուեցաւ :

Երկու կողմն ալ միմեկին կսպասէր : Յաջուեցաւ ով որ ճիշդ հաշուած էր : Նաբոլէոն Պրուշին կսպասէր . Պրուշին չեկաւ : Աւելինկըն Պրուշին կսպասէր . Պրուշին եկաւ :

Աւելինկըն դասական պատերազմն է որ իր փոխադարձ խաղը կը խաղայ : Պոնապարթ իր սկզբնաւորութեան ժամանակ Իտալիայի մէջ անոր հանդիպած և փառաւորապէս յաղթած էր : Նորահաս անգղիւն առջեւէն խոյս տուած էր ծերութիւն : Հին մարտադիտութիւնը ոչ միայն շանթահարուած , այլ նաև գայլակերպ էր : Ո՞վ և ինչ էր այս քսանուվեց տարեկան Գորսիգալին , ինչ կը նշանակէր այս չքիղ տղետը որու հակառակ էր ամեն բան , որու ոչ ոք կողմնակից էր , և որ սակայն առանց պաշարի , առանց ռազմավթերի , առանց թնդանոթի , առանց կռիւի , զրեթէ առանց բանակի քանի մը մարդով բանակներու գէմ կը գնէր , դաշնաւոր Եւրոպային վրայ կը խուժէր և անհնարին պարագաներու մէջ յաղթութիւններ կը վստակէր այլանդակօրէն : Ասկէ կենդիւնը այս շանթաճիւղ յիմարը որ՝ զրեթէ առանց շունչ առնելու և ձեռքը մարտիկներու մի և նոյն խաղը ունենալով հետը հետէ փոշիի պէս կը փշրէր Ալմանիայի կայսեր հինգ բանակները , Պոլեոս՝ Ալեքսանդրի վրայ , Վիւրմաները՝ Պոլիւպի վրայ , Մէլարը՝ Վիւրմաների վրայ , Մարքը՝ Մելարի վրայ տապալելով : Ինչ էր պատերազմին այս նորերը որ աստղի մ'անամօթութիւնը ունէր : Աղտոնմիտական ռազմի աշխարհները խոյս

տալով կը նդգվէին զան : Ասկէ հետեւեցաւ հին մարտիկներուն՝ նոր մարտիկին գէմ , ուղիղ սուսերին՝ փայլակաւափայլ սուրին գէմ , ռազմական կանոնաւորութեան՝ հանճարին գէմ պահած անողորբի ռիւսը : Այս ռիւս 1815 յունիսի 18ին ամենէն արդարացի փոխարէնը առաւ , և Լոսիի , Մոնթեպելլոյի , Մոնթենոթթէի , Մանթուայի , Մարեմպոյի և Արդոյի վերեւը գրեց . Վալտեր : Միջակներու յաղթանակ որ քաղցր է մեծամասնութեանց : Ճակատագիրը հաւանեցաւ այս հեղհուրթեան : Նաբոլէոն իր անկումին ժամանակ նորէն հանդիպեցաւ Վիւրմաների որ երիտաւարդ էր :

Եւ իրօք Վիւրմաներ զանկաւ համար Աւելինկընի մաղերը արեւորեալ կը բաւէ :

Աւթերը առաջին կարգի պատերազմ մ'է զոր երկրորդ կարգի զօրավար մը վստակած է :

Աւթերը մէջ մարդուս զարմանքը զրաւողն է Անգլիան , անգլիական պնդութիւնը , անգլիական հաստատամտութիւնը , անգլիական արիւնը . այս պատերազմին մէջ Անգլիան նոյն իսկ Անգլիայէն կը փառաւորի . փառաւորեալը իր բանակն է , և ոչ թէ իր զօրավարը : Թող չգնար Անգլիան այս ճշմարտութիւնէ :

Աւելինկըն լորտ Պարթիւրսթին գրած նամակի մը մէջ քարօրինակ արեւրախոտութեամբ մը կըսէ թէ իր բանակը , 1815 յունիսի 18ին պատերազմաւ բանակը « զարշի բանակ » մ'էր : Այս խօսքին նկատմամբ ինչ կը խորհի արդեօք Աւթերը ակօսներուն ներքե թաղուած մեռելի ոսկրներուն տխուր խառնուրդը :

Անգլիան խիստ համառաբար վարուեցաւ Աւելինկընի հետ . Աւելինկընը այնքան մեծցնելը Անգլիան փորքել է : Աւելինկըն ուրիշ մը պէս գիւցաղն մի է : Մեծը ան չէ , բուն մեծերն են ալիսառն սկովտիացիները , թիկնապահները , Մէլթրեմի և Միշէլի զուսդերը , Բաքի և Քէմբրի հետեւակները , Բոնդմիլի և Սըմըսթի ձիաւորները , ուրա

տարախին ներքե սկսված ական հովառտիւր նուազող հայտնութեան, Բէյլանտի վաշտերը և այն նորեկ և անխոնջ զինուորները որոնք հաղիւ հազ. հրացան բռնել զիտէին և որոնք Ալթէն-կի և Բիւօլիի հին և վարժ դունդերուն զէմ գրին: Աւելինկլըն յամառութիւն յուցուց. այս է ահա իր արժանաւոր դործը, որու մասին չենք հակառակիւր ամարդօրէն. բայց իր հիսնակ և ձիաւոր զօրաց ամենէն սղօտիկն ալ իրեն պէս հաստատուն մնաց: Ինչ որ կարժէ երկաթ-գութը, նոյնը կարժէ նաև երկաթ-զինուորը: Իսկ մենք կը փառաւորենք մի միայն անդ լիական զինուորը, անդ լիական բանակը, անդ լիական ժողովուրդը: Եթէ յազմանակ մը կայ, այս յազմանակը նոյն իսկ Անդ լիայի իրաւունքն է: Աւթերլոյի սիւնը պւելի արդարացի կըլար և թէ փոխանակ մարդու մը պատկերը կանդնելու ժողովուրդի մ'արձանը կանդնէր ամպին մէջ:

Բայց այս մեծն Անդ լիան մեր այս ըսածներէ պիտի բարկանայ: Իր 1688էն²¹ և մեր 1789էն ետք ոտախախտ աւատական յնորներ ունի: Ժառանգութեան և դասակարգութեան կը հաւատայ: Այս ժողովուրդը որու չափ զօրաւոր և փառաւոր ուրիշ ժողովուրդ մը չկայ, ինքզինքը իբր ազգ կը յարգէ և ոչ թէ իբր ժողովուրդ:

Իբր ժողովուրդ յօժարակամ կը հպատակի, և գլուխ կը համարի այս կամ այն լորար: Իբր բանուր կարհամարհուի և իբր զինուոր ծեծ կուտէ առանց ընդգիմութեան: Ամէն մարդ կը յիշէ թէ լորտ Բակլան չկրցաւ իր տեղեկագրին մէջ անուանել այն յիսնապետը որ Ինքերմանի պատերազմին մէջ կարծենք բանակը ազատած էր. չկրցաւ յիշուիլ վասն զինանդ լիացուց ռազմական դասակարգութիւնը չներեր որ պաշտօնաւորի անտիճան ունեցող գիւցաղն մի յիշուի տեղեկագրի մը մէջ:

Աւթերլոյի նման պատահարի մը մէջ ամէն բանէ աւելի մեր զարմանքը գրաւողն է բազմին զարմանալի վարպետութիւնը: Դիշերային անձրև, Աւիօմանի պատ, Օհէնի խորունկ

ճամբայ, Կրուշին լծողանօթի ձայնը չլսեր, Կարգէնն ուղեցուցէն կը խաբուի, Պիւլօլ ուղեցուցէն ճիշդ տեղեկութիւն կ'առնու. հեղեղ մ'է այս որ զարմանալի կերպով առաջնորդուած է:

Միահամուռ նկատելով կըսենք թէ Աւթերլոյի մէջ աւելի կոտորած քան թէ պատերազմ եղաւ:

Ամէն շարադաս պատերազմներուն մէջ Աւթերլոյ միայն սակեալորք ճակատ մը կազմած է իր պատերազմողներուն թիւին նայելով: Կարգէննի զօրաց ճակատը երեք քառորդ միոն, Աւելինկլընի զօրաց ճակատն ալ կէս միոն տարածութիւն ունէր. ամէն մէկ կողմն եօթանասուն երկու հազար պատերազմող կար: Կոտորածը այս հոծութենէն հետեւեցաւ:

Յետապայ հաշիւը եղած և համեմատութիւնը դանդաղ է. Աւտերլոյի պատերազմին մէջ զազղիացիներէն հարիւրին տասնուչորս, ոուսիերէն հարիւրին երեսուն, աւստրիացիներէն հարիւրին քառասունը չորս հոգի կորսուեցան: Աւստրիայի պատերազմին մէջ զազղիացիները հարիւրին տասներեք, և աւստրիացիները հարիւրին տասնուչորս հոգի կորուսին: Մութքովայի պատերազմին մէջ զազղիացիները հարիւրին երեսունը եօթը, և ոուսները հարիւրին քառասունը չորս հոգի կորուսին: Պոլէնի պատերազմին մէջ զազղիացիները հարիւրին տասներեք, ոուսներ և բրիւսները հարիւրին տասնուչորս հոգի կորուսին: Աւթերլոյի մէջ զազղիացիները հարիւրին յիսունը վեց, և դաշնաւորները հարիւրին երեսունը մէկ հոգի կորուսին: Աւթերլոյի բովանդակութիւնն է հարիւրին քառասունը մէկ: Հարիւր քառասունը չորս հազար հոգի պատերազմեցան, վաթսուն հազար հոգի մնան:

Այսօր Աւթերլոյի դաշտը եւէրիս՝ որ մարդուն անխոժնեցուին է՝ սեպհական հանդարտութիւնը ունի, և կը նմանի ամէն դաշտերու:

Այլ սակայն դիշերը կարծես թէ յնորուկ մշուշ մը կը լնէ այն դաշտին, և եթէ ուղեւոր մը հան պառաի, և թէ նայի,

եթէ մտիկ բնէ, եթէ երազէ ինչպէս Վիրժիլ Երազած է Ֆիլիքի տխուր դաշտերուն մէջ, այն աղէտալի պատահարին բանդապուշանքովը կը զրաւուի: Յունիսի ահարկու տասնութը դեռ կենդանի է, իբր յիշատակարան կանգնուած շինովի բլուրը աներեւոյթ կը լլայ, ո՞վ որ առիւծ մ'էր, կանհետի, սրտերազմի դաշտը իր իրական կերպարանը կառնու: դաշտին մէջ հետեակ զօքքերու գասեր կը ճօճին, հորիզոնէն ձիաւորներ կտրջաւեն կատաղաբար, ահաբեկ երազատեալ թուրերուն շողումը, սուխններուն փայլունը, ռումբերուն փայլատակումը, շանթերուն հրէշային իրերահարումը (entre-croisement), ուրուական պատերազմին անորոշ աղմուկը կը լռէ՝ դերեզմանի մը մէջէն ելնող հոնչիւն մը լսելու պէս: կը տեսնէ ստուերներ որք կը ընտալիւնեն են, նշոյլներ՝ որք զրահակիրներն են, կեանք մը՝ որ հարուէտն է, ուրիշ կմալի մ'ալ որ է Ուէլինիթըն: ասոնց և ոչ մին կայ հիմա, այլ տակաւին կը զարնուին և կը պատերազմին, այլ հեղեղաները արիւնով կը ներկուին, և ծառերը կը սարսփին, այլ ամպերուն մէջ անդամ կատղութիւն կայ, և այն ամէն վայրենական բլուրները որք են Մօն-Սէն-Ժան, Ուիլմօն, Ֆրիշմօն, Բարբլօթ, Բլանսընուա, իրերահարգ ճիւղաներու մըր, ըրկներէն խառն 'ի խուռն շրջապատուած կերեան 'ի խաւարի:

ՊԼՈՒՐ ԵՒ

ՊԵՏԵ Ե ՀԱՆՆԻԼ ՎԵՐԵԼՈՆ ԹԷ ՈՂ

ԴԱՍ մը ազատասէրներ կան որք խիստ յարդի մարդեր են և որք չեն առեր Վաթերլօն: Մենք այս մարդերու թիւէն չենք: Մեզի համար Վաթերլօն ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ ազատութեան շուարուն թուականը: Անտարակոյս անակնկալ բան մ'է այնպիսի հաւկթէ մ'այսպիսի արծիւ մ'եյնել:

Եթէ խնդիրը ամենաբարձր տեսութեամբ նկատելու ըլլանք, Վաթերլօն դիտմամբ հակաշեղափոխական յաղթուա

թիւն մ'է: Վաթերլօյի մէջ Եւրոպան Ֆրանսայի դէմ, Բեթթերսպուրի, Պէրլին և Վեննա Բարիքի դէմ, իրերու առաջնական վիճակը նախաշարժումին (initiative) դէմ կուռեցաւ, 1789 յուլիսի 14ը 1815 մարտի 20ին մէջէն զարնուեցաւ, միաստութիւններու զարհուրելի ճգնաժամին սկզբնաւորութիւնը զաղղիականանդսպելի ապստամբութեան դէմ կուռեցաւ: Անոնց փափաքն էր քօսանովից տարիէ 'ի վեր հրալեռի պէս բռնկող զաղղիական ահապին ժողովուրդը մարել: Պուրպօնները համերաշխութեամբ միացան հասօններու, Բօմանֆններու, Հօհենցօլէրներու և Հապսպուրկներու հետ: Երկնային իրաւունքը Վաթերլօյին կոնակը նստած է: Ստոյգ է թէ կայսերական իշխանութիւնը բռնաւորութեան իշխանութիւն մ'է՝ դաժ ըլլալով, թաղաւորութիւնը՝ իրերու բնական ընդդիմադործութեամբը՝ պիտի բռնադատուէր՝ աղատական ըլլալու, և թէ Վաթերլօյէն սահմանադրական կարգաւորութիւն մը հետեւեցաւ ակամայ՝ 'ի մեծ տրամութիւն յաղթականութեան: Այս, սահմանադրական կարգաւորութիւն մը հետեւեցաւ, վասն զի յեղափոխութիւնը չիրնար իրապէս յաղթուիլ, վասն զի նախախնամական և քայարձակապէս ճակատադրալին ըլլալով, միշտ երեան կենէ՝ Վաթերլօյէն առաջ Պօնաբարդին հետ որ հին գահերը կը տապալէր, Վաթերլօյէն ետք Լուի ԺԸ.ի հետ որ սահմանադրութիւնը կը շնորհէր և կը հնազանդէր անոր: Պօնաբարդ հարօլիի գահին վրայ սուրհանդակ մը և Սիւէտի գահին վրայ յիսնապետ մը կը դնէ՝ անհասարկութեան կիրառումով հասարակութիւնը հաստատելով: Լուի ԺԸ. Սէնթ-Ուէնի մէջ մարդուս իրաւունքները իր ստորագրութեամբն ալ կը վաւերէ: Կուզես հասկնալ թէ ինչ է յեղափոխութիւնը: Յառաջդիմութիւն անուանէ զայն: Կուզես հասկնալ նաև թէ ինչ է յառաջդիմութիւնը. վաղը անուանէ զայն: Վաղուան օրը անդիմադրելի կերպով իր դործը կը կատարէ, և այսօրուանէ կը կատարէ: Միշտ և տարօրէն կը հասնի իր նպատակին: Անի Ուէլինիթը.

նի միջոցաւ ատենաբան մը կընէ զՓոյ որ զինուոր մ'էր : Փոյ
Ռեկոմենի մէջ կէլեայ , և նորէն կը կանգնի բեմին վրայ :
Այսպէս կը գործէ յառաջդիմութեան : Այս բանորին
համար յոսի գործի չկայ բնաւ : Առանց շփոթելու երկնային
աշխատութեան կը յարմարէ այն մարդը որ Ալլեան լեռ-
ներուն վրայէն ոտակց , և հայր Էլիզէին ձերունի բարե-
տիրտ հիւանդը որ կը դողդոջէ : Թէ պատահողոր և թէ աշ-
խարհակալը կը գործածէ . աշխարհակալը յարտաքուստ , պա-
տադրոսը 'ի ներքուստ : Աւթերը զոգելով ռազմապետու-
թիւնը որ եւրոպական դահերը կը քանդէր , ուրիշ հետեւու-
թիւն մը չունեցաւ եթէ ոչ միւս կողմէն շարունակել տալ
յեղափոխութեան պաշտօնը : Սրաձիգներուն (sabreur) պաշ-
տօնը աւարտեցաւ , կարգը եկաւ մտածողներուն : Այն դարը
դոր Աւթերը կուգէր կեցնել , Աւթերըյին վրայէն անցաւ
և իր ուղեւորութիւնը շարունակեց : Այս ազէտալի յաղթու-
թիւնը աղատութեան յաղթունեցաւ :

Աերջապէս անհակառակելի ճշմարտութիւն մ'է թէ Աւ-
թերըյի մէջ յաղթողը , Ռէլինկթընի ետեւ յաղողը , բոլոր
Էւրոպայի , նաեւ՝ ոմանց րտածին նայելով՝ Փրանսայի մարէ-
շալութեան դաւադանք անոր բերողը , առիւծին արձանը
կանգնելու համար ոսկրներով լի հողերու սայլակները զուար-
թութեամբ տանողը , անոր յենակին վրայ յաղթանակաւ
1813 յաւէտ 18 թուականը դրողը , Պիւլիէրը գաղղիական
բանակի փախստականները թրէ անցունելու խրախուսողը , Մոն-
Սէն-Ժանի լեռնագաղաին դադաթէն ոբսի մը վրայ յարձա-
կելու պէս Փրանսայի վրայ յարձակողն էր հակայեղափոխու-
թիւնը : Հակայեղափոխութիւնն էր վառօքէն « բաժանում »
մըմացողը : Բայց երբ Բարիզ հասաւ , 'ի մօտուստ տեսաւ
հրալեւին բերանը , զոյսց թէ անոր մոխիրը իր ոտները
կայրէր , հետեւաբար միտքը փոխեց , և նորէն սկսաւ սաջ-
մանադրութիւն մը թոթովել :

Աւթերըյի մէջ տեսնենք միայն ինչ որ կայ Աւթերըյի

Մէջ : Դիմամբ տրուած աղատութիւն չկայ ամենին : Հա-
կայեղափոխութիւնը անամայ աղատական էր , ինչպէս որ հա-
մատիւ երեւոյթով մը նարոյէն ալ յեղափոխական էր ա-
կամայ : 1813 յունիսի 18ին թամբէն վար նետուեցաւ ձիա-
ւոր Բոյէսքիէրը :

ՔԼՈՐԲ ԺԸ.

ԵՐԿՆԱՅԻՆ ԻՐԵՆՈՒՆԻ ԳԵՐԱՃՈՒՐԸ

Տիսսերոնութիւնը վերջանալով՝ իր հետը եւրոպա-
կան ամբողջ դրութիւն մը տապալեցաւ :

Այսրութիւնը դրոքեցաւ մթադին վճի մը մէջ որ մեռնող
հստմական աշխարհի վճին նմանեցաւ : Անդունդ տեսնուե-
ցաւ նորէն ինչպէս բարբարոսներու ժամանակ : Միայն թէ
1813ի բարբարոսութիւնը զոր իր պղտիկ անուանով պէտք է
հակայեղափոխութիւն անուանել , քիչ շունչ ունէր , շուտ
մը կտրեցաւ շունչ , և մոռցաւ ինչ որ պիտի ըսէր : Այր
խոստովանիք թէ կայսրութեան վրայ լացողներ եղան , մա-
նաւանդ թէ դիւցաղնական աչիւր էին լացողները : Եթէ ար-
քունի դաւաղանի փոխուած թուրն է փառքը , կայսրութիւնը
նայն իսկ փառքը կազմած էր : Այսրութիւնը երկրիս վրայ
ծաւալած էր այն ամէն լոյսը որ կրնայ արտադրել բռնա-
մալութենէ . աղօտ լոյս , կամ լաւ ևս է ըսել , մութ լոյս
մ'էր այն որ ճշմարիտ լոյսին հետ եթէ բաղդատուի , խաւար
մ'է : Խաւարին այս փարատումը խաւարումը մը ազդումը
ունեցաւ :

Լուի ԺԸ. վերստին Բարիզ մտաւ : Յուլիսի 8ին շրջապա-
րերը (danse en rond) մարտի 20ին աւիւնները ջնջեցին :
Գորսիկացի մակդիրը Պէարնեան²² մակդիրին հակադրութիւնը
սեպուեցաւ : Թիւիլլերիի դմբէթին դրօշը ձեւմակ դրօշի փոխ-
ուեցաւ : Աքսորը գահակալեց : Հարուէլի²³ եղևնայ սեղանը
Լուի Ժ.Գ.ի շուշանաղարդ թիկնաթոսին առջև տեղաւորուե-

յաւ : Պուլին²⁴ և Պոնթըն²⁵ խօսքը եղաւ իւր երկուսն
 դէպքեր , վասն զի Աստուրիցը հինցած էր : Խորանք և
 դահլը վեհօրէն եղաւրացան : Տասնէններորդ դարու մէջ
 քնկերային փրկութեան ամենէն անհաւատակն ինչն անհաւատն
 Պրանսայի և ցամաքային Եւրոպայի վրայ հաստատուեցաւ :
 Եւրոպան սպիտակ գբօշին կողմը բռնեց : Թրեսթայլեոն ան-
 ուանի եղաւ : non pluribus impar²⁶ նշանաբանը դարձեալ
 երեցաւ քարէ շառաւիղներու մէջ որոնք Օքսէյի ակնուղիւն
 զօրանոցին ճակատին վրայ արէի մը կերպարան ունէին : Ուր
 սր կայսերական պահակներ կային , վերցուեցան և իրենց տեղ
 աբքայական հրայանակիրնք դրուեցան : Կառարշաւի (car-
 rotsel) կամարը որ իր վրայ բեռնաւորած յաղթութիւններ
 բուռներք և կը ճնշուէր , այս նորահաստատութեանց մէջ
 տար մնալով , զուցէ քիչ մ'ալ Մարեշլօյէն և Արդօլէն ա-
 մչնալով շփոթումէ ազատեցաւ : Անկուլիմի գուբսին արձանո-
 վը : Մատրէնի գերեզմանատունը որ 1793ի հասարակաց ա-
 հալուեցան գերեզմանն էր , մարմարիոնով և յասկիտով ծած-
 կուեցաւ , վասն զի Լուի Ժ.Պ. և Մարի-Անթուանէթի ոսկե-
 բոտիքը այն հողին մէջն էին : Վէնսանի խրամին մէջ գեա-
 նէն գերեզմանական կոթող մ'եղաւ , յիշելով թէ Կնիկէնի
 դուքսը մտած էր ճիշդ այն ամիսին մէջ ուր Նաբոլէոն թա-
 դադրեցաւ : Պիոս Թ. որ այս մահուան խիստ մօտ միջոցին
 Նաբոլէոնի թաղադրութեան օծումին հանդէսը կատարած
 էր , հանդարտօրէն օրհնեց անկումը ինչպէս օրհնած էր անոր
 դահլակութիւնը : Շէօնդրէօնի մէջ քառամասյ պղտի ստուեր
 մը կար զոր Հոսով թաղաւոր անուանելը աստուամբական
 խօսք մը համարուեցաւ : Ահա այս բաները եղան , թաղա-
 ւորները նորէն բազմեցան իրենց գահերուն վրայ , Եւրոպայի
 տէրը վանդակի մի մէջ գրուեցաւ , հին դրութիւնը նոր
 դրութեան յաջորդեց , երկրիս ամէն մթութիւնը և ամէն
 լոյսը տեղ փոխեցին , վասն զի ամառուան մէջ օր մը
 կէսօրէն ետք հովիւ մը անտառի մը մէջ ըրտնակայի մ'ընաւ :
 Ասկէ անցիր , անկէ մի անցիր :

Այս 1813ը կարծես աղէտալի ապրիլ ամիս մ'եղաւ : Անտոզը
 և թուեաւոր հին իրութիւնները նոր կեղեկներով ծածկուե-
 ցան : Ստուիսը 1789ին հետ ամառանցաւ , երկնային իրա-
 ւունքը սահմանադրութեան մը դիմակ առաւ , կեղծիքները
 սահմանադրական եղան , նախապաշարունակները , աւելորդա-
 պաշտութիւնները և թագուն գիտաւորութիւնները՝ նոր սահ-
 մանադրութեան 14րդ յօդուածին²⁷ ապաւինելով՝ ջնարակ մը
 առին : Օձերուն շապիկ փոխելուն կը նմանէր այս :

Նաբոլէոնին օրովը մարդս մեծցած ու միանգամայն պղտիկ-
 ցած էր : Շքեղափայլ նիւթին այս իշխանութեան ժամանակ
 տեսլականը տեսլաբանութեան տարօրինակ անունը առած
 էր : Մեծ մարդու մը համար ծանր անխոհմտութիւն էր ա-
 պական հեղինակը : Սակայն ժողովուրդները , թնդանօթաձիւն
 կարի սիրահար այս թնդանօթաւոր միսերը աչելով կը փըն-
 առէին զան : Ուր է , ինչ կընէ : Նաբոլէոն մեռաւ , կրտսեր
 անցորդ մը Մարեշլօյի և Վաթերլօյի մէջ պատերազմող ծեր
 զինուորի մը : Նաբոլէոն մեռաւ , ազադակեց այս զինուորը ,
 Նաբոլէոն մեռաւ : Երեւակայութիւնները աստուա-
 ծային էակ մը կը համարէին այս նկուն մարդը : Վաթերլօ-
 յէն ետք Եւրոպային ներքին կողմը խաւարեցաւ : Նաբոլէոն
 աներեւոյթ ըլլալովը շատ ժամանակ դատարի մնաց ահագին
 բան մը :

Թաղաւորները այս դատարկութեան մէջ մտան : Հին եւ-
 րոպան վերանորոգուելու օգուտը քաղեց անկէ : Մէնթ-Ալի-
 անս (սրբազան դաշնակցութիւն) մ'եղաւ : Պէլ-Ալիանս (դե-
 ղեցիկ դաշնակցութիւն) ըսած էր յառաջմէ Վաթերլօյի աղէ-
 տաւոր դաշտը :

Նորէն կազմուած այս հին Եւրոպային առջև և դէմը նոր
 Պրանսայի մը ծրարիւրները դժադրուեցան : Ապագան զոր
 կայսրը ծաղրած էր , եկաւ հասաւ : Ապագան ճակատին վրայ
 աստղ մ'ուռնէր , որ էր Ազաւորութիւնը : Նոր սերունդներու
 հրաբորբոր աչելը դէպ այն աստղը դարձան : Չարմանալին

այս է որ մարդիկ սիրահարեցան այս ապապային այսինքն Ա. զատուածնան, և միանգամայն անցեալին, այսինքն Նաբոլէոնին: Պարտութիւնը մեծութիւն տուած էր յաղթահարին: Պօնաբարդ անկումին մէջ աւելի բարձր կեկեար քան թէ Նաբոլէոն կանդուսին մէջ: Որոնք որ յաղթանակներ էին, վախճան: Անգլիան Հիւստըն Լօվի հսկողութեամբը պահպանեց զան և Ֆրանսա լրտես կարգեց Մօնշընու որպէս զի անոր ըրածը դրածը գիտէ: Նաբոլէոնի խաչաձև թեւերը պահպանու անհաղաթութիւն տուին: Տքնութիւնս կանուանէր զան Ալեքսանդր կայսրը: Այս երկիւղը հետեւութիւն էր այն փոքր ինչ յեղափոխութեան զոր ունէր Նաբոլէոն: Ասով ահա կը բացատրուի և կը ներուի պօնաբարդեան ազատասիրութիւնը: Այս ուրուականը հին աշխարհը կը սասանէր: Բազաւորները չկոչան հանգստութեամբ թաղաւորել, վասն զի հորիզոնին մէջ Սէնթ-Էլէնի ժայռը կար:

Մինչդեռ Նաբոլէոն Լօնկլուտի մէջ կը հոգեվարէր, Վաթերլոյի դաշտին մէջ մեռնող վաթսուս հաղար մարդիկ հանդարտօրէն փանցան, և իրենց հանգստութեան բան մը ծաւալեցաւ աշխարհիս վրայ: Վիէնայի դեսպանաժողովը անով 1815ի դաշնագրութիւնները ըրաւ, և Ներպան Վերահաստատութիւն անուանեց այս եղելութիւնը:

Ահա այս է Վաթերլոյ ըսուածը:

Բայց միթէ անհունութեան հոգն է այս բաները: Այս փութօրէիք, այս ամէն մըրկալի ամպերը, պատերազմը, յետոյ այս խաղաղութիւնը և բոլոր այս մթնութիւնը և ոչ իսկ վայրկեան մը խռովեցին այն անհուն աչքին նշոյլը որու առջև շեւղէ 'ի շեւղ ցատկաւոր թուական լուն' Նոթրը-Տափ աշտարակներուն բոլորտիքը զանդակատունէ 'ի զանդակատուն թեւաբիղ աթիւիւն հետ հաւասար է:

ՅԱՊԵՐ ԺԲ.

ԳԻՅԵՐԸ ՊԵՏԵՐԸՄԻՆ ԳԵՅՐԸ

Քրիստոս հարկաւորութիւնը մեզ կատարէ անգամ մ'ալ վերադառնալ Վաթերլոյի աղէտալի դաշտը:

1815 յունիսի 18ին լուսինը կատարելապէս կը ճառագայթէր: Այս ճառագայթը Պիլիսէրի անագորոյն հալածումին նպաստեց, փախտականներուն հետքը ցուցուց, այն աղէտակիր բազմութիւնը բրուսիական ձիաւորներու կատարութեանը մատնեց և կոտորածին ձեռնաու եղաւ: Գիշերը երբեմն տրեւապէս կը հաւանի այսպիսի մեծ աղէտներու յաջողութեան:

Երբ յետին թնդանօթը նետուեցաւ, Մօն-Սէն-Ժանի դաշտը ամայի մնաց:

Անգլիացիք դաղդիացուց բանակած տեղը բանակեցան. յաղթողին սովորութիւնն է յաղթուողին անկողին վրայ պառկելը զի ստատեւ յաղթութիւնը: Գիշերուան բանակատեղի ընտրեցին Բոսօփ անդիի կողմը: Բրուսիացիք փախտականները հալածելով յառաջ դացին: Ուէլինկթըն Վաթերլոյի դիւղը դնաց լորտ Պաթիւրսթին տեղեկագիր շինելու համար:

Եթէ երբեք sic vos non vobis²⁸ խօսքը զործածուած է, անշուշտ այս Վաթերլոյ դիւղին համար է: Վաթերլոյ բան մը չըրաւ, և կոխէն կէս մղոն հեռի մնաց: Մօն-Սէն-Ժան ումբակոծուեցաւ, Ուիլմօն այրեցաւ, Բաբլօթ այրեցաւ, Բլանսընուա այրեցաւ, Հէ-Սէնթ յարձակումով առնուեցաւ: Պէլ-Ալիանսը երկու յաղթականներուն իրարու փարումը տեսաւ. բայց հազիւ հազ ծանօթ են այս անունները, և բոլոր պատիւը Վաթերլոյին տրուեցաւ, որ պատերազմին մէջ ամենեւին զործ չտեսաւ:

Մենք պատերազմը ողորդներուն գասէն չենք. երբ առիթը կը ներկայի, կըսենք անոր իր ճշմարտութիւնները: Պատերազմը սոսկալի զեղութիւններ ունի զոր չբողեցինք:

բայց խոստովանինք թէ քանի մը տղեղութիւններ ալ ունի: Այս սղեղութեանց ամենէն զարմանալին է յաղթութեանէ ետք մեռելներուն շուտ մը կողոպտուիլը: Պատերազմի մը հետեւ ետ օրուան արշալոյսը երբ կը ծաղի միշտ մերկ կը դառնէ դիակները:

Ո՞վ է ընողը, ո՞վ է յաղթութիւնը այսպէս արատողը: Որովհետեւ է այն սոսկալի ծածուկ ձեռքը որ յաղթութեան դրօշ պանը կը սպըդի: Քանի մը փիլիսոփաներ, և մանաւանդ Վօլթեր կը հաստատեն թէ ընողները նոյն խի փառքը վաստկողներն են: Մի և նոյն անձերն են, ուրիշ մարդ չկայ, կըսեն. որոնք որ յաղթական են, կը կողոպտեն յաղթահարները: Օրուան դիւցազնը գիշերուան ճիւղն է: Անի անշուշտ իրաւունք ունի սակաւ ինչ կողոպտելու այն գիւղեր որոնք հեղինակ ինքն է: Բայց մենք այսպէս չենք կարծեր: Անհայտը կը թուի մեզ որ մի նոյն ձեռքը փառքի պատկերներ ժողովէ, և միանգամայն մեռելի մը կօշիկները զոգնայ:

Ստոյգը այս է թէ յաղթողներէն ետք հասարակօրէն դուրսը կուգան: Բայց մեր խօսքը ղինուորին, նա մանաւանդ ժամանակակից ղինուորին չվերաբերի:

Ամէն բանակ պոչ մ'ունի, և ահա պէտք է ամբաստանել այս պոչը: Առաջները, — մեր խօսքը ներկային չվերաբերի, — հըլամուկ անձեր, կիսովին աւաղակ և կիսովին ծառայ մարդեր, ամէն տեսակ չղջիկներ՝ զոր պատերազմ ըսուած վերջալոյսը կը ծնի, միազգեստ հագնող այլ չպատերազմողներ, կեղծ հիւանդներ, ահարկու հաշմաններ, մարսանենդ գիշերվաճառներ որք՝ երբեմն ալ իրենց կիներ միատեղ կառնեն և պղտի սայլերով կարշաւեն՝ դողնալով ինչ որ դարձեալ կը վաճառեն, մութացիկներ որք պաշտօնաւորաց ուղեւորաց ըլլալ կառաջարկեն, ղինուորի ծառաներ և աւարաւորներ բանակի մ'ետեւէն կերթային, և ահա ասոր համար է որ մասնաւոր բազով մը « յետնորդներ » կանուանին անոնք: Բնաւ բանակ մը, ոչ ալ աղդ մը յետնորդներուն պատաս-

խանատուն չէր. ասոնք իտալերէն կը խօսէին և ավանանբու ետեւէն կերթային. ֆրանսերէն կը խօսէին և անդ լիացին բու ետեւէն կերթային:

Մերիկոյի յաղթութեան յաջորդող գիշերը պատերազմի դաշտին վրայ վատօրէն ֆերվագի մարդիկը սպաննող և կողոպտողը այս տեսակ թշուառականներուն մին էր, որ ֆրանսերէն խօսող յետնորդ մ'էր և զոր մարդիկը զաղլիացի կարծած էր՝ անոր քիղարացիին նման խանդարուն բարբառէն խաբուելով: Աւարաւորէն աւարաւորն կը ծնէր: Թշնաֆէն կողոպտողը ապրէլ՝ դարձելի սկզբունքը կարտագրէր այս բորոտութիւնը զոր ազգու հրահանգ մը միայն կրնայ բուժել: Համբաւներ կան որոնցմէ կը խաբուի մարդ. չգիտցուի միշտ թէ ինչո՞ւ զօրապետներէ ոմանք, մանաւանդ մեծ զօրապետներ մեծ անուն տոած են: Թիւրէն կը պաշտուէր իր ղինուորներէն, վասն զի աւարաւորութեան հրաման կուտար. ներուած չարութիւնը բարութեան մի մասը կը կաղմէ. Թիւրէն այնքան բարի էր որ թոյլ տուաւ հուրի և սուրի տալ Բալաթիման: Սպարապետին աւելի կամ նուազ խստութեանը համեմատ բանակներուն նուէին: Հօշ և Մարսօ զօրապետները ամենէն յետնորդ չուներին. յօժարակամ կը հաւանինք հաստատելու թէ Ռէլիեկթըն քիչ ունէր:

Սակայն յունիսի 18էն 19ի գիշերը մեռելները կողոպտուեցան: Ռէլիեկթըն անողոքապէս վարուեցաւ. հրաման տուաւ որ հրացանի բռնուի ով որ մեռել մը կողոպտելու միջոցին բռնուի. բայց յափշտակութիւնը յամառ է: Աւարաւորները պատերազմի դաշտին մէկ կողմը մեռելները կը կողոպտէին, մինչդեռ միւս կողմը զնդամահ կիշնային որոնք որ զոգնալու միջոցին բռնուած էին:

Լուսնին ճառագայթը տխրալի կերևար այս դաշտին վրայ:

Այն գիշերին մօտ Օհէնի խորունկ ճամբուն քովերը մարդ մը կը թափառէր, կամ լաւ ևս է ըսել, կը սողար: Երև-

այժմէն կը հասկցուէր թէ անշուշտ այն մարդերուն մին էր ան որոնց ով և ինչ ըլլալը բացատրեցինք քիչ մ'առաջ, այս ինքն ոչ անդիւսցի, ոչ գաղղիացի, ոչ դիւղացի և ոչ զինուոր, դիակեր ճիւղ քանթէ մարդ. մոռեցինք որն հետը առնելով եկած էր Վաթիւրլոն կողոպտելու համար. իր յաղթութիւնն էր գողութիւնը. Պլուզա մը հազած էր որ քիչ մը կրկնոցի (capote) կը նմանէր. անհանգարտ և յանգստիւն էր, կերթար յառաջ քայլելով և ետեւը նայելով. Ո՛վ էր այս մարդը: Հաւանական է որ գիշերը աւելի կը ճանչնար զան քանթէ ցորեկը: Ցոսրակ չունէր, բայց անշուշտ կրկնոցին տակը լայն գրպաններ կային: Մերթ բնդ մերթ կանգ կառնուր, բոլորախթը կը նայէր տեսնելու համար թէ արդեօք զինքը գիտող մը կ'ա՞ր, յանկարծ կը ծռուէր, գետինը կեցող լուիկ և անշարժ բան մը կը խառնշտէր, յետոյ կանգնելով խոյս կուտար: Իր սպրդումովը, դիւքովը, արագ և զաղտնի շարժումովը կը նմանէր այն վերջալուսական ճիւղաներուն որոնք աւերակներու մէջ կերևան ստէպ և զոր նոր մանտական հին աւանդութիւնները ալեւր կանուանեն:

Տեսակ մը գիշերային թռչուններ կան որոնք իրենց երկայն ասնեքովը ճահիճներու մէջ այս տեսակ ստուերական պատկերներ կը կազմեն:

Նայուած մը եթէ աշադրութեամբ քննելու ըլլար գիշեր, ուսն ամէն մշուշը, պիտի կրնար նշմարել թէ քիչ մ'անդին նիւիլի սալարկին վրայ Մօն-Սէն-Ժանէն դէպ 'ի Պլէն-Էլ-Էօ տանող ճամբուն անկիւնին քովի հիւղին ետեւ կանգ առած և կարծես պահուած էր խոհալաճառի պղտի սայլ մը, որու ուռիէ ծածկոցը կարուած էր և որու լծուած նօթի և վտիտ դրաստը սանձին մէջէն եղիճ կուտէր. սայլին մէջն ալ կնիկի նմանող անձ մը կար որ արկղերու և ծրարներու վրայ նստած էր: Կարելի է թէ այս սայլին և այն թափառողին մէջ յարաբերութիւն մը կար:

Գիշերուան մութը յստակ էր: Դուսինք ճերմակ կը մնայ

առանց հոգ ընելու երկրիս կարմրութիւնը: Երկնից անտարբերութիւններուն մին է այս: Մարդագետիներուն մէջ ծառերու ոստեր կային որոնք ոռմբէն կտրուած այլ ինկած չէին և որոնք կեղեկէն բռնուած ըլլալով գիշերուան հովէն մեղմիկ կը տատանէին: Շունչ մը, գրեթէ չնշառութիւն մ կը շարժէր մացառները: Խոտերը սարսուռ մ'ունէին որ հոգիներու շունչ կը նմանէր:

Հեռուէն անորոշապէս կը լսուէր անդիական բանակին դիշերապահներուն և հրամանատարներուն երթևեկելը:

Ցակաւին կայրէին Ռեկոման և Հէ-Սէնթ, և մին արեւմուտքի, միւսն ալ արևելքի կողմէն երկու ահագին բոցեր կը կաղմէին, որոնց հետ՝ ծայրերը երկու կարկենհան ունեցող և սուտակներէ բաղկացող քակուած մանեակի մը պէս կապուած էր անդիական բանակատեղին կրակներուն ժպուէնին նման զիծը. այս զիծը հորիզոնին բլուրներուն վրայ կը տարածուէր անբաւ կիսաշրջանի մը ձևով:

Օհէնի ճամբուն աղէտքը պատմեցինք արդէն: Կը զարհուրի մարդուս սիրաբը երբ այնքան քաջերուն ինչպէս մեռնիլը միտքը կը բերէ:

Եթէ կայ զարհուրելի բան մը, եթէ կայ բան մը որ նաև երազի մէջ անհնարին թուի, այս է. Ըպրիլ, արեւը տեսնել, առնական բոլոր զօրութիւնը անթերի ունենալ, բաշտողը և ուրախ ըլլալ, արիաբար խնդալ, արշաւել դէպ ակնախտիդ փութք մը որ առջևդ կերևայ, զգալ թէ կուրծքիդ ներքեւ թոք մ'ունիս որ կը շնչէ, սիրտ մ'ունիս որ կը բաղխէ, կամք մ'ունիս որ կը տրամաբանէ, խօսիլ, մտածել, յուսալ, սիրել, մայր մ'ունենալ, կին մ'ունենալ, զաւակներ ունենալ, լոյսը վայելել, և յանկարծ աղապակ մը հանել կարենալու միջոցին, վայրկեան մը շանցած անդունդի մը մէջ իջնել, իյնալ, գլորուիլ, ջախջախել, ջախջախուիլ, ցորենի հասկեր, ծաղիկներ, տերևներ, ոստեր նշմարել, չկրնալ բանի մը կոթնիլ, զգալ թէ անօդուտ է լծուող:

զղալ թէ տակդ մարդեր, վրադ ձիեր կան, պարտաւ տեղը շարժիլ, զղալ նաև թէ ոսկրներդ երկվարի մ'աքացումն կը խորտակուին մութին, թէ ներքան մ'աչերդ դուրս կը ժայթքեցնէ, կատաղութեամբ ձիերու սմբակներուն երկաթները խածնել, խղզուիլ, գոռալ, դալարուիլ, հոն ամենուն տակ կը դառնուիլ, և ինքնին ըսել. քիչ մ'առաջ կենդանի էի:

Հիմա ամենքն ալ կը լռէին հոն ուր հոնքն էին այն ազէտակիր անբաղդները: Խորունկ ճամբուն փոքր ձիերով և մարդերով լն էր, որոնք անքակտելի կերպով գիզուած էին: Սոսկալի շաղաղում: Ալ դարձեալ չկար, գիակները հեղեղաւոր դաշտին մակերևոյթին հետ հարկեր էին և մինչև ճամբուն եզրերը լեցուած էին աղէկ մը չափուած դարբի կապիճի մը պէս: Աւերին մասին վրայ մոռեցնելու կոյտ մը, վարի մասին մէջ ալ, արեան վտակ մը, այսպէս էր ահա այն ճամբան 1843 յունիսի 18ին գիշերը: Արիւնք մինչև Նիվիլի սալարկին վրայ կը հոսէր և յորդութեամբ ճահիճ մը կը կազմէր ծառերու դէզին առջև որ ճամբան կը խափանէր, և որու տեղը տակաւին կը տեսնուէի:

Ընթերցողները կը յիշեն անշուշտ թէ զբաժանիրնները փրանաբի սալարկին հակառակ կողմէն զլորուած էին ճամբուն մէջ: Գիակներուն խտութիւնը խոր ճամբուն խորութեանը հետ կը համեմատուէր: Այն գիշերին մօտ մոռեցնելուն խաւը կը նուազէր ուր որ ճամբան դաշտին հետ հաւասար կերևար և ուսկէ անցած էր Տըլօրի բաժինը:

Գիշերային թափառականը որու վրայ հրաւիրեցինք՝ քիչ մ'առաջ՝ ընթերցողին ուշադրութիւնը, դէպ այն կողմը կերթար: Հետաքրքրութեամբ կը քննէր այս ահագին գերեզմանը, կը նայէր. չգիտեմ՝ ինչ սոսկալի քննութեան մը կենթարկէր մոռեցնելը: Արեան մէջ կոխելով կը քայլէր:

Յանկարծ կանգ առաւ:

Իր առջևէն քանի մը քայլ անդին խոր ճամբուն մէջէն ուր որ մոռեցնելու կոյտը կը վերջանար, մարդերու և ձիեր

րու այս դէզին տակէն բաց ձեռք մը կ'ընէր դուրսինը կը լուսաւորէր:

Այս ձեռքը մատը անցուցած բան մ'ունէր որ կը փայլէր և որ ոսկի մասնի մ'էր:

Մարդը ծոռեցաւ, պահ մը կ'ձկուած կեցաւ, և երբ կանգնեցաւ, ալ չկար այն ձեռքի մասնին:

Ճիշդը ըսնք, բոլորովին չկանգնեցաւ մարդը:

Խրաշուղ շիկերէի դիրքով մը կեցաւ՝ կոնակը մոռեցնելուն տալով, հորիզոնը քննելով, ծունկի վրայ դալով, մարմինն բոլոր առջևով՝ գետինը կ'ընդունէր իր թամամաններուն վրայ յենելով, զլուխն ալ խոր ճամբուն եզրին վրայէն չորս գին դիտելով:

Այս այնպիսի գործողութիւններ որոնց յարմար կուգան ձիի չորս ոտները:

Յետոյ՝ ընելքը որոշելով՝ կանգնեցաւ:

Նոյն պահուն ցնցում մ'եկաւ վրան: Չգայ թէ ետեւէն բռնող մը կար զինքը:

Նսեւը դարձաւ, տեսաւ որ բռնողը բաց ձեռքն էր, որ անոր կրկնոցին ծայրէն բռնելով գոցուած էր:

Մարդը սկսաւ խնդալ, մինչդեռ բարի մարդ մը կրնար վախնալ:

— Մեռնողն է եղբ, ըսաւ: Ճիշտ մ'աւելի հաճելի է ինձ քանթէ զինուոր մը:

Սակայն ձեռքը տկարանալով կրկնոցին ծայրը թողուց: Գերեզմանին մէջ շուտ մը կսպառի ոյժը:

— Ահեղանի է, ինչ է այս մոռելը, կրկնեց թափառողը, նայինք անգամ մը:

Նորէն ծոռեցաւ, դէղը պեղեց, մէկ գի ըրաւ ինչ որ արդել էր, ձեռքը բռնեց, թեւ ալ բռնեց, զլուխը արդէն ազատեց, մարմինը քաշեց, և քանի մը վայրկիւն ետք անկենդան, կամ գէթ նուազած մարդ մը կը քաշէր կը տանէր խոր ճամբուն դէպ ի մօթ խորը: Չբաժանիր մը,

պաշտօնաւոր մը, մանաւանդ թէ աստիճան ունեցող պաշտօնաւոր մ'էր ան. ոսկիէ մեծ ուսաղիւր մը դուրս կենէր զրահին տակէն. այս պաշտօնաւորը ալ սաղաւարտ չունէր: Թուրի սոսկալի հարուած մը կեղեքած էր անոր դէմքը որ բոլորովին շաղաղուած էր արիւնով: Սակայն կերեար թէ իր անդամներուն և ոչ մին խորտակուած էր, և բարեբաղդաւ բար դիպուածը անանկ բերած էր որ մեռելները, եթէ հնարին է այսպէս բսելը, անոր վերելը կերպիւ իւրիք նեցուկ կազմելով թոյլ չտուեր էին որ ջախջախուի ան: Աչերը դոց էին: Չրահին վրայ լէժէժ Դժէժ պատուանշանին արծաթեայ խաչը ունէր:

Թափառողը քաշեց առաւ այս խաչը որ իր կրկնողին տակ ունեցած անդունդներուն մէկուն մէջ աներկոյթ եղաւ:

Յետոյ պաշտօնաւորին գրպանը խառնեց, ժամացոյց մը գտաւ և առաւ: Յետոյ խառնեց, քսակ մը գտաւ, և զայն ևս գրպանեց:

Ծինդրեա մեռնողին այս տեսակ օգնութիւնները ընելու վրայ էր, պաշտօնաւորը ոչերը բացաւ:

— Շնորհակալ եմ, ըսաւ մեղմովին:

Ձինքը չօշափող մարդուն շարժումներուն դաժանութիւնը, գիշերուան զովութիւնը, աղատօրէն շնած օդը պաշտօնաւորը թմրութենէ սթափեր էին:

Թափառողը պատասխան չտուաւ: Գլուխը վերցուց: Դաշտին մէջ ոտներու դիպումը մը կը լսուէր. հաւանականաբար գիշերապահներու դուռը մը կը մօտէր:

Պաշտօնաւորը, որու ձայնին մէջ տակաւին հոգեվարում կար, մրմնաց:

— Ո՛վ շահեցաւ պատերազմը:

— Անգլիացիք, պատասխանեց թափառողը:

Պաշտօնաւորը կրկնեց.

— Խառնէ գրպաններս. քսակ մը և ժամացոյց մ'ունիմ, և ուր Թափառականը խնդիրը կատարել, ձեացուց, և ըսաւ:

— Բան մը չկայ:

— Կը ցաւիմ որ կողոպտուել եմ, կրկնեց պաշտօնաւորը: Աղէկ կը լար եթէ դու առած ըլլայիր զանոնք:

Գիշերապահներուն ոտից դիպումը հետ զհետէ կաւելար:

— Ահա մարդ կուգայ, ըսաւ թափառողը փախլիլ ուզող մարդու մը պէս շարժում ընելով:

Պաշտօնաւորը դժուարութեամբ թեր վերցնելով բռնեց զան, և ըսաւ:

— Կեանքս աղատեցիր: Ո՛վ ես դու:

Թափառողը շուտ և կամայ մը պատասխանեց.

— Ես ալ քեզի պէս դաղդիական բանակին մէջն էի: Աճաք է որ երթամ ալ: Եթէ ձեռք անցնիմ, հրացանի պիտի բռնուիմ: Աղատեցի քեզի. հիմա ալ գլխուդ ճարը նայէ:

— Ի՞նչ է աստիճանդ:

— Յիսնապետ:

— Անունդ ի՞նչ է:

— Թեհարտիէ:

— Չպիտի մոռնամ այդ անունը, ըսաւ պաշտօնաւորը: Դու ալ իմ անունս սորվէ, որ է Բօնմէրսի:

ՕՐԻՓՆ ՆԱԻԸ

ՓԼՈՐԻ ԱՌԱՋԻՆ

24601 ԹԻՐԸ 9430 ԹԻՐ ԿԵԼԼԵՑ

ԺԱՆ Վալժան բռնուած էր :

Ընթերցողները անշուշտ շնորհակալ պիտի ըլլան մեզ, եթէ արագապէս պատմելու ըլլանք քանի մը ցաւալի պարագաներ : Մ. . . ի մէջ տեղի ունեցող զարմանալի դէպքերէն քանի մ'ամիս ետք այն ժամանակուան լրագիրներուն մէջ հրատարակուած յօդուածներուն երկու հատուածը հոս նշանակելով կը բաւականանք :

Այս յօդուածները քիչ մը համադրութեամբ դրուած են : Ըմէն մարդ գիտէ որ այն ժամանակները տակաւին Գաբարան ներս Օրադիւնէր չկային :

Առաջին հատուածը Տրաքիոյ օրագրէն կառնուենք . թուականն է 23 յուլիս, 1823 :

« Բա-ար-Գալէի շրջաններուն մին նուազ սովորական դէպքի մը տեսարանը եղաւ մօտերս : Նահապիւն մէջ օտարական մը, որ Պ. Մատըլէն կանուանի, նոր միջոցներու շնորհիւ քանի մը տարիէ 'ի վեր վերահաստատուած էր տեղական հին արհեստ մը, որ է ուլունքի և սև աղակեղէններու շինութիւն : Այս արհեստին շնորհիւ հարստացած և, փութաբար ըսելու, նաև շրջանին բնակիչներուն հարստութեան պատճառ եղած էր : Իբր վարձատրութիւն իր ծառայութեանց քաղաքայեալ եղած էր Պ. Մատըլէն : Ոստիկանութիւնը իմացաւ որ Պ. Մատըլէն ոչ այլ ինչ էր ըստ իր բոլոր թիւերէն փա-

խած վաղեմի եղևնադորձ մը, որ 1796ին դատապարտուած է, և կանուանի Ժան Վալժան : Ժան Վալժան նորէն թիաբանը նետուեցաւ : Կերեայ թէ բռնուեցէն առաջ յաջողեր է կէս-միլիոն ֆրանքի մօտ գումար մ'առնելու Պ. Նաֆիլ թէն որու քով շահու գրած էր զայն. սակայն կըսուի թէ այս գումարը իր անուանութեամբ շահեր է խիստ օրինաւորապէս : Կարելի չեղաւ իմանալ թէ Ժան Վալժան երկրորդ անգամ Թուրքի թիարանը մահնէն առաջ ո՞ր պահած էր վերջիշեալ գումարը » :

Ժողովուրդը Բաբէ օրագրէն կառնուենք երկրորդ յօդուածը, որ աւելի մանրամասնաբար դրուած է, և որու թուականը մի և նոյնն է :

« Ժան Վալժան անուն ազատագիր վաղեմի թիապարտ մը մօտերս Վարի եղևնական ատենին առջևն ելաւ դատուելու համար՝ այնպիսի պարագաներով որոնք ուշադրութեան արժանի են : Այս չարագործը կըցիւր էր ոստիկանութիւնը խաբել, անունը փոխած և յաջողած էր մեր հիւսիսային պզտի քաղաքներուն մէկուն քաղաքայեան ըլլալու : Այս քաղքին մէջ ընդարձակ վաճառականութիւն մը հաստատուած էր : Վերջապէս գիմակը վար առնուելով բռնուեցաւ Տէրու թեան փառաբանին անխտնջ փութաշանութեան շնորհիւ : Հարձ մ'ունէր, որ բող մ'էր և որ անոր ձերբակալութեան միջոցին սաստիկ տալիսալով մը մեռաւ : Այս թշուառականը որ հերքելէան ոյժ մ'ունի, յաջողեր էր փախչելու, բայց փախչելէն երեք կամ չորս օր ետքը ոստիկանութիւնը նոյն իսկ Բարիդի մէջ բռնեց զան երբ կը մտնէր այն պզտի կառքերուն մէկուն մէջ, որոնք մայրաքաղաքէն Մօնֆերմէյլի (Սէն-է-Ուալ) դիղը կերթեկէին : Կըսուի թէ երեք կամ չորս օր ազատ ֆրանցած միջոցին մեծ գումար մ'առած էր մեր երեւելի սեղանաւորներուն մէկէն որու քով շահու գրած էր զայն : Այս գումարը վեց կամ եօթ հարիւր հազար ֆրանքի չափ է : Ամբաստանութեան տեղեկագիրն եթէ հաւատարմութեամբ

լանք, այս դամարը միայն իրեն ծանօթ տեղ մը պահեր է եղեր, և տակաւին կարելի չեղաւ դանել և դրանք զայն: Ինչ է է, Ժան Վալժան անուն մարդը՝ Վարդապետին եղբունական աստիճան առջեւ ելաւ մօտերս ամբաստանուելով թէ ասկէ ութը տարի առաջ զինու զօրութեամբ մեծ ճամբու վրայ դողութիւն ըրած է այն պարկեշտ մանկանց մէկէն, որոնք ինչպէս կըսէ Ֆէրնէյի նահապետը անմահ տողերով:

« Ամէն տարի Սափուպէն հոս կուգան,
« և որոնց մէջք քիթուակի կը մաքրէ
« մրով խցում ամէն երկայն ճրմուղան:

« Այս աւագակը չուզեց ինքզինքը արգարացնել: Տէրութեան փաստաբանին յաջողակութեան և պերճախօսութեան չորհրդի հաստատուեցաւ թէ Ժան Վալժան ուրիշներու հետ միատեղ ըրած է դողութիւնը և թէ Հարաւի կողմերը աւազակներու խումբի մը մէջն էր ան: Հետեւաբար Ժան Վալժան յանցաւոր դատուելով մահուան դատապարտուեցաւ: Այս եղբունագործը մերժած էր վճռալինջ ատենին դիմելը: Թագաւորը իր անսպառելի գլխաւորութեամբը հաճեցաւ մըշտնջնական բռնի աշխատութեանց պատիժին փոխելու մահուան պատիժը: Ժան Վալժան անմիջապէս դէպ 'ի Թուլոնի թիարանը ուղղեցաւ »:

Ինչպէս դիտենք, Ժան Վալժան Մ. . . ի մէջ կըօնասիրական սովորութիւններ ունէր: Քանի մ'օրագիրներ, որոնց մին է Գծալիւն-Բալետը, ըսին թէ Ժան Վալժանի պատիժին մեղմուելը կղերական կուսակցութեան յաղթանակ մ'էր:

Ժան Վալժան թիարանի մէջ թիւը փոխեց, և ըսուեցաւ 9430:

Ա'լ նորէն խօսքը չունելու համար հոս հարկ կը համարինք ըսել թէ Մ. . . քաղքին բարեբաստութիւնը Պ. Մատրէնի հետ աներեւոյթ եղաւ. կատարուեցաւ ինչ որ ան նախատեսած էր այն գիշերը զոր տենդով և վարանումով անցուցած էր. ինքը պակսելով քաղքին հոգին աւազեցաւ: Իր ան-

կումէն ետք Մ. . . ի մէջ տեղի ունեցաւ տապալուղ մեծ կեանքերու այն ինքնասիրական բաժանումը, բարեյաջող իրերու այն աղէտաւոր յօշոտումը որ ամէն օր անյայտաբար կը կատարուի մարդկային ընկերութեան մէջ, և զոր պատմութիւնը անգամ մը միայն նշմարեց, վասն զի Աղէքսանդրի մահէն ետք կատարուեցաւ. տեղակալները թաղաւոր եղան. երկրորդահան վարպետները՝ դործարանատէր եղան: Նախանձոտ հակառակորդութիւնները ծաղեցան: Պարոն Մատրէնի ընդարձակ դործանոցները դողուեցան. շէնքերը աւերելով կործանեցան, բանւորները ջրուեցան: Ոմանք քաղքէն հեռացան, ոմանք ալ արհեստը թողուցին: Այնուհետեւ արհեստը մասնաւոր դործանոցներու մէջ բանուեցաւ փոխանկարնդհանուր դործարանի մը մէջ բանուելու. ամէն մարդ շահու քանթէ աղէկութեան համար աշխատեցաւ: Ա'լ կեդրոն չկար. ամենուրեք մըցում մը, սոսկալի հակառակորդութիւն մը տիրեց: Պ. Մատրէնի ամենուն վրայ կիլիկեր և ամէն բան կը տնօրինէր: Իր անկումէն ետք իւրաքանչիւր ոք իր կամքին հետեւեցաւ. բազմակարգութեան ոգիին տեղ կոխի ոգին, եղբայրսիրութեան տեղ դաժանութիւնը և հիմադրին ամենուն նկատմամբ ունեցած բարեսիրութեան տեղ փոխադարձ սխակալութեան ոգին տիրեց: Պ. Մատրէնի կապած թիւերը խառնուեցան և կտրուեցան. դործելու միջոցներուն մէջ խարդախութիւն մտաւ, արտադրուած ապրանքը վարնոց ապրանք եղաւ, վստահութիւնը վերցաւ. զնորդները նուազեցան. յանձնարարութիւնները նոյնպէս նուազեցան. վարձքը իջաւ, դործանոցները անգործ մնացին, սնանկութիւնը վրայ հասաւ: Ա'լ աղքատներուն համար բան մը չմնաց. ամէն բան անհետեցաւ:

Տէրութիւնը անգամ նշմարեց թէ տեղ մը անձ մը ճրջմուած էր: Դեռ չորս տարի անցած չէր եղբունական աստիճան տուած վճիռէն 'ի վեր որ Պ. Մատրէնի և Ժան Վալժանի նոյնութիւնը կը հաստատէր յօգուտ թիարանին, և ահա

Մ. . . ի շրջանին տրոյ հաւաքումին ծախքը կրկնապատկած էր, և Պ. Վիլէ 1827ին փետրուար ամիսին մէջ խորհրդաւրանին բնման վրայ գլխակ կուտար իրողութիւնը:

ՔԱՌԱՐ Բ.

ՈՐՐ ՊԻՏԻ ԿԱՐԿԱՅՈՐԻ ԵՐԿՈՐ ԱՅՆԱՆԵՐՈՐ ՈՐՈՒ

ՀԱՂԻՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻ ՍԱՅՆԱՆՆ Է

ՍԻՆԵԼԻ ՀՏԻԻ ԵՐԹԱԼԷ առաջ պատշաճ կը համարէրք քանի մը պարագաներովը պատմել զարմանալի և զեղութիւն մը որ նոյն միջոցները Մօնֆերմէյի մէջ աեղի ունեցաւ, և որ դուցէ սակաւ ինչ կը համադրուի աւերութեան փաստարանին քանի մը կարծիքներուն:

Մօնֆերմէյի գիւղին մէջ խիստ հին աւերորդապաշտութիւն մը կայ, որ ալ աւերի հետաքրքրական և ալ աւերի հաղուագիւտ կը սեպուի, վասն զի Բարիդի մօտերը ժողովրդային աւերորդապաշտութեան մ'էութիւնը Սիպերիայի մէջ հալուէի էութեան կը նմանի: Մենք այն անձերու կարգէն ենք սրտք կը յարցեն ինչ որ հաղուագիւտ տունի մը վիճակը ունի: Մօնֆերմէյի աւերորդապաշտութիւնը հետեւեալն է. կը հաւատարի թէ սատանան անյիշելի ժամանակէ 'ի վեր անտառը ընտրած է՝ իր գանձը անոր մէջ պահելու համար: Միամիտ կիները կը հաստատեն թէ երբ գիշերը կը մօտի, շատ անդամ կարելի է անտառին մեկուսի կողմերը սև մարդի մը հանդիպիլ, որ սայլագործի կամ փայտահարի մը կերպարանը ունի. ոտքը սանդալներ անցուցած, բանթաթն մը և կտակէ թիկնոց մը հագած է, և սր գիւրաւ կը ճանչցուի, վասն զի գլխուն վրայ փոխանակ զգալի կամ փեղջիւր մ'ունենալու երկու ահագին եղջիւրներ ունի: Այս եղջիւրներուն պատճառաւ իրօք պէտք է որ գիւրութեամբ ճանչցուի ան: Այս մարդուն սովորական զբաղումն է ծակ մը փո-

րէլ գետինը: Այս հանդիպումն երեք կերպով օգուտ կը բաղուի: Առաջին կերպն է մարդուն մօտիլ և հետը խօսիլ: Անտառն մօտեցողը կը դիտէ թէ մարդը պարզապէս դիւղացի մ'է, թէ սև երեւալուն պատճառն է երեկոյեան մութը. թէ ամենափոքր ծակ մ'անդամ չփորեր, այլ իր կովերուն համար խոտ կը կտրէ, և թէ այն բանը որ եղջիւր կարծուած էր, աղբնոցի երեքմանի մ'է զոր կոնակը կը կրէ և որու ժանիւները երեկոյեան տեսիլով կարծես թէ զլուխն ելած են: Ո'վ որ այսպէս կը հանդիպի և յետոյ տուն կը դառնայ, նոյն շարժում մէջ կը մեռնի: Երկրորդ կերպն է դիտել դան, սպասել մինչև սր ծակը փորէ, նորէն դուցէ և ձգէ երթայ. յետոյ շուտ մը գէպ 'ի փոսը վազել, բանալ և տանուլ մէջէն այն « գանձը » զոր անշուշտ սև մարդը պահեց հոն: Այս կերպին հետևութիւնն է նոյն ամիսին մէջ մեռնիլ: Երրորդ կերպն է ամենեւին չհասիլ սև մարդուն հետ, ամենեւին չնայիլ անոր և մեծ շտապաւ փախչիլ: Այս կերպին հետևութիւնն ալ նոյն տարին մեռնիլ է:

Այս երեք կերպերուն ամէն մէկը իր անպատեհութիւնն ունենալուն համար, ընդհանրապէս երկրորդ կերպը ընդունուած է որ գէթ քանի մ'անաւերութիւններ կընծայէ, առաւելութիւններ որոնց մին է գանձ մը վայելել գէթ ամիս մը: Արդ կը հաստատուի թէ յանդուգն մարդիկ, որոնք բաղդի ամէն հաւանականութիւններէ կը դրդուին, շատ անդամ սև մարդին փորած ծակերը բացեր և սատանային գանձը դողնալ ուզեր են: Կերևայ թէ զործողութեան արդիւնքը միջակ է: Միջակ է կըսենք՝ գէթ թէ պէտք է հաւատալ աւանդութեան և մասնաւորապէս բարբարոս լատիններէնով մը շինուած երկաթե օտանաւորի մը զոր այս նիւթին վրայ դրած է Թրիֆօն անունով և փոքր ինչ կախարդ նորմանացի յոռի վանական մը: Այս Թրիֆօնը Բուանի քով Պօլէվելի Սէն-Ժօրժի մենաստանին մէջ թաղուած է, և իր գերեզմանից վրայ գորտեր կը ծնին:

Արդ այն տեսակ յանդուդն մարդիկ ահադին ջանադրու թիւններ կընեն, ըստ որում այս տեսակ փոսերը սովորաբար շատ խորունկ կըլլան, և կը քրտնին, կը փնտուեն, բոլոր դիշերը կաշկատին, շապիկներն կը թրջնեն, ճրագներն կը վառեն, բրիչներն կապականեն, և երբ վերջապէս փոսին յատակը կը դանեն, երբ «դանձը» կը բռնեն, ինչ կը դառնան, ինչ է սատանային դանձը, տաս փարանոց մը, երբեմն թալեր մը, քար մը, կմախ մը, արիւնաթաթառ դիակ մը, երբեմն թղթակաշի մը մէջ դրուած թերթի մը պէս չորս անկամ ծալուած ճիւղ մը, երբեմն ալ ոչինչ: Անխորհուրդ հետաքրքիրները դէթ Թրիֆօնի տողերը կարգալով կիմանան թէ ահա ասոնք են փոսին մէջ դառնուածները:

Կերևայ թէ հիմախուան ժամանակներս այն փոսերուն մէջ երբեմն վառօդի տանձաձև աման մը և դնտակներ, երբեմն թղթերու իւղատ և կարմիրցած հին խաղարան մը կը դառնուին. անշուշտ սատանաները դործած եր են այս խաղարանը: Թրիֆօն ամենեւին չնշանակեր այս երկու գիւտերը, վասն զի Թրիֆօն երկոտասաներորդ դարու մէջ կապրէր, և ամենեւին չկարծուիր թէ սատանան բօժէ Պաղօնէն առաջ վառօդը և Շարլը Զ. էն առաջ խաղի թուղթը հնարելու խելքը ունեցած ըլլայ:

Սակայն եթէ այս թուղթերով խաղալու ըլլաս, ապահով դիտես թէ բոլոր ունեցածդ կը կորուսես. իսկ տանձաձև վառօդատուփին մէջի վառօդին յատկութիւնն է ատրճանակդ դէպ երեսդ պայթեցնել:

Կառավարութեան փաստաբանը կարծեք էր թէ ծան վալէ ժան անուն ազատագիր եղեոնագործը՝ փախչելով երեք չորս օր ազատ մնացած ժամանակը՝ Մօնֆերմէյլի բոլորտիքը թափառած է. արդ կառավարութեան փաստաբանին այս կարծիքը յայտնուէին խիստ քիչ ժամանակ ետքը ոմանք դիտեցին նոյն դիւղին մէջ թէ Պուլթրիւէլ անունով հոլաւիք ծեր ուղեգործ (cantonnier) մը անտառին մէջ ծածուկ

բաներ կընէր: Գիւղին մէջ կը կարծուէր թէ Պուլթրիւէլ ժամանակաւ թիարանը նետուած է. հետեաբար ոստիկանութեան կողմէն քանի մը զոյւշութեան միջոցներ առնուած էին անոր դէմ, և որովհետեւ տեղ մը դործ չէր դրած որ աշխատէր, վարչութիւնը Կանեիէն դէպ 'ի Լանի տանող զարտուղի ճամբուն վրայ իբր հողակիր կը ծառայեցնէր զան՝ պզտի վարձով մը: Տեղացիք ծուռ աչքով կը նայէին այս Պուլթրիւէլին: Շատ յարգանք և շատ խոնարհութեամբ կը վարուէր ամենուն հետ, ամէն մարդու առջև պատրաստ էր զիտարիլ հանելու, ոստիկանութեան զինուորներուն առջև կը դողար և կը ժպէր. հաւանականաբար աւաղակներու խումբերու հետ յարաբերութիւն ունի, կըսուէր: Կասկած կար թէ դիշերուան մօտ ծառախիտ անտառներու անկիւնը դարանը մտնող մարդ մ'էր ան: Եր դիտցածն էր դինեմոլ մ'ըլլալը:

Ահաւասիկ ինչ որ տեղացիք կը կարծէին նշմարած ըլլալ է ժամանակէ մ'ի վեր Պուլթրիւէլ ճամբան յատակելու և հսկելու աշխատութեան կանուխէկ կը դադրէր և բրիչով դէպ անտառը կերթար: Երեկոյեան միջոցին անտառին ամենէն ամայի կողմերը, ամենէն վայրենական մացառներուն մէջ կերեւար, երբեմն բան մը փնտուելու կերպարանը ունէր, երբեմն ալ փոսեր կը պեղէր: Միամիտ կիները երբ անկէ կանցնէին, նախ կը կարծէին թէ Պեղեպիւթն²⁹ է, յետոյ կը տեսնէին որ Պուլթրիւէլն է ան, բայց դարձեալ վախնալէ չէին դադրեր: Կերեւար թէ Պուլթրիւէլ չէր անորժեք այս հանդիպումներէն: Յայտնի էր թէ կուգէր պահուիլ, և թէ դադանի բան մը կընէր հոն:

Գիւղին մէջ կըսուէր. — Յայտնի է թէ ոստանան երեքստ պիտի ըլլայ: Պուլթրիւէլ տեսած է զան, և կը փնտռէ: Այլ սակայն անհեղեղ բան մ'է Լիւսիֆերի³⁰ թաղուն դանձը դրպանելու աշխատիլը: — Վօլթերականներն ալ կըսէին. — Ո՛վ որմէ պիտի խաբուի, արդեօք Պուլթրիւէլ առ

տանայէն թէ սատանան Պուլաթըիւէն պիտի խաբուի: — Պատահեցաւ շատ խաչ կը հանէին:

Սակայն Պուլաթըիւէլ անտառը յաճախելէ դողբեցաւ, և նորէն սկսաւ կանոնաւորապէս զբաղիլ իր դործով որ էր ճամբան յատակել և հսկել: Ալ ուրիշ նիւթերու վրայ խօսուիլ սկսաւ:

Սակայն քանի մ'անձինք հետաքրքիր մնացած էին, մտածելով թէ այս դործին մէջ թեւեւ կար՝ ոչ թէ աւանդութեան առասպելական դանձերը, այլ սատանային պանդայի դրամատոմաներէն աւելի իրական և աւելի շօշափելի յանկարծադէպ շահ մը, և թէ ուղեդործը պաղտնիքը կիսով չափ խմացած է: Ամենէն աւելի խոսովողներն էին դպրոցի վարժապետը և խոհապաճառ Թենարտիէն: ասի ամէն մարդու բարեկամն էր և նուաստութիւն չէր համարեր Պուլաթըիւէլի հետ բարեկամութիւն հաստատելը:

— Ժամանակաւ թիարանը նետուած է ան, կըսէր Թենարտիէ: Այս քիչ թէ մի է ան և թէ ով պիտի ըլլայ: Իրիկուն մը դպրոցի վարժապետը կը հաստատէր թէ Պուլաթըիւէլ եթէ անցեալին մէջ այսպիսի բան մ'ըրած ըլլար, անշուշտ կառավարութիւնը պիտի ուղէր քննել և հասկնալ թէ ան ինչ կընէր անտառին մէջ. թէ Պուլաթըիւէլ պիտի հարկադրուէր խօսելու, թէ 'ի պահանջել հարկի տանջանք կը տրուէր անոր, և թէ՝ օրինակի աղաղաւ՝ ջուրի տանջանքին չպիտի դիմադրէր: Գինիով տանջենք զան, ըսաւ Թենարտիէ:

Իրենց բոլոր գօրծութեամբը աշխատեցան և ծերունի ուղեդործին զինի խնցուցին: Պուլաթըիւէլ խիստ շատ խմեց և քիչ խօսեցաւ: Զարմանալի վարպետութեամբ և դատաւորական համամտութիւն մը պահելով համաձայնեց որ կորուստի մը ծարաւը դատաւորի մը խոհեմութեան հետ: Սակայն Թենարտիէ և դպրոցին վարժապետը ալ աւելի խմեցնելով և անոր բերնէն փախած քանի մը մուր խօսքերը քով քովի

ընդելով և լաւ մը կշռելով հետեւեալ տեղեկութիւնը առած ըլլալ կարծեցին:

Առաւօտ մը Պուլաթըիւէլ արեւը ելնելու պահուն երբ իր դործովը զբաղելու կերթար, զարմացեր է եղբ' անտառին մէկ խորշը մայառի մը տակ թի մը և բրիչ մը տեսնելով, որոնք կարծես թէ պահուած էին: Սակայն կարծելով թէ դուցէ ջրկիր Սիբուֆուր ակպարին թին և բրիչն են անոնք, ալ միջ մ'ալ չմտածելէ անոնց նկատմամբ: Բայց նոյն օրը իրիկուն՝ հաստարմատ ծառի մ'ետե պահուն լով՝ առանց տեսնուելու՝ տեսեր է եղբ' մարդ մը որ ճամբէն դէպ անտառին ամենէն խիտ կողմը ուղղեր է. թէ « մարդը տեղացի չէ, և թէ Պուլաթըիւէլ շատ աղէկ կը ճանչնայ եղբ' զան »: Թենարտիէն այս տղերէն հետեցուց թէ ինչպէս ընկերակից մ'է մարդը: Պուլաթըիւէլ յամառութեամբ չուղեր էր մարդուն անունը տալ: Այս մարդը ծրար մը, մեծ տուփի կամ արկղիկի մը պէս քառակուսի բան մ'ունէր, որ Պուլաթըիւէլին զարմանք պատճառեր է: Սակայն եօթ կամ ութ վայրկեանէ ետք մտածելէ « մարդուն » ետեւէն երթալ: Բայց շատ ուշ էր, մարդը արդէն անտառին թաւուաներուն մէջն էր, զիւ չեր եղած էր, և Պուլաթըիւէլ չկրցեր է ետեւէն հասնիլ: Անտառն որոշեր է անտառին սահմանատեղը դիտել: Լուսինը չորս գին կը լուսաւորէր: Երկու կամ երեք ժամէն ետք Պուլաթըիւէլ անտառէն մարդուն դուրս ելնելը տեսեր է. Բայց մարդը հիմա չէ թէ արկղը այլ միայն թի մը և բրիչ մ'ունէր հետը: Պուլաթըիւէլ ձգեր է որ անցի երթայ մարդը, և չուղեր է մօտիլ անոր, վաճն զի ըսած էր իւրովի թէ իրմէ երկցս աւելի ուժեղ էր ան և թէ հաւանականաբար մարդը պիտի ջախջախէր զինքը՝ ճանչնալով Պուլաթըիւէլը և ասորմէ՝ ճանչնալով տեսնելով: Սրտառուչ նշան համակրուելեան երկու հին ընկերներու որք զերար կը զաննն վերջտուն: Բայց թին և բրիչը լուսաւոր դաղափար մը առած են Պուլաթըիւէլին, վաղելով առաւօտուան մացառին քով գա-

յեր էր, սակայն ոչ թի և ոչ բրիչ դտեր էր հոն: Աօկէ հետեցուցած էր թէ մարդը անտառը մտնելով փոս մը բացած էր բրիչով, արկղը մէջը պահած էր, և թիով վերստին գոցած էր փոսը: Արդ արկղը խիստ պզտիկ ըլլալով չէր կրնար դիակ մը պարունակել, ըսել է թէ ստակ կար մէջը: Ասոր վրայ սկսեւ է խուզարկութիւններ ընել: Պուլաթրիւէլ բոլոր անտառը պտըտած, փնտռած, ուշադրութեամբ քնննած, և փորած էր ուր որ կարծեւ էր թէ հողը նոր փորուած և դոցուած է, այլ 'ի դուր:

Բան մը չէր գտած: Եւ ոչ ոք Մօնֆէրմէյլի մէջ մտածեց այս բանին վրայ: Միայն քանի մը շատխօս կնիկներ ըսին. Աղէկ դիտնաք որ Կանելիի ուղեգործը ոչինչ բանի համար ըրած չէ այն խուզարկութիւնները, ապահովապէս զիտէ թէ ստատանան եկած է:

ՔԱՌԻՔ Գ.

ՈՏՆՈՂԱԿԻ ԹՂԹԱՆ ԱՅՍՊԻՍ ԿՌԱՆԻ ՄԸ ՀԱՐԱՌԱԾՈՎ ԽՈՐՏԱԿՈՒՆԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ ԱՆՇՈՒԹՅՈՒ ՊԱՏՐԱՍՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆ ՄԸ ԿՐԱՆԻ ԵՐ ԱՐԳԷՆ

Նոթեն տարիին, այսինքն 1823ի հոկտեմբերին վերջերք Օբէն (Հայկ) անուն նաւը փոթորկի մը հանդիպելով Թուլսի նաւահանգիստը մտաւ. քանի մը նորոգութիւններ ընդունելու համար: Այս նաւը որ ան առեւ Միջերկրական ծովի նաւատորմը բաղկացնող նաւերուն մին էր, ետքէն Պրէսթի մէջ իբր նաւային դպրոց գործածուեցաւ:

Ծովէն փաստուած ըլլալուն համար թէև բոլորովին հաշմոտ էր այս նաւը, բայց և այնպէս երբ նաւահանգիստը մըտաւ, Թուլսի բնակիչներուն ուշադրութիւնը գրաւեց:

29իտեմ ինչ դրօշակ կրելուն համար տասնումէկ թնդան չօթ արձակուելով կանոնական բարեւ տրուեցաւ անոր, այ-

ալ հետ զհետ առանումէկ թնդանով արձակելով փոխադարձ բարեւ տուաւ, որով ընդ ամէնը քսաներկու անգամ թնդանով նետուեցաւ: Հաշիւ եղած է թէ քաղաքակրթեալ աշխարհը բոլոր երկրիս վրայ ամէն քսանուչորս ժամի մէջ լոկ վառօգով հարիւր յիսուն հազար թնդանով կ'արձակէ, որոտալի բարեւներու, թաղաւորական և զինուորական քաղաքավարութեանց, քաղաքավարական ազմուկներու փոխանակութեանց, պաշտօնական սովորութեան նշաններու, նաւահանգիստներու և բերդերու ձեակերպութեանց, ամէն բերդերու և ամէն պատերազմական նաւերու կողմէն ամէն օր արեւին ելնելը և մտնելը բարեւելու, նաւահանգիստները բանալու և դոցելու, և ուրիշ շատ մը բաներու համար: Թնդանովին ամէն մէկ արձակումը վեց ֆրանկ հաշուելով օրը կընէ ինը հարիւր հազար ֆրանկ, տարին կընէ երեք հարիւր միլիոն ֆրանկ, որ մուխին պէս կանհետին: Ասի պզտի կէտի մը հաշիւն է: Բայց մինչդեռ այս դումարը պարապ տեղը օգին մէջ կը ցնդի, անդին ազգատները անօթի կը մնան:

Վերահաստատութիւնը « Սպանիայի պատերազմին միջոցն » անուանած էր 1823ի տարին:

Այս պատերազմը դէպքի մը մէջ շատ դէպքեր և շատ տարօրինակ իրեր կը պարունակէր: Պուրպուրի դերդաստանին համար ընտանեկան ծանրակշիւ խնդիր մը յուղուեցաւ. ֆրանսայի ճիւղը Մատրիտի ճիւղին ձեռնադուրծիւն և պաշտպանութիւն ըրաւ, այսինքն անգլիականութեան պարտ կտատարեց. ֆրանսա վերստին ազգային աւանդութիւններուն դիմեց առ երեւոյթս՝ առանց դադարելու հիւսիսային դահլիճներու դերի ըլլալէ և հպատակելէ. ազատական լեռնաբեր « Դիւցալն Անթի-ժալէ » մականունը առնող Անլուէմի դուքսը յաղթական դիւքով մը սրու փոքր ինչ կը հակառակէր իր հանդարտ կերպարանը, հաւատաքնութեան հին և խիստ իրական ահաւորութիւնը ճնշեց որ ազատականներու քիմերական ահաւորութեան հետ կը կուտէր. Անվարտները³¹ րէ-

Քաղաքացիական անուանով նորէն երեւան ելան ունեւոր այրի կրկնէրը
աճաքեկելով. միասնականութիւնը խոչընդոտ կանդնեց յա-
ռաջգիմնութեան առջև որ անիշխանութիւն կանուանէր. 89ին
տեսիլները հիմնովին ընդհատուեցան. Եւրոպան սպառնալով
« կեցիւր » ըսաւ դադդիական տեսիլին որ աշխարհիս չորս կող-
մը կը շրջէր. Ֆրանսայի արքայազուն ապարապետին հետ Գա-
րինեանի իշխանը որ ետքէն Շարլը-Ալֆէր անուանով Սարմէ-
նիայի թագաւոր եղաւ, ժողովուրդներուն դէմ թագաւորնե-
րուն հանած այս խաչակրութեան կամաւոր զինուոր դրուեցաւ՝
կրճատիւն կարմիր ասուէ ուսադիրներ կրելով. կայսրութեան
ժամանակի զինուորները նորէն պատերազմի դացին, այլ ութ
տարիէն ետք, և ալ ծերացած ու արտում էին և պուրպոն-
եաններու սպիտակ ծոպը կը կրէին. կայսրութեան եռապոյն
դրօշը օտաւր երկրի մէջ ափ մը գիւցազն գաղղիացիներէ կը
պարզուէր ինչպէս երսուն տարի առաջ սպիտակ դրօշը Աօպ-
լէնցի մէջ պարզուած էր. վանականները մեր զինուորներուն
հետ խառնուեցան. ազատութեան և նորակարգութեան ոգին
սուրբնեցաւ զօրութեամբ զգաստացաւ. սկզբունքները թնդա-
նօթներով նուաճեցան. Ֆրանսան իր գէնքովը արեւց ինչ
որ միաքովը շինած էր. մանաւանդ թէ թշնամիին պարազլուխ-
ները ծախուեցան, զինուորները վարանեցան, քաղաքները
միլիտանտ ֆրանքի դամարներով պաշարուեցան. ռազմական
սխառութիւններ բնաւ չեղան, այլ սակայն պայթիւններ կրնային
տեղի ունենալ ինչպէս որ կրնայ տեղի ունենալ այն ամէն
հանքերու մէջ որոնք յանկարծ կանստին և կը դրաւուին.
քիչ արիւն թափուեցաւ, քիչ պատիւ վաստակուեցաւ, ոմանք
անպատիւ եղան, ոչ ոք փառք ունեցաւ. աճա պայտէս վեր-
ջացաւ Սպանիայի պատերազմը, զոր Լուի Ժ.Պ. էն սերող իշ-
խանները մղեցին և Նաբոլէօնէն ծագում առնող զօրապետ-
ներ առաջնորդեցին: Այս պատերազմը ոչ մեծ պատերազմը
և ոչ մեծ քաղաքականութիւնը յիշեցնելու տխուր բաղդը
ունեցաւ:

Քանի մը զինական եղելութիւններ կարեւորութիւն ունե-
ցան, ասոնց մին է մանաւանդ Քրօզատէրօյի առումը, որ
գեղեցիկ կոխ մ'իղաւ. բայց վերջապէս կը կրկնէր թէ այս
պատերազմին փողարները անախորժարար կը հնչեն, պատե-
րազմ մը որ ամբողջութեամբ միջկասկածելի երեցաւ. պատ-
մութիւնը իրաւունք կուտայ Ֆրանսայի երբ Ֆրանսա կը վա-
րանի ընդունելու այս կեղծ յաղթանակը: Յայտնապէս նշմար-
ուած է թէ գլխադրելու պաշտօն ունեցող սպանիացի պաշտօ-
նականներէ ոմանք շատ դիւրութեամբ կընկրկէին. յաղթու-
թեան մէջէն կաշառակրծութեան հօտն առնուեցաւ. կարծուե-
ցաւ թէ աւելի զօրապետները քան թէ պատերազմները վաս-
տակուած էին, և յաղթող զինուորը նուազագէտ հայրե-
նիք վերադարձաւ: Երօք նուազ պատերազմ, որու դրօշա-
կին ծալելուն մէջ դրուած էր. — Ֆրանսայի պաշտօն:

1808ի պատերազմին զինուորները որոնց վրայ զարհուրելի
կերպով մը փլած էր Սարալիս, իրենց ունքը կը պատէին
1823ին՝ երբ կը տեսնէին բերդերու դիւրութեամբ բացուի-
լը, և խօսէին ցառօք սրտի յիշել Բալաֆօքսը³²: Ֆրան-
սայի բնաւորութիւնն է նախապատիւ սեպել առջևը Բոսթօ-
բէին³³ մ'ունենալ քան թէ Պալեսթինայ:

Աւելի ծանրակշիւ տեսութեամբ մ'ալ նկատուելով, տե-
սութիւն մը որու վրայ հարկ կը համարինք հաստատապէս
կոթնելով խօսիլ, այս պատերազմը՝ Ֆրանսայի մէջ ինչպէս
ռազմական ոգին կը վերաւորէր, նայնպէս ալ հանրիշխանա-
կաններու զայրոյթը կը գրգռէր: Գերութեան շղթաներ
կազմելու ձեռնարկութիւն մ'էր այն: Գաղղիական զինուորը
որ հանրիշխանութեան (democratie) դաւակ է, այս պատե-
րազմին մէջ նպատակ ունէր ուրիշին համար լուծ մը դրաւել:
Սոսկալի հակասութիւն: Ֆրանսան ժողովուրդներուն հոգին
չէ թէ մարելու այլ արթնցնելու պաշտօն ունի: 1792էն ի
վեր Եւրոպայի ամէն յեղափոխութիւնները գաղղիական յե-
ղափոխութիւնն են. ազատութիւնը Ֆրանսայէն կը ճառա-

դայթի : Արեգնային եղելութիւն մ'է այս : Այո՛ր է այն որ չտեսներ այս եղելութիւնը : Ասողը նոյն իսկ Պօնաբարդն է :

Ուրեմն 1823ի պատերազմը որ սպանիական վեհանձն ազդին գէմ՝ եղեոնական ձեռնարկութիւն մ'էր , զազդիական յեղափոխութեան դէմ նոյնպէս եղեոնական ձեռնարկութիւն մ'էր : Այս բռնաբարութիւնը զործողն էր Ֆրանսա . բռնութիւն կրսենք , վասն զի՝ մի կի թողլով ազատարար պատերազմները՝ կը հաստատենք թէ բանականքը ինչ որ կրնն սպանեալ մէջ , բռնութեամբ կրնն : Ասոր ապացոյցն է կրտսր *հնազանդութիւն* խօսքը : Բանակ մը տարօրինակ համապարօթեան հրաշակերտ մ'է ուր զօրութիւնը տկարութիւններու ահագին ամբողջութենէ մը կարտագրի : Այսպէս կը մեկնուի պատերազմը զոր մարդկութիւնը՝ մարդկութեան կամբին հակառակ՝ մարդկութեան դէմ կը մղէ :

Իսկ Պուրպօններուն նկատմամբ 1823ի պատերազմը աղէտալի հետեւութիւն ունեցաւ : Արթեցին թէ յաջողութիւն մ'է այն : Չնշմարեցին բնաւ թէ ճրքան վտանգաւոր է հրամանով մը տեսիլ մը սպաննել տալը : Իրենց միամտութեամբը այն աստիճան սխալեցան որ մինչև անդամ ոճիրի մ'անբաւ տկարութիւնը՝ իբր զօրութեան տաքը մը՝ իրենց շէնքին մէջ բնդունեցան : Գաւառանութեան ոգին իրենց քաղաքականութեան մէջ մտաւ : 1830^ը 1823ին մէջ ծխեցաւ : Սպանիայի պատերազմը իրենց ժողովներուն մէջ առարկութիւն մ'եղաւ բռնազորութիւնները և երկնային իրաւունքի արկածները արդարացնելու համար : Ֆրանսա՝ Սպանիայի մէջ բուն թաղաւորութիւնը վերահաստատելով՝ իր մէջն ալ շատ աղէկ կրնար վերահաստատել բացարձակ թաղաւորութիւնը : Պուրպօններն ահարկու կերպով սխալեցան՝ կարծելով թէ զինուորին հնազանդութիւնը ազդին հաւանութիւնն է : Այս վըստահութիւնը զահերը կը տապալէ : Պէտք չէ քննաւ ոչ ճանաչելիք³⁶ ըսուած թունալի ծառին , և ոչ ալ բանակի մը շուքին ներքէ :

Գառնանք գէտ Օրէմն հաւ :

Բանակը՝ իշխան-սպարապետի հրամանակալութեամբը մինչդեռ կը պատերազմէր , Միջերկրական ծովին մէջ նստաւոր միդ մը կը շրջէր թշնամիին նաւերը գլխակու համար : Ասինքքիչ մ'առաջ թէ Օրէմն զազդիական նաւերուն մին էր և թէ ծովային պատահարներէ ստիպուելով Թուլսի նաւահանդիսար մտած էր :

Պատերազմական նաւ մը երբ նաւահանդիսար մը մէջ կերևայ , բաղմութիւնը կը հրաւիրէ և կզբաղեցնէ , վասն զի մեծ բան մ'է այսպիսի նաւ մը , և բաղմութիւնը կը սիրէ ինչ որ մեծ է :

Պատերազմական մեծ նաւ մը մարդկային հանձարին և բնական զօրութեան ամենէն սքանչելի հանդիպումներուն մին է :

Պատերազմական մեծ նաւ մ'ամենէն ծանր և ամենէն թեթեւ բաներով կը բաղկանայ , վասն զի նիւթին երեք ձևին , այսինքն հաստատուն , հեղուկ և տարածական նիւթերու հետ է իր զործը և կը պարաւորի երեքին դէմ ալ կռուիլ : Երկաթէ տասնութէ Ժիրաններ ունի ծովին յատակը դառնող կրանիթը բռնելու համար , և թեւաւոր զեռուններէն աւելի թեւեր և առադաստի ձողեր ունի ամպերուն մէջէն հով առնելու համար : Իր շունչը ամֆի փողերէ ելնելու պէս իր հարիւր քսան թնդանթներէն կելնէ , և խոխտաբար պատասխան կուտայ շանթին : Ովկիանոսը իր կոհակներուն ահարկու նոյնութեան մէջ զայն մուրերու կաշխատի , բայց նաւը հոգի մ'ունի , այսինքն կողմնացոյցը որ կը խրատէ զայն և միշտ հիւսիսը կը ցուցնէ անոր : Երբ զեշերները խաւարին են , իր կանթեղները աստղերուն պաշտօնը կը վարեն : Այսպէս ուրեմն հովին դէմ չուան և լաթ , ջուրին դէմ տախտակ , ժայռին դէմ երկաթ , պղինձը և կապարը , մուկութիւն դէմ լոյսը , անհունութեան դէմ ալ տեսող մ'ունի :

Եթէ մէկը ուզէ զաղափար մ'ունենալ այն հսկայական հա-

միմատութեանց նկատմամբ որոնց ամբողջութեամբը կը բաղ-
կանայ պատերազմական նաւ մը, թող Պրեսթի կամ Թուլօնի
նաւահանդիստները երթայ և վեցայարկ զոց նաւկառանի մը
(cale) տակը մանէ: Երկու ող նաւերը հոն են, և կարծես
զանդակաձև ծածկոյթ ունին իրենց վրայ: Ահա ահադին դե-
րան մը՝ որ առադաստակալ մ'է. ահա փայտէ հաստ սիւն
մը որ տեսութեան չեքեալու չափ հեռաւորութեամբ դեմինը
երկնցած է, և որ մեծ կայմն է: Եթէ չափելու բլլաս ար-
մատէն՝ որ նաւին յատակն է՝ մինչև կատարը որ ամպին մէջն
է, իննսուն կանգուն երկայնութիւն ունի, իսկ հիմին տրա-
մալիճն է երեք ոտք: Անդ լիակաւ մեծ կայմը ջուրին մակե-
րեւոյթէն երկու հարիւր տասնեօթ ոտք վեր կը բարձրանայ:
Մեր նախահարց ժամանակի նաւերուն մէջ պարան կը դոր-
ծածուէր, իսկ հիմակաւն նաւերուն մէջ չղձայ կը գործած-
ուի: Հարիւր թնգանօթ կրող նաւի մը չղձաներուն միայն
դէզը չորս ոտք բարձրութիւն, քսան ոտք լայնութիւն և
ութը ոտք խորութիւն ունի: Հապա՛սքքան ատաղձ պէտք է
այս նաւը շինելու համար: Երեք հազար ֆէթ: Ամբողջ ան-
տառ մ'է այն որ ջուրին վրայ կը տատանի:

Մանաւանդ դիտելու է թէ մեր խօսքը քառասուն տարի ա-
ռաջ շինուած ուղմական նաւին, այսինքն առադաստաւոր
պարզ նաւին վրայ է. շողին որ անատեն իր մանկութեան
մէջն էր, հիմա նորանոր հրաշներ աւելցոյցած է այն սքան-
չելիքին վրայ որ կանուանի պատերազմական նաւ մը: Օրի-
նակի աղագաւ այսօրուան օրս պտուտակաւոր խտն նաւը
ղարմանալի մեքենայ մ'է որ կը մղուի երեք հազար քառա-
կուսի մեթըր մակերեւոյթ ունեցող առադաստներէ, և կաթ-
սայէ մը որ երկու հազար հինգ հարիւր ձիի ոյժ ունի:

Առանց խօսելու այս նոր հրաշալիներու նկատմամբ մենք կը
կարծենք թէ Քրիսթօֆ Գօլօմպի և Տը Բիլյութէրի հին նաւը
մարդուս մեծ հրաշակերաններուն մին է: Ինչպէս անհունու-
թեան շունչը նոյնպէս և այն նաւին ոյժը անսպառելի է. իր

առադաստին մէջ կառնու հոգի, կոհակներուն անբաւ տա-
րածութեան մէջ ճշգրութենէ չշեղեր, կը ծփայ և կիշխէ:

Կուղայ սակայն ժամ մը ուր բռնաշունչ հոգի շեղի մը
պէս կը կարէ վաթսուն ոտք երկայնութիւն ունեցող այն ա-
ռադաստակալ դերանը. ուր հոգի հղէցի մը պէս կը ծոէ-
այն չորս հարիւր ոտք բարձրութիւն ունեցող կայմը. ուր
տասը հազար լիտր կշռող այն երկաթէ խարխիւր կոհակին
ամհի բերանին մէջ կոլորի ձկնորսի մը կարթին պէս որ
դայլածուկի մը ծամելիքին մէջ կոլորի. ուր այն ահադին
թնդանօթները աղիողորմ և անօղուտ մոնչումներ կը հանն
զոր մրբիկը կառնու և դատարկութեան ու մթութեան ան-
դունդը կը տանի, ուր այս ամէն զօրութիւնը և վեհափա-
սութիւնը վերադոյն զօրութեան և վեհափառութեան 'ման-
դունդին մէջ կը զահափիծին:

Ամէն անգամ որ անբաւ զօրութիւն մը երեւան կիշխէ, և
յետոյ անբաւ տկարութեան մը կը փոխուի, մարդս մտախո-
հելու կտաիպէ: Ահա այս սրառաճառաւ է որ նաւահանդիստ-
ներուն մէջ պատերազմի և նաւարկութեան այն հրաշաւոր
կազմութեանց բոլորաբը հետաքրքիրներ կը ժողովին՝ նոյն
իսկ իրենք ալ ամենևին չդիտաւելլ թէ ինչ՞ու կը ժողովին:

Արդ ամէն օր առաւօտէն մինչև իրիկուն Թուլօնի նաւա-
հանդստին եզրերուն, լիւմբերուն և ասոնց ծայրերուն վրայ
պարապորդներու և՛ ինչպէս կըսուի Բարիզի մէջ՝ պանդոյր-
ներու բազմութիւն մը կը ժողովուէր, որու գործն էր Օբե-
շէն նայիլ:

Օբեշէ շատ ժամանակէ 'ի վեր հիւանդ նաւ մ'էր: Առաջ-
ուան նաւարկութիւններուն ժամանակ ողնափայտին վրայ խե-
ցինքու թանձր խաւեր կազմուելով անոր արագընթացու-
թեան կէսը կորուսած էին. տարի մ'առաջ ջուրէն դուրս
հանուած էր այն խեցիները քելուելու համար, յետոյ նո-
րէն ծովը իջած էր: Բայց այս քերումին առթիւ ողնափայ-
տին բեռնաւոր սեպիբը աւրուած էին: Պալէար կղզիներուն

ճերի կողմերը նախն կցուած տախտակները յողներով բացուելի են, և որովհետեւ այն ժամանակ նաւերուն ներակողեան տախտակամածը (vaigrage) կռածով չէր ծածկուել, Օրէն նախն մէջ չուր մտած էր: Գիշերահասարի բուռն փոթորիկ մը ձախակողմէն նախն կտուցը և թնդանօթի պատուհաններուն մին խորտակած, և առաջակայմին (misaine) պարանկիրը (porte-haubans) աւրած էր: Օրէն այս փնտնները կրելէն ետք Թուլօնի նաւահանդիստը վերադարձած էր:

Նաւարանին քով խարիսխ նետած էր: Ար յարգարուէր և վր նորոգուէր: Աջակողմը փնտնուած չէր, բայց՝ ըստ սովորութեան՝ կողին տախտակներէն մէկ քանին քակուած էր նաւին մէջ օդ մանել կարենալու համար:

Առաւօտ մը բաղմութիւնը այս նաւին նայելու ատեն դէպքի մ'ականատես եղաւ:

Նաւաստիները առադաստները դերաններուն վրայ կը կապէին: Այսմասպաճը (gabier) աջակողման մեծ առադաստին վերի ծայրը բռնելու ատեն հաւասարակշիւութիւնը կորուսեց: Նաւարանին եղբին վրայ բաղմութիւնը անոր երեքիլ տեսնելով աղաղակ մը հանեց. կայմասպաճը ինքզինքը չըռնելով գլխիվայր ինկաւ. առադաստակալ գերանին բոլորովէր դարձաւ, ձեռները դէպ անդունդը տարածուած, իյնալու ատեն նախ մէկ և յետոյ միւս ձեռքովը գերանին քովէն իբր ելարան կախուած չուանք բռնեց, և անկէ կախուելով մնաց: Իր ներքեւ ծովը այնքան խորունկ կերեար որ նայողին գլուխը կը դառնար վախէն: Այսմասպաճին անկումէն չուանէ ելարանը սաստիկ շարժում մ'ընդունելով որորանի մը պէս կորորուէր: Մարդը այս չուանին ծայրէն կախուած՝ պարսէտի մը քարին պէս կերթար ու կուգար:

Անոր օղակու երթալը ահարկու վտանդի մը ենթարկիլ էր: Նաւաստիներուն մէջէն՝ որոնց ամէնքն ալ ծովեզերեայ ձկնորսներ և ծառայութեան համար նոր ժողովուած էին, ոչ ոք կը համարձակէր այն վտանդին ենթարկիլ: Սակայն ան-

բաղդ կայմասպաճը կը յողներ. թէև կարելի չէր երեսին վրայ տեսնել անոր տառապանքը, բայց կը նշմարուէր թէ իր բոլոր անդամներուն վրայ ոյժ չէր մնացած: Թեւերը սոսկալի ձգտումով մը կը դալարուէին: Ամեն անգամ որ ջանք մը կընէր վեր ելնելու համար, ալ աւելի կ'աւելնային չուանին երեքուսները: Չէր աղաղակի վախնալով որ ոյժը կը կորուսէ: Ա'լ ամէն մարդ կսպասէր այն վայրկենին ուր չուանը պիտի թողուր ան, և մերթ րնդ մերթ բաղմութեան գլուխները անդին կը դառնային՝ անոր անցնիլը չտեսնելու համար: Այն վայրկեաններ ուր չուանի ծայր մը, ձող մը, ծառի ոստ մը կենանք ըսել է, և մարդ կը սոսկայ երբ կը տեսնէ կենդանի էակի մ'անորմէ բաժնուիլը և հասուն պտուղի մը պէս իյնալը:

Յանկարծ մարդ մը նշմարուեցաւ որ նաւին պարաններուն վրայէն կատու-վաղրի մը պէս կը մալցէր: Արմիր զգեստներէն կը հասկցուէր թէ դատապարտեալ եղեռնագործ մ'էր ան, նաև կանաչ գլխարկէն կը հասկցուէր թէ ցիկանո դատապարտեալ էր. երբ մինչև թակաղաղը ելաւ, հովը գլուխարկը առաւ տարաւ, և ահա բաց մնաց մարդուն գլուխը ուրու մաղերը սպիտակ էին. ըսել է թէ երկտասարդ մը չէր:

Իրօք դատապարտեալ մը որ թխարանի ծառայութիւն մը կընէր նախն մէջ, առջի վայրկենին վազելով գլմած էր այն պաշտօնաւորին որու կարգն էր նոյն միջոցին հսկողութիւն ընել նախն մէջ, և մինչդեռ նաւաստիները կը շփոթէին և կը վարանէին, մինչդեռ ամէնքն ալ կը դողային և կընկըռկէին, հրաման ուղած էր պաշտօնակիրէն իր կենանքը վտանգել՝ կայմասպաճը աղաւտելու համար: Պաշտօնակիրը հաւանութեան նշան մը տալուն պէս, դատապարտեալը կուանը զարնելով իր ոտնօղակին ամրապինդ շղթան կտրած, յետոյ չուան մ'առնելով պարաններուն վրայ նետուած էր: Նոյն պահուն ոչ ոք զիսեց շղթային այնքան դիւրութեամբ կըտրուիլը: Ետքէն միայն յիշուեցաւ այն:

Ահիթարթի մը մէջ առանց ստատակալ գերանին վրան ելաւ : Բանի մը մանրերկրորդ կանդ առաւ . կարծես թէ նայուածքովը դերանը չափեց : Որոնք որ կը նայէին կարծեցին թէ դարերու չափ անեցին այս մանրերկրորդները ուր հովը թելի մը ծայրէն կախուող կայմապահէ կորսուէր : Աւրջապէս դատապարտեալը երկինք նայեցաւ անդամ մը , և քայլ մ'առաւ դէպ յառաջ : Բազմութիւնը շունչ առաւ . անսաւ որ գերանին վրայէն վաղելով անցաւ ան : Երբ ծայրը հասաւ , հետը բերած չուանին մէկ ծայրը հոն կապեց , և միւս ծայրն ալ թողուց որ կախուի . յետոյ այս չուանին վրայէն ձեռներովը իջաւ , և ահա անտան անմեկնելի անձկութիւն մը արթնց ամենուն վրայ , վասն զի անդունդին վրայ հիմա չէ թէ մէկ այլ երկու մարդ կախուած կը կենային :

Արնար կարծուիլ թէ եկողը սարդ մ'էր որ ճանձ մը բըռնելու եկած էր . միայն թէ եկող սարդը ոչ թէ մահ այլ կեանք տալու եկած էր : Յասը հագար հոգի այս խումբին կը նայէին ակնադիշ : Աղաղակ մը , խօսք մ'անդամ չէր լըսուէր . ամենուն ունքերը մի և նոյն սարսուռով կը սոստէին : Ամեն բերան իր շունչը չէր թողուր որ ելնէ՝ կարծես վախնալով որ նոյն շունչով չաւելայ երկու թշուառները տարուբերող հովը :

Սակայն դատապարտեալը չուանին վրայէն սահելով նաւաստիին քով հասած էր : Ժամանակն էր հասնելու , վասն զի եթէ վայրկեան մ'ես ուշանար , մարդը ուժաթափ և յուստհատ պիտի իյնար անդունդին մէջ . դատապարտեալը հաստատօրէն կապեց զան չուանով , որմէ ինք մէկ ձեռքով կախուած էր մինչդեռ միւս ձեռքովը կաշխատէր : Աւրջապէս նորէն առադաստակալ դերանին վրայ ելաւ և չուանով անոր վրայ քաշեց նաւաստին . հոն պահ մը բռնեց զան որպէս զէոյժ առնու , յետոյ դրկեց և առադաստակալին վրայէն քայլելով բերաւ մինչև այն կոճղը որով կայմին վարի մասը վերինով կը միանայ . անկէ ալ թակաղաղը տանելով ընկերներուն ձեռքը յանձնեց կայմապահը :

Անտան բազմութիւնը ծափ զարկաւ . թիպարաներու ծեր պահնորդներ կային որոնք լացին . կիները ծովեզրին վրայ զիրար կընդգրկէին , և ամէնքն ալ տեսակ մը զթաշարժ աւելնով պօռացին . — Այս մարդուն աղատում չնորհելու է :

Սակայն մարդը անմիջապէս սկսած էր իջնել որպէս զի նորէն իր բռնի աշխատութեամբը զբաղի : Աւելի շուտ հասած ըլլալու համար պարաններուն վրայէն սահելով իջաւ , և սկսաւ ցած առադաստակրի մը վրայ վաղել : Ամեն մարդ անոր կը նայէր : Եղաւ վայրկեան մը ուր բազմութիւնը վախցաւ . տեսնել կարծեց թէ դատապարտեալը կը դեգեկէր և կերերար . կերեայ թէ յոգնած էր և կամ թէ գլուխը կը դառնար : Յանկարծ բազմութիւնը մեծ աղաղակ մը հանեց , վասն զի դատապարտեալը ծովը ինկաւ :

Անկումը վտանգաւոր էր : Ալէքսէր անուն ֆրեկաթը Օրէնին քով խորիսի նետած էր , և խեղճ թիպարար երկու նաւին մէջ տեղ ինկած էր : Ար վախցուէր որ մէկուն կամ միւսին տակ չսլորդի : Չորս երկտասարդներ իսկոյն վարքայ մը մտան : Բազմութիւնը խրախոյս կուտար անոնց . ամէնքն ալ անձկութեամբ դատուած էին նորէն : Մարդը ջուրին երեսը ելած չէր . Աներեւոյթ եղած էր ծովին մէջ առանց ծալ մը կաղմուելու ջուրին երեսը՝ իրր թէ իւղի տակառի մը մէջ ինկած ըլլար : Ոմանք որոնցին , ոմանք ընկղմեցան դանելու համար , այլ 'ի դուր : Մինչև իրիկուն փնտրուեցաւ , բայց և ոչ իսկ գիտէր դանուեցաւ :

Հետեւեալ օրը Թուլանի լրագիրը յետագայ տողերը հրատարակեց . — « 17 նոյեմբեր , 1823 . — Երէկ՝ դատապարտեալ մը որ Օրէն նաւին մէջ կը ծառայէր , նաւաստիի մ'օգնելէն ետք երբ ետ կը դառնար , ծովը ինկաւ և խղուեցաւ : Արեւի չեղաւ դտնել իր դիակը : Ար կարծուիլ թէ նաւարանին ծայրի ցիցերուն տակ մնացած է : Այս մարդը 9430 թուանշանը կը կրէր բանտի արձանագրութեան մէջ . անունն էր Ժան Աւլժան :

ՄԵՌԱԾ ԿՆԻԿԻ ՄԸ ՏՐՈՒԱԾ ԽՈՍՏՈՒՄԻՆ ԿԱՏԱՐՈՒՄԸ

ՉԼՈՐԻ ԱՌԱՋԻՆ

ՄՕՆՓԵՐՄԵՍԸ ՄԵՋ ԶՈՐԻ ԽՆԳԻՐԸ

ՄՕՆՓԵՐՄԵՍԸ՝ լիւրի և Շէլի մէջ և Ուրդը Մար-
նէն զատող բարձր լինանդաշտին հարաւային սահմանին
վրայ գիւղ մ'է : Հիմա բաւական մեծ աւան մ'է , ուր բո-
լոր տարին բոլոր ճերմկած ամառնային տուններ , և կիրա-
կի օրեր ալ ուրախ զուարթ քաղաքաւորներ կը գտնուին : Մօն-
ֆերմէյլի մէջ 1823ին ոչ այնքան սպիտակ տուններ և ոչ ալ
այնքան գոհունակ գիւղաբնակներ կային , անտառներու մէջ
գիւղ մ'էր այն : Տեղ տեղ դեռ կար քանի մ'ամառնային
տուններ որոնք վերջին դարէ մնացած էին և զորոնք գիւրին
էր ճանշնալ իրենց մեծ տեսքէն , ոլորուն երկաթէ պատըշ-
գամներէն և այն երկայնաձև պատուհաններէն որոնց պղտի
ապակիները դոց փեղկերուն սպիտակ դոյնին վրայ ամէն տե-
սակ զանազան կանաչ դոյններ կը կաղմնէ : Այլ սակայն Մօն-
ֆերմէյլ գարձեալ գիւղ մ'էր : Չուխայի առաւտուրէ դադ-
րող և առանձնական կեանք անցունող վաճառականները և
գիւղական կեանք սիրողները տակաւին գտած չէին զայն :
Հանդարտաւէտ և զմայլելի տեղ մ'էր այն , որ ճամբուն
վրայ կարեւորութիւն մ'առած չէր :

Այս գիւղին մէջ բնակողը՝ ամէն բան աման գինով և ա-
ռաւորէն վայելելով և գիւրութեամբ կապրէր : Միայն թէ

լինանդաշտին բարձրութեան պատճառաւ լմկելի ջուրը քիչ էր :

Պէտք էր բաւական հեռի երթալ ջուր բերելու համար :
Որոնք որ կը բնակէին գիւղին այն ծայրը որ Կանեթի կողմն
է , անտառներուն պատուական լճակներէն կ'առնէին պէտք
եղած ջուրը , իսկ որոնք որ կը բնակէին այն ծայրը որ ե-
կեղեցին կը շրջապատէ և Շէլի կողմն է , խմելու ջուր գըտ-
նելու համար բլուրի մը գագաթի վրայի ակը կերթային ,
որ Շէլի ճամբուն քովն է և Մօնֆերմէյլէն քառորդի մը չափ
հեռի :

Հետեւաբար ամէն մէկ տուն բաւական դժուարութիւն կը
կրէր ջուր ունենալու համար : Մեծ տունները , աղնուա-
կանները , որոնց կարգէն էր խոհարար Թէնարտէն , զոյլ
մը ջուրի համար բնիտն մը կը վճարէին ծերակի մը որ ջրկեր
էր և որ Մօնֆերմէյլի այս ջուրին ձեռնարկութեամբ օրը
ուրիշ առիւթ չափ կը շահէր , բայց այս ծերակը ամառը փնչե-
կերկոյեան ժամը եօթ , իսկ ձմեռը փնչեկ հինգ կաշխատէր :
Հետեւաբար դեռնայարկերու պատուհանները զոցուէն ետք
ով որ խմելու ջուր չունենար , կերթար գտնելու և կամ ա-
ռանց ջուրի կը մնար :

Այս ջուր բերելու հարկը սարսափ կը պատճառէր այն
խեղճ էակին զոր ընթերցողը գուցէ չմոռցաւ , այսինքն պղտի
Գօղէթին :

Ար յիշենք արդէն թէ Գօղէթ երկու կերպով օղտակար
էր Թենարտէններուն , որոնք մայրէն ամական կ'առնէին և
միանգամայն մանկուհին կը ծառայեցնէին : Հետեւաբար երբ
մայրը բոլորովին զաղբեցաւ վճարելէ , — և ինչու դադրե-
լը արդէն յայտնեցինք , — Թենարտէնները պահեցին Գօ-
ղէթը , որ սպասուհիի մը տեղը կը բռնէր : Իբր սպասուհի
'ի պահանջել հարկի Գօղէթ կերթար և ջուր կը բերէր : Այս
պատճառաւ մանկուհին զիշերով ջուրին այն ակը երթալու
տեսիլէն ասարեկ՝ հոգ կը տանէր որ փշտ տունին մէջ առ-
պակաս ըլլայ ջուրը :

1823ին Շնուռնդի տունը Մօնթերմէյլի մէջ մասնաւոր փառաւորութեամբ մը խմբուեցաւ : Չմուր մեղմուլ սկսած էր , ոչ ջուրերը սառեր էին , և ոչ ալ ձիւն եկած էր : Բարիսդէն եկող ձեռնածուներ պարոն քաղաքականէն թոյլտուութիւն առած էին զիւղին մեծ փողոցին մէջ հաստատելու իրենց խրճիթները , և շրջող վաճառականներու խումբ մը մի և նոյն թոյլտուութեամբ պղտի կրպակներ շինած էին եկեղեցիին հրապարակին վրայ և մինչև անգամ Պուլանձէի պղտի փողոցին մէջ ուր էր Թենարաթէի խոհատունը : Այս պարտաւար պանդոկներու և զինեալներու մէջ շատ յաճախորդներ կային , և այս պղտի և հանդարտ զիւղը աղմկալի և զուարթուն կենդանութիւն մ'առած էր : Հաւատարիմ պատմիչ ըլլալու համար կը պարտաւորինք յաւելուլ նաեւ թէ հրապարակին վրայ 'ի տես զբուռած հետաքրքրական իրերուն մէջ դառաղեղ մ'ալ կար , որու մէջ չգիտեմ ուսկէ եկած և բլիկ բլիկ հնոտիներ հազած խնդկատակներ 1823ին Մօնթերմէյլի զիւղացիներուն կը ցուցնէին Պրէզիլի այն ահարկու անդղբուն մին որոնց նմանը մեր թագաւորական մուսարանին (Muséum) մէջ 1843էն 'ի վեր կայ միայն և որոնք աչքի տեղ եռագոյն ծոպ մ'ունին : Բնադէտները կարծեմ Գաբաբարա Բօլեյօբոսա կանուանեն այս թոչունը , որ աբէ-ե-ն-Երա կարգէն և անդղեաններու բնադէտներն է : Քանի մը պօնաբարդեան ծերունի և բարեսիրտ զինուորներ որք զիւղին մէջ առանձնական կեանք կը վարէին , ջերմեռանդութեամբ այս անասունը տեսնելու կերթային : Չեռնածուները կը հատաղնէին թէ եռագոյն ծոպը աննման երևոյթ մ'է և Աստուած յատկապէս իրենց դառաղեղին համար ստեղծած էր զայն :

Շնուռնդին օր երեկոյեան ժամանակ բաղմամբիւ մարդեր ուրոնք սայլորդներ և շրջող փերեզակներ էին , Թենարաթէի խոհատունին ստորին սրահին մէջ սեղան նստած էին և չորս կամ հինգ ճրագներու բոլորաթիւր զինի կը խմէին : Խոհա-

տունին միւս ամեն սրահներուն պէս այս սրահին մէջն ալ սեղաններ , զինիի անագէ ստոմաններ , շիշեր , արբողներ , ծխողներ կային , լոյսը քիշ և աղմուկը շատ էր : Սակայն 1823ի ամաթիւր նշանակելի էր երկու առարկաներով որոնք այն ժամանակ քաղաքաւորներու դասին մէջ իբր նորեկութիւններու թիւն կը դառնէր և որոնք սեղանին վրայ էին , այսինքն զեղադիտակ մը և թիթեղեայ հայելաճրագ մը : Թենարաթէին³⁷ ընթերթին կը հսկէր որ բոցավառ պատուական կրակի մը վրայ կը խորովէր . իսկ էրեկը հիւրերուն հետ զինի կը խմէր և քաղաքականութեան վրայ կը խօսէր :

Քաղաքական խօսակցութիւններէ 'ի զատ որոնց զլեւաւոր նիւթերն էին Սպանիայի պատերազմը և Անկուլէմի դուքսը , աղմուկին մէջ կը լսուէին նաեւ միջանկիալ խօսքեր որոնք բոլորովին տեղական էին , ինչպէս են յետագայ խօսքերը .

— Նանթերի և Սիւրեզնի այդինները առատ զինի տունն : Ուսկէ որ տասը տակառ առնուիլ կը կարծուէր , տասներկու առնուեցաւ : Խաղողը շատ հիւթ տուաւ հնձանին մէջ . — Բայց խաղողը պէտք չէր հասուն ըլլալ : — Այն զիւղբուն մէջ պէտք չէ որ խաղողը հասնէին ետք այդիններ քաղուին , վասն զի դարնան մէջ զինին շուտ մը կը թանձրանայ . — Բոլորովին թեթեւ է ուրեմն այդ զինին . — Այս կողմի զիններէն աւելի թեթեւ են : Պէտք է որ խաղողը հասած քաղուի :

Եւ այլն . —

Կամ թէ մշաղաց մը կը պօռար .

— Միթէ տոպրակներուն մէջ եղած բաներուն պատասխանատու մնք ենք : Այս տոպրակներուն մէջ խել մը պղտի կուտեր կը դաննք զոր դատելու համար չենք կրնար ժամանակ անցնել , և որոնք հարկաւորապէս երկանաքարերուն տակէն կանցնին ցորենի հատերուն հետ . կուտերն են որոմն , լեւդէն , արջնդեղ , վիկն , կաճըբը , կանեփհատ , աղուխաղի և ուրիշ խել մը գեղի նիւթեր , հապա ուր թողունք նաեւ

այն կոպիճները որոնք տեսակ մը ցորեններու, նա մանաւանդ Պրըթանէն ելնող ցորեններուն հետ մծ մասամբ խառնուած են: Չեմ ուզեր Պրըթանի ցորեն աղաւ, ինչպէս որ գերանը երկայնութեամբը սղոցողները չեն ուզեր սղոցել այն գերանները որոնց վրայ բեռներ կան: Ա՛լ կընաք հասկնալ թէ այս պատճառաւ ո՛րքան փոշի կը կաղ մուր ալիւրին մէջ: Ետքը ալիւրի նկատմամբ զանգատներ կը լլան յանիրաւի, ալիւրին դէշ ըլլալը մեր յանցանքովը չէ:

Երկու պատուհանի մէջ տեղ սեղանի մը քով հնձող մը նստած էր կալուածատէրի մը հետ. մինչդեռ ասի սակարկութիւն կընէր մարդադետնի վերաբերող աշխատութեան մը համար որ դարնան մէջ պիտի ըլլար, հնձողը կըսէր.

— Խոտին թրջուած ըլլալը փաս չունի. մանաւանդ թէ դիւրութեամբ կը կարուի: Յօղը թէն աղէկ է, պարօն, բայց և այնպէս, այն խոտը, ձեր խոտը նորարոյս է և տաւիւրն դժուարաւ կը հնձուի: Թող կակուղ ըլլայ, և ահա շուտ մը կը ծուռի մանդակին առջև:

Եւ այլն: —

Գօղէթ իր սովորական տեղն էր. կրակարանին քով խոհարանի սեղանին պահանդին վրայ նստած էր. վրայի լաթները քզիկ քզիկ էին. հաստ մուճակներ հագած էր՝ առանց գուրպայի և կրակի նշոյլէն լոյս առնելով Թենարտիէներու մանուկներուն համար ասուէ գուրպաններ կը հիւսէր:

Աթոռներուն տակը պղտի կատու մը կը խաղար: Վտակայ սենեկի մը մէջէն մանկային առոյղ ձայներ կը լսուէին. ձայնողներն էին Էրնին և Ազելմա որոնք կը խնդային և կը շաղակրատէին:

Կրակարանին քով բեռնէ մը պղտի խարաղանմը կախուած էր: Տան մէջ տեղ մը ուրիշ մանկիկ մ'ալ կա՛ր որ ժամանակ առ ժամանակ խոհատունին աղմուկին հետ աղդու աղաղակներ կարձակէր: Պղտի տղայ մ'էր ան, որ ձմեռուան մը մէջ Թենարտուհիէն ծնած էր, — « չղիտեմ ինչպէս ունե-

ցայ այս զաւակը, դուք ցորտէն եղաւ, կըսէր Թենարտուհին, » — և որ երեք տարեկան և քիչ մ'ալ աւելի էր: Մայրը մեծցուցած էր զան, բայց չէր սիրեր: Երբ մանուկին անգղուսդ աղմուկը ձանձրոյթ պատճառելու չափ կը տեսէր, — Տղադ կը ճէշ, նայէ անգամ մը ինչ է ուզածը, կըսէր Թենարտիէ: — Հո՛ղս էր, թող երթայ ճայթի, կը պատասխանէր մայրը: — Իսկ պղտիկը անոր մնալով մութին մէջ կը ճէշը շարունակ:

ՊԼՈՒԹ Բ.

ԵՐԿՈՐ ԳՍՏՆԵՐՆԵՐՈՐ ՄՆԱՅՈՐԴ ՆՎՈՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Այս գրքին մէջ Թենարտիէներու միայն կողմական կերպարանը նշմարուեցաւ տակաւին. այս ամսններուն բոլորաբար զառնալու և անոնց ամէն կողմը նայելու ժամանակը եկաւ:

Թենարտիէ յիսուներ մէկ տարեկան հասակը նոր մտած էր. իսկ տիկին Թենարտիէ քառսուն տարեկան հասակը կը մըտնէր. քառասնամեայ հասակը կնիկի համար յիսնամեայ հասակ կը սեպուի. հետեւաբար կնիկին և էրիկին հասակը հաստարակչիւ էր:

Թենարտուհին արդէն մեր ընթերցողներու անգամ մ'երեւած ըլլալով, անոնք դուք կը յիշեն սակաւ ինչ թէ բարձրահասակ, խարտեաշ, կարմիր, անձեայ, դէր, քառակուսի, ահադին և դիւրաշարժ կին մ'էր ան. ինչպէս որ ըսինք, անի այն հսկայաձև վայրենուհիներու ցեղէն էր, որոնք տանալաճառներու մէջ կը ծուռին իրենց վարսերէն կախուած սալքաբերու հետ:

Ան էր անկողինները պատրաստողը, սենեակները կարգադրողը, պէտք եղածները մոխրաջուրով լուացողը, կերակուր եփողը, անձրե բերողը, գեղեցիկ օդ ընողը, տունը տեղը շտախիկն տուողը, վերջապէս ամէն բան ընողը: Իբր ծառայ միայն Գօղէթը ունէր, այսինքն փոխ մը ծառայող մուկ մը:

Երբ ձայնը կեններ, ապակիները, կարասիները և մարդերը ամենքն ալ միահամուռ կը գողային: Ասոր լայն դեմքը որ կարմիր քիծերով ծածկուած էր, պարզուտի մը կը նմանէր: Մօրուս ունէր այս առնուհիւն (hommasse): Աղջիկի լաթեր հաղած բեռնակրի մը տեսլական պատկերն էր ան: Էքիզապէս կը հայհոյէր, և պարծանք կը համարէր ընկոյզը ձեռքովը կտրելու կարող ըլլալը: Եթէ կարգացած չըլլար քանի մը վէպեր, որոնց շնորհիւ երբեմնակի ճիւղ մ'ըլլալէ դադրելով պչարամի կնիկի մ'այլանդակ դիմակը կառնուր, բնաւ և ոչ մի կուն միտքէն պիտի անցնէր ըսել թէ կին մ'է ան: Այս Թեհարաուհին կարծես թէ տմարդի կնիկի մը վրայ պատուաստուած պոռնիկի մը պոռուղն էր: Մարդս եթէ աշոր խօսիլը լսելու ըլլար, կըսէր թէ քաղաքի ոստիկան մ'է ան, եթէ գինի խմելու տեսներ, կընար ըսել թէ սայլորդ մ'է, եթէ Գօղէթին ծեծ քաշելու տեսներ ըլլար, կըսէր թէ դահլիճ մ'է: Երբ հանդիստ կը կենար, բերնէն ակոյայ մը դուրս կեններ:

Իսկ Թեհարաուհի պղտի, նիհար, տմոյն, անկիւնաւոր, ոտկորուտ և վտիտ մարդ մ'էր, հիւանդ կերեար այլ սակայն առողջութիւնը քաջալու էր. իր առջի խաբեքայութիւնը այս կեղծ հիւանդոտութիւնն էր: Իբր զգուշութիւն կը ժպտէր սովորաբար, և քաղաքայեցութեամբ կը վարուէր ամեն մարդու, նաեւ մուրդին հետ որու փուլ մը չէր տար: Կուլի մը նայուածքը և դրողտի մը կերպարանը ունէր: Ապէ Տըլիլի պատկերներուն շատ կը նմանէր: Թեհարաուհի պչարասիրութիւնն էր սայլորդներու հետ գինի խմել: Ոչ որ կըցեր էր երբեք գինովել (griser) զան: Հաստ ծխափայտ մ'ունէր և կը ծխէր: Պլուզա մը և սլուզային տակէն ալ սև դոյն հին գլխու մը կը հագնէր: Գրագէտ և նիւթապաշտ մ'ըլլալ կը կարծէր: Իր բերնին թափթփուքը հաստատուելու համար շատ անգամ անուններ կը յիշէր, ինչպէս է Վօլթեր, Բէյնալ, Բարնի, և՛ որ աւելի վարմանալին է՝ նաեւ սուրբ Օգոստին

նոս: Կը հաստատուէր թէ « գրութիւն մը » ունի: Սակայն զողմ'էր, նենգաղէտ (filousophe) մ'էր: Չտեսնուած բան չէ այս բարակ զանազանութիւնը: Կը պնդէր անի թէ զինական ծառայութիւն ըրած է, ինչպէս ընթերցողն ալ կը յիշէ. պարծելով կը պատմէր թէ Վաթերլոյի մէջ Երբ կամ Երբ թեթեւեղէն զօրագունդի մը մէջ յիսնապետ ըլլալով, մինակը՝ Մահակիր ձիաւորներու վաշտի մը գեմ գրած և ոմբատաւ րափի մը մէջ իր մարմնովը պահելով ազատած էր « վտանգօրէն վերաւոր զօրապետ մը »: Ահա այս պատճառաւ իր պատին վրայ փայլատակող նշանատախտակ մը դրած էր, և խոհատունն ալ « Վաթերլոյի յիսնապետին գինետունը » կանուանէր զիւզին մէջ: Ազատական, դատական և պօնաբար գեան էր: Պատասպարութեան դաշտին համար ստորադրողներուն մին եղած էր: Կըսուէր զիւզին մէջ թէ ուսում առած էր եկեղեցական ըլլալու համար:

Բայց մենք կըսենք թէ պարզապէս Հոլանտայի մէջ ուսում առած էր խոհարար ըլլալու համար: Այս բաղադրուած անզգամը խիստ հաւանօրէն Ֆլանտրի մէջ Լեյլի Փիլեմէնիցի մը, Բարիզի մէջ դադիկացի, Պրիւսիլի մէջ Պելմիդացի էր և հանդարտօրէն մէկ սահմանադրուիտ միտը կանցնէր անդադար: Իսկ Վաթերլոյի մէջ ըրած քաջագործութեան ինչ ըլլալը արդէն զիտներ: Ինչպէս ըսինք, քիչ մը չափանցութեամբ կը պատմէր զայն: Տեղատուութիւնը, մակընթացութիւնը, ծուռումուռ ընթացքը, բաղդամնութիւնը անոր էութեան տարրերն էին: Պատահուն խղճի հեռութիւնն է անկարգ կեանք, և զրեթէ ստոյգ է ըսել թէ 1815 յունիսի 18ի մըրկալի միջոցին Թեհարաուհի այն տեսակի գինեվաճառ ու միանգամայն աւարառու մարդերու կարգէն էր որոնց վրայօք արդէն խօսեցանք և որոնք դաշտերը շրջելով ոմանց կը ծախեն, ոմանցմէ կը դողնան, և ընտանիքով, այսինքն էրիկ, կնիկ և զաւակ, ամէնքը միասին կաղ կառքի մը մէջ մտնելով՝ բանակներու կռիւն կը ըմբան՝ յաղթող կողմին միշտ

յարեւու դրդումով : Այս պատերազմը ըննալէն ետք՝ Թեոար՝
տիէ դրամ ունեւալով Մօնֆերմէյլ եկած էր խոհատուն մը
բանալու համար :

Այս դրամը քսակներէ և ժամացոյցներէ , ոսկի մատնիներէ
և արծաթ խաչերէ կը բաղկանար , որոնք հունձի ժամա-
նակ դիակներով սերմանուած աղօսներէն քաղուած էին :
Այս իրերը պղտի դումար մը կաղմը էին , հետեւաբար մեծ
յառաջգիմուծիւն մը ըրած չէր այն գինեւաճառը որ խո-
հաւաճառ եղած էր :

Թեոարտիէ չգիտեմ ինչ ուղիւ ձեւեր ունէր իր շարժում-
ներուն մէջ որոնք զօրանոցը կը յիշեցնէին եթէ հայհոյէր ,
նաև կընթանոցը կը յիշեցնէին եթէ երեսը խաչ հանէր :
Աղւոր խօսող մ'էր : Կարծել կուտար թէ գիտուն մ'է : Այլ
սակայն գարոյցին վարժապետը դիտած էր թէ ան աղէկ չէր
արտասաներ բառերը . ճամբորդներուն հաշիւը յաջողակու-
թեամբ կը պատրաստէր , բայց վարժ աչ մը երբեմն ուղ-
ղադրական սխալներ կը նշմարէր անոր մէջ : Թեոարտիէ ծած-
կամիտ , որկրամուլ , դեղերող և վարպետադի էր : Ձեր ար-
համարհեր իր սպասուհիները , և այս պատճառաւ իր կինը
ալ սպասուհի չունէր : Այս հսկայ կինը նախանձոտ էր : Կը
կարծէր թէ տիեզերքիս ցանկութեան առաքիւն էր այս նի-
հար և զուհառ մարդը :

Թեոարտիէ ամէն յատկութենէ աւելի խորամանկութեան
և հաւասարակշռութեան յատկութիւնը ունենալով բարեխառն
տեսակ սրիկայ մ'էր : Այս տեսակը սրիկայութեան ամենէն
յոռին է , վասն զի կեղծաւորութեամբ կը խառնուի :

Ատով ըսել չենք ուզեր թէ Թեոարտիէ 'ի պահանջել հարկի
դէմ իր կնիկին չափ բարկանալու անկարող էր . բայց շատ
քիչ կը բարկանար , այլ եթէ բարկանալու ըլլար , զարհու-
րելի էր ան , վասն զի ամբողջ մարդկային սեռի դէմ էր իր
ոխակալութիւնը , վասն զի իր սիրտը ատելութեան խորունկ
փուռ մ'էր , վասն զի այն ամբուր կարգէն էր որոնք մըշ-
տանքնապէս վրէժ կառնուն , ով որ իրենց ատջեն անցնի ,

կամբաստանեն և իրենց կրած ձախորդութեանց պատասխա-
նատու կը համարին զան , և որոնք՝ իրք օրինաւոր արտունջ՝
իրենց կեանքի ահաճութիւններու , սնանկութիւններու և ա-
ղէտներու ամբողջութեան ներքեւ միշտ պատրաստ են ճիշդ-
լու որ և է մարդ մը . վասն զի այս ամէն խմորը անոր սըր-
տին մէջ կը յուզուէր , բերնին և աչերուն մէջ կընկար : Ան
ատեն վայ այն մարդուն որ Թեոարտիէի կատղութեանը կեն-
թարկուէր :

Թեոարտիէ՝ իր միւս յատկութիւններէն 'ի զատ՝ նաև ու-
շագիւր և կորովամիտ , 'ի պահանջել հարկի լուակաց կամ շա-
ղակրատ էր , և միշտ մեծ յաջողակութեամբ մը կը դու-
ծածէր այս յատկութիւնները : Կերպիւ իւրք ան ալ գիտէր
նայիլ այն նաւաստիներուն պէս որոնք սովորած են կիսա-
բաց աչերով նայիլ մատացոյց ակնոցներու մէջէն : Թեոար-
տիէ պետական մարդ էր :

Ով որ առաջին անգամ խոհատունը մտնէր , Թեոարտուհին
տեսնելով կընէր թէ ան էր տանուտէրը . բայց կը սխալէր ,
վասն զի և ոչ իսկ տիրուհին էր : Տէրն ալ , տիրուհին ալ
էրիկն էր : Էրիկը կը ստեղծէր , կինը կը դործէր : Թեոար-
տիէ կը տնօրինէր ամէն բան տեսակ մը մաղնիսական և ա-
նեղեցիկ ազդումով մը : Բառ մը , երբեմն նշան մը կը բա-
ւէր հսկայ կնիկին որ կը հնազանդէր : Այս կնիկը տեսակ մը
մասնաւոր և ինքնիշխան անձ մը կը համարէր էրիկը՝ առանց
սակայն լաւ մը գիտնալու թէ ինչ էր այս ինքնիշխանութիւ-
նը : Իր ապրելու կերպին յատուկ առաքիւնութիւնները ուն-
եւէր . նաև պղտի կէտի մը նկատմամբ եթէ անհամաձայնու-
թիւն մ'ըլլար իր և « Գ. Թեոարտիէի » մէջ , թէև անըն-
դունելի ենթադրութիւն մ'է այս , բնաւ ուրիշներու առջեւ
չէր յանդիմաներ իր էրիկը որ և է խնդիրի նկատմամբ :
« Օտարականներու առջեւ » բնաւ չէր դործեր այն յանցանքը
զոր կնիկը շատ անգամ կընեն և որ խորհրդարանի լեզուով
կըսուի իշխանութիւնը ցուցնել : Կնիկը հիանալի ախեռով

մը կը հնազանդէր էրիկին, թէպէտ և անոնց այս համա-
ձայնութեան հետևանքը միայն չարութիւն ըլլար: Այս աղ-
մկալի և մարմնային լեռը Թենարտիէի պէս գիւրաբէկ բոնա-
ւորի մը պղտի մատովը կը շարժէր: Թենարտիէ՝ իր թղուի
և տմարդի կողմէն նկատուելով՝ այն արեւելեակն մեծ բանն
էր, որ է նիւթին ողիէն պաշտուիլը. վասն զի կան աղե-
ղութիւններ որոնք յաւիտենական զեղութեան անդունդնե-
րուն մէջ իսկ երևալու պատճառ ունին: Թենարտիէ անծա-
նօթ կարողութեան տէր մարդ մ'էր, և ահա այս պատճա-
ռաւ բացարձակ իշխանութիւն ունէր այս կնոջ վրայ: Ժամա-
նակ առ ժամանակ ասի վառուած ճարպ մը կը համարէր իր
էրիկը. երբեմն ալ կզգար թէ ճիրան մ'է ան:

Այս կինը ահաբալու արարած մ'էր որ միայն իր զաւակնե-
րը կը սիրէր և միայն էրիկէն կը վախնար: Մայր եղած էր
վասն զի ստինք ունէր: Սակայն միայն իր աղջիկներուն հա-
մար մայր էր. իր մայրութիւնը՝ ինչպէս պիտի անսնուի՝ ա-
րու զաւակներուն վրայ ալ չէր տարածուեր: Իսկ մարդը
միայն մէկ նպատակ ունէր, այսինքն հարստանալ:

Բայց չէր կրնար հասնիլ այս նպատակին: Այս մեծ տա-
ղանդին արժանի տեսարան մը չկար: Թենարտիէ Մօնֆեր-
մէյլի մէջ կը տնտեսական եթէ երբեք չքօ մը կրնայ տնան-
կանալ. այս անարժաթը եթէ Սիւիսի կամ Պրիենեան լեռ-
ներու մէջ ըլլար, միլիոնաւոր մ'եղած կըլլար: Բայց պան-
դոկապետ մը կը հարկադրի ճարակիլ ուր որ բաղդը նետած
է զինքը:

Յայտնի է թէ պանդոկապետ բառը իր պղտի նշանակութեամբը
գործածուած է հոս, և թէ ամբողջ դասի մը չափարկեր այն:

1823ին Թենարտիէն հազար հինգ հարիւր Ֆրանքի մօտ
մանր մունք պարտքեր ունէր, որոնք մտատանջութիւն կը
պատճառէին իրեն:

Թէև ճակատադիրը յամառ անիրաւութեամբ մը վարուած
էր Թենարտիէի հետ, բայց և անպէս ասի ան մ'...

մին էր որոնք ամենէն աւելի աղէկ, ամենէն աւելի կորովամբ,
տուրթամբ և մը օրերու կերպովը կը հասկնան թէ ինչ է
հիւրասիրութիւնը ըստած բանը որ բարբարոս ժողովուրդնե-
րու մէջ առաքինութիւն, իսկ քաղաքակրթեալ ժողովուրդ-
ներու մէջ ապրանք մ'է: Բայց միանգամայն դադարողով որ-
սորդ մ'էր և նշանաւոր՝ հրաշքան պարպելու մասին: Տեսակ
մը ցուրտ և խաղաղաւէտ կերպով մը կը խնդար, խնդում
մը որ մասնաւորապէս վտանգաւոր էր:

Պանդոկապետութեան մասին ունեցած տեսական դիտու-
թիւնը երբեմն փայլակի պէս կը ժայթքէր իր մտքէն: Ար-
հեստին նկատմամբ սկզբունքներ ունէր զոր իր կնոջ մըտ-
քին մէջ կը տղաւորէր: Օր մը սաստկապէս և ցած ձայնով
մը կըսէր իր կնիկին. **Ա** պանդոկապետին պարտաւորութիւնն
է ամէն եկողին կերակուր, հանդստութիւն, լոյս, կրակ,
աղտոտ սաւաններ, անհիմն պատմութիւններ, լու և ժպիտ
ծախել, անցորդները կեցնել, թեթեւ քսակները պարպել և
ծանր քսակներն ալ պարկեշտաբար թեթեւել, յարդանօք
պատուարել ճամբորդող բնաանիքները, մարդը խարտել,
կնիկը ստիւել, մանուկը մաքրել. բաց պատուհանին, զոյց
պատուհանին, չմինէայի անկիւնին, թիկնաթոռին, աթոռ-
ոին, աթոռակին, փետրաւոր անկողինին, խշտակին և յար-
դէ շեղջին համար զատ ստակ ուղել, դիտնալ թէ ստուերը
որքան կը մաշէ հայելին և ասոր գինն ալ նշանակել հաշի-
ւին մէջ, և՛ հաղարումէկ անէծք թափելով՝ ամէն բանի ըս-
տակը ճամբորդէն առնուլ, առնուլ մինչև անգամ իր շու-
նին կերած ճանճերուն ստակը:

Այս մարդը այս կնիկին հետ կարգուելովը՝ խորամանկու-
թիւնը կաողութեան հետ ամուսնացած էր. Սոսկալի և ա-
հարկու լծակցութիւն:

Մինչդեռ էրիկը կորոճար և կը կարգադրէր, կնիկը և ոչ
միայն կը բերէր բացակայ պարտատէրները, երեկուանը և
վաղուանը չէր մոտժեր, և բարկութեամբ կարգէր՝ ներկայ
վայրկեանին մէջ ապրելով բոլորովին:

Ահա այսպիսի մարդեր էին այս երկու անգամը : Գողթի երկուքին մէջն էր և երկուստեք կը ճմլուէր՝ նման անձի մը որ երկանաքարի մը ներքե կը փշրուի և միանդամայն աքծանալ մը բղիկ բղիկ կըլլայ : Մարդուն կերպը ուրիշ և կնիկն կերպը ուրիշ էր . Գողթի չարաշար ծեծ կուտէր . ծեծողը կիսն էր . Գողթի նաև ձմեռուան մէջ բոկոսն կը քայլէր . քայլեցնողը էրիկն էր :

Գողթի կենէր , կիջնէր , կը լուար , կը խողանակէր , կը շփէր , կաւէր , կը վազէր , կը յողնէր , շունչը կը հատնէր , ծանր բաներ կը շարժէր , և դժուարին ծառայութիւններ կընէր , թէև ինք բոլորովին վախտ էր : Բնաւ կարեկցութիւն չկար . մէկ կողմէ անսիրտ տիրուհի մը , միւս կողմէ թունաւոր տէր մը : Թեհարտիէի խոհանոցը սարգիստայն մ'էր որու մէջ ինկած էր Գողթի և կը դողար : Խեղճիան հարստահարութիւնը իրապէս տեղի կուէնար այս սոսկալի ծառայութեան մէջ : Կարծես թէ ճանձին տարբերու ծառայելու նըման բան մ'էր այս ծառայութիւնը :

Խեղճ մանկուհին կրաւորապէս համակերպելով կը լռէր : Արշալոյսի ժամանակ այս գեղաբոյս և բոլորովին մերկ մանուկները երբ մարդերու մէջ կը դառնուին , ինչ կանցնի արդեօք այն հողիներէն որոնք Աստուծոյ կը բաժնուին :

ՔԱՌԱՐ Ք.

ՄԱՐԳԱՐԱՆԻ ԳԻՆԻ ԵՒ ՉԻՆՐԱՆԻ ԶՈՒՐ ՊԵՏԵՐ Է

Զորս նոր ճամբորդ եկած էր Թեհարտիէներուն խոհատունը :

Գողթի տրտմութեամբ կը մտածէր . թէև ութ տարեկան էր , բայց արդէն այնքան տառապանք կրած էր որ պառաւ կնիկի մը տխուր կերպարանովը կը մտախոհէր ան :

Թեհարտուհին կուսկովը Գողթիին աչքին զարկած ըլլա-

լով , անոր արտեանունքը սեյած էր , ուստի Թեհարտուհին ժամանակ առ ժամանակ առիթ կուէնար ըսելու .

— Աչքին վրայի ուսուցովը տես ինչպէս տղեղցած է :

Ինչպէս ըսինք , Գողթի կը մտածէր . կը մտածէր թէ դիշեր եղած էր , թէ բոլորովին կը տիրէր գիշերային մութը . թէ հարկ եղած էր նորեկ ճամբորդներու սենեակներուն առթիւները և սրուակները լեցնել , և թէ ալ ջուր չկար աղբիւրը :

Բայց քիչ մը կը հանդարտէր՝ տեսնելով որ Թեհարտիէի տան մէջ շատ ջուր չէր խմուէր : Ըսել չենք ուզեր թէ ծառաւ մարդեր չկային . բայց այս ծառաւիները յօժարութեամբ աւելի գինիի կուծին կը գիմէին քանթէ ջուրի սափորին : Բաժակներով գինի խմող այս մարդերուն մէջէն ով որ քաժակ մը ջուր ուզելու ըլլար , վայրենի մը պիտի կարծուէր անոնցմէ : Սակայն եղաւ վայրկեան մը որ մանկուհին դողաց . Թեհարտուհին փութին վրայ եռացող սանի մը խուփը վերցուց , յետոյ բաժակ մ'առաւ , աճապարումով խոհատունին աղբիւրին մտեցաւ , և ծորակը դարձուց . նոյն պահուն մանկուհին գլուխը վերցունելով անոր ամէն մէկ շարժումները կը դիտէր : Ծորակէն գերձանի նրբութեամբ քիչ մը ջուր վաղեցաւ և միշտ կէսը լեցուց բաժակը :

— Ալ ջուր չմնացեր է եղեր , ըսաւ , և պահ մը լռեց :

Մանկուհին այնքան կը վախնար որ շունչը կարած էր :

— Է՛հ , ըսաւ Թեհարտուհին կիսովին լեցուած բաժակին նայելով , այսքանն ալ կը բաւէ :

Գողթի նորէն իր դործովը զբաղել սկաւ , բայց քառաբղի մը չափ շարունակ կղզար թէ իր սիրտը ձիւնի գնդակի մը պէս կը ցայտէր : Կը համէր վայրկեանները որոնք այս կերպով կանցնէին , և շատ կը փափաքէր անշուշտ որ արդէն լուսցած ըլլար :

Մերթ ընդ մերթ արբողներուն մին փողոցը կը նայէր և բարձրաձայն կըսէր . — Փութի մը ներսին պէս մութ է դուր-

ւր. — Կատու մը միայն կընայ այս միջոցին դուրս ելնել և ֆրմալ առանց կանթեղի :

Եւ ահա Գօղէթ կը սարսուէր :

Խոհատունը իջեանող փերեզակներուն մին յանկարծ ներս մտաւ և խիստ ձայնով մ'ըսաւ .

— Չիիս ջուր չարուէր է :

— Կը սխալիք , տրուեցաւ , ըսաւ կինը :

— Կը կրկնեմ թէ չարուեցաւ , պատասխանեց փերեզակը :

Գօղէթ սեղանին տակէն ելնելով՝ ըսաւ .

— Ո՛հ , այո՛ , տրուեցաւ , պարոն , ձին ջուր խմեց , գոյշ լին մէջէն խմեց . լեփ լեցուի էր դոյլը . ես անձամբ տուի ջուրը , և խօսք ալ ըսի անոր :

Իրաւ չէր Գօղէթին ըսածը : Գօղէթ սուտ կը խօսէր :

— Ահա ուրիշ մ'ալ որ ափիս չափ մեծ է և որ սա տունին չափ մեծ սուտեր կը շտիէ , պօռաց փերեզակը : Ես ալ կըսեմ թէ ձին ջուր չխմեց , հասկցա՛ր , պղտիկ ջրդիկ : Երբ ջուր խմած չէ , մասնաւոր կերպով մը կը շնչէ ան . ահա ասիէ կիսմանամ թէ ջուր տրուած չէ անոր :

Գօղէթ պնդեց իր խօսքին վրայ . — Մանաւանդ թէ չափէն աւելի խմեց , շարայարեց այնպիսի ձայնով մը որ հազիւ հաղ կը լսուէր , և որ բիրտ ձայն մ'էր , վասն զի անձկութեամբ կը խօսէր Գօղէթ :

— Ես ատանկ խօսքեր մտիկ ընելու ատեն չուրիմ , կրկնեց փերեզակը . կուզեմ որ ձիիս ջուր տրուի և վէճը վերջանայ :

Գօղէթ նորէն սեղանին տակը մտաւ :

— Իրաւունք ունի , ըսաւ Թենարաուհին , եթէ այդ ձիին ջուր չտրուած է , պէտք է որ տրուի :

Յետոյ չորս գին նայելով ըսաւ :

— Ո՛ւր գնաց այն պղտիկը :

Պտուեցաւ և նշմարեց Գօղէթը . որ սեղանին միւս ծայրը և գրեթէ արբողներուն ոտներուն քով կծկուած նստած էր :

— Շօ՛ւա , հոս եկու՛ն նայիմ , պօռաց Թենարաուհին :

Գօղէթ դուրս ելաւ կեցած տեղէն որ ծակի նման բաց մ'էր և ուր պահուած էր : Կինը կրկնեց .

— Օրիորդ Շու՛ն-անանուն , գնա՛ , ջուր տու՛ր այդ ձիին :

— Բայց ջուր չկայ , տիկին , ըսաւ Գօղէթ մեղմովին :

Կինը փողոցին դուռը բացաւ , և ըսաւ .

— Ապա ուրեմն գնա՛ բէր :

Գօղէթ գլուխը ծռեց , և գնաց դատարի դոյլ մ'առաւ որ չմինէային քովն էր :

Գոյլը իրմէ մեծ էր , և մանկուհին կրնար մէջը նստիլ և հանդստութեամբ կենալ :

Թենարաուհին իր փուռին մօտեցաւ , և փայտէ դրալով մը սանի մէջ եփող կերակուրին համը նայեցաւ , մրմռալով .

— Աղբւրակը ջուր կայ , ասոր պէս չորնալ չգիտէ այն : Կարծեմ թէ աւելի աղէկ է որ սոխերս պատրաստեմ :

Յետոյ գնաց և դզոց մը խառնեց որու մէջ ստակ , պղպեղ և սոխ կար :

— Ինձի նայէ՛ , օրիորդ գորտ , 'ի դարձի՞ք հացագործէն մեծ հաց մ'առ : Ահա քեզ տասնուհինգ առ :

Գօղէթ գերջակին մէկ կողմը դրպան մ'ուներ . ստակը առա՛ւ առանց բան մ'ըսելու և այն դրպանը դրաւ :

Յետոյ բաց դուռին առջև՝ գոյլը ձեռքը բռնելով՝ անշարժ կեցաւ : Կարծես կսպսէր որ օդնող մ'ուներնայ :

— Տակաւին կսպսեն՛ , պօռաց Թենարաուհին :

Գօղէթ դուրս ելաւ , և դուռը դոցուեցաւ :

ՔԱՌԱՐ Ք.

ՊԵՂԻՍ ՄԸ ՏԵՍԱՐԱՆ ԿԵԼՆԵ

Ի՞նչպէս կը յիշէ ընթերցողը , եկեղեցիէն սկսող կրօնականներուն շարքը որք ամէն կողմէ բաց էին , մինչև Թենարաուհի խոհատունը կը հասնէր : Այս խանութներուն ամէնքն

ալ թղթէ ձաղարներու մէջ վառող ճրագներով լուսաւորուած էին այն քաղաքաւորներուն համար որոնք քիչ առնէն անկէ պիտի անցնէին եկեղեցի երթալու և կէս դիշերուան պատարազը լսելու համար : Գտրոցի վարժապետը որ նոյն պահուն Թենարտիէի խոհատունը սեղան նստած էր, կըսէր թէ այն լուսաւորուած կրպակները « յիւթական տեսք մը » կը կաղմէին : Բայց երկինքը ամենեւին աստղ չկար :

Այն կրպակներուն վերջինը որ ճիշդ Թենարտիէի խոհատունին գիմացը շինուած էր, մանկային խաղալիկներու կըրպակ մ'էր, որ փայլուն իրերով, տպակեղէններով և թիթեղեայ շքեղ բաներով զարդարուած էր և կը փողփողէր : Խանութպանը՝ ծախու գրուած իրերու առաջին կարողը և առջևօք՝ սպիտակ զենջակներու վրայ ահաղին պէպէկ մը գրած էր, այս պէպէկը երեք կանգունի չափ բարձր էր, ծիրանեղջյւն շղարշէ րօպա մը հագած էր և գլխին վրայ հասկաձև ոսկեղոյն զարդեր կար, նաև իրական մագեր և զրակոնալիկոնէ աչեր ունէր : Առաւօտէն մինչև իրիկուն կրպակին առջև կը կենար այս հրաշալիքը, որու վրայ կը հիանային տասը տարեկան հասակը չմտող անցորդները, սակայն զայն դնելու և իր զաւկին տալ կարենալու չափ հարուստ և վառնիչ մայր մը գտնուած չէր Մօնֆերմէյի մէջ : Էրօնին և Աղելմա ժամերով նայած էին այն պէպէկին, և Գօղէթ անգամ՝ ըստոյզ է թէ դադանի կերպով՝ համարձակած էր նայելու :

Երբ Գօղէթ՝ դոյլը ձեռքը բռնած՝ դուրս ելաւ, թէև շատ տխուր և յոգնած էր, չկրցաւ սակայն հետաքրքրութիւնը զսպել, և աչերը վերցնելով նայեցաւ ահաղին պէպէկին զոր ինք « Իմ » կանուանէր : Խեղճ մանկուհին արմառք զարմառք համակուելով կանգ առաւ : Տակաւին մօտէն տեսած չէր այն պէպէկը : Ամբողջ կրպակը պալատ մը կերպար անոր, պէպէկը պէպէկ մը չէր, այլ տեսիլ մը : Տեսնուածն էր ուրախութիւն, շքեղութիւն, հարստութիւն, երանութիւն, որոնք տխուր և ցուրտ թշուառութեան մ'անդունդներուն

մէջ թաղուած այս նորարոյս գծադրէ կակին կերեային ցնորական ճառագայթումով մը : Գօղէթ՝ մանկութեան պարզ և տրտում որամատութեամբ կը չափէր իր և այն պէպէկին մէջ պտնուած վիճը : Կըսէր իւրովի թէ այսպիսի « բան մը » ունենալու համար պէտք էր թաղուհի կամ գէթ իշխանուհի մ'ըլլալ : Պէպէկին վարդապոյն և դեղեցիկ րօպան, յղկուն և աղւոր մագեր կը գիտէր ուշադրութեամբ, և մտապէս կըսէր. Արդեօք ո՞րքան երջանիկ է այս պէպէկը : Աչերը չէր կրնար հեռացնել այս տեսլաւոր կրպակին վրայէն : Քանի որ կը նայէր, ալ աւելի կը շլանար : Արքայութիւնը տեսնել կը կարծէր : Մեծին ետեւ ուրիշ պղտի պէպէկներ ալ կային որոնք իր կարծիքին համեմատ կիսեր և ողիներ էին : Գօղէթին համար կարծես յաւիտենական Հայրն էր կրպակին ներսը երթեկող վաճառականը :

Այս հիացումով Գօղէթ կը մոռնար ամէն բան, նաև իրեն տրուած յանձնարարութիւնը : Յանկարծ Թենարտուհին բիրտ ձայնը լսելով ուշաբեցաւ :

— Ի՞նչ, տակաւին հոգ ես, կեցիք, հիմա կուգամ քովդ, և քեզի կը հասկցնեմ հոգ կենալը, շուտ ըրէ, հիմա դնա՛, շունի զաւակ :

Թենարտուհին անգամ մը փողոցը նայած և Գօղէթին յափշտակութեամբ պէպէկը նայելը գիտած էր :

Գօղէթ դոյլը հետը տանելով և կրցածին չափ մեծ քայլեր առնելով փախաւ դնայ :

ԳԼՈՐԴ Ե.

ԳՐՏԻՒԹ ԲԱԼՈՐՈՒԹԻՆ ՄԻՆՍԿ

ԹԵՆԱՐՏՈՒԹԻՆ խոհատունը դիզին այն մասին մէջն էր որ է եկեղեցին. հետեաբար Գօղէթ կը պարտաւորէր Շէլի կողմին անտառը երթալ և այն տեղի ակէն ջուր բերել :

Ա՛լ և ոչ մէկ կրպակի առջև կանգ առաւ հայելու համար,

Պուլանժէի պղտի փողոցէն և եկեղեցիին շրջականերէն անցիկիւղ անցաւ Գօղէթ, վասն զի կրպակներուն ճրագները կը լուսաւորէին այն ճամբան. բայց շուտ մ'անընդմեջ եղաւ յետին խրճիթին յետին նշոյլը, և ահա խեղճ մանկուհին մուտքի մէջ մնաց, և շարունակեց իր ճամբան: Սակայն հետզհետէ խռովիլ զգալով քայլելու ատեն որչափ որ կրնար դոյլին ճարմանդը կը շարժէր, այս շարժումին ձայնը ընկեր մը կը սեպէր իրեն:

Քանի որ կը յառաջանար, խաւարը ալ աւելի կը թանձրանար: Փողոցները ալ բոլորովին ամայի էին: Բայց կնիկի մը հանդիպեցաւ, որ անոր անցնիլը տեսնելով դարձաւ և անշարժ կեցաւ կամաց մը միմաւրով. — Բայց ո՞ւր կրնայ երթալ այս մանուկը. արդեօք անտէր մանուկ մ'է: Յետոյ կիներ ճանչցաւ Գօղէթը, և ըսաւ.

— Գա, Արտոյոն է եղեր:

Գօղէթ անցաւ դերբուկ և ամայի ճամբաներու լարիւրին, թոսէն որով Մօնֆերմէյի զիւղը Շէլի կողմէն կը վերջանայ: Գօղէթ բաւական համարձակութեամբ դնաց այն ճամբաներէն որոնց երկու կողմը տուններ նաև միայն պատեր տեսած էր: Մերթ ընդ մերթ պատուհանի մը ճեղքէն ճրագի մը ճառագայթիլը կը տեսնէր. և զգալով թէ լոյս և կեանք է այն և թէ այն սենեկին մէջ մարդիկ կան, կը հանդարտէր: Բայց քանի որ կը յառաջանար, իր քայլը կարծես մեքենայապէս կը թուլնար: Երբ վերջին տունին անկիւնէն անցաւ, Գօղէթ կանգ առաւ: Գծուարաւ կրցած էր վերջին կրպակէն անդին երթալ, բայց վերջին տունէն անդին երթալը անհնարին կը թուէր անոր: Գոյլը գետինը դուռ, ձեռքը մազերուն մէջ ընկղմեց և սկսաւ յամբարար զլուխը քերել. ահաբեկ և երկմիտ մանուկներու սովորական շարժում մ'է այս: Ա'լ Մօնֆերմէյէն դուրս էր, ալ դաշտերու մէջն էր: Իր առջև խաւարին և ամայի տարածութիւն կար: Յուսահատաբար այս մթնոլորտին նայեցաւ ուր ալ մարդ մը չկար,

որ դադաններ կային և ուր դուրեւ ճիւղներ ալ կային: Լաւ մը նայեցաւ, և դադաններուն խոտերուն վրայ քայլելը լսեց, նաև յայտնապէս ճիւղներ տեսաւ որոնք ծառերուն մէջ կը խլրտէին: Անատեն նորէն առաւ դոյլը, երկիւղը յանդգնութիւն կը տար Գօղէթին. —

— Ա՛յ, ըսաւ մանկուհին, կըսեմ թէ ջուրը հատեր է: Եւ համարձակութեամբ Մօնֆերմէյլ վերադարձաւ:

Հազիւ թէ հարիւր քայլ առած էր, և ահա նորէն կանգ առաւ, և սկսաւ զլուխը քերել: Հիմա ալ իրեն երեցողն էր Թենարաթիի սոսկալի կնիկը՝ իր բորենիի բերանովը և բարկութեամբ փայլատակող աչերովը: Մանկուհին ազիպորմ նայուածքը անդամ մ'առջին և անդամ մ'ետին դարձուց. ինչ ընէր, ինչ ըլլար, ուր երթար: Առջևը Թենարաթուհիին ճիւղը կար, ետեն ալ զիշերուան և անտառներուն բոլոր ուրուականները: Գօղէթ Թենարաթուհիէն վախցաւ քան թէ ուրուականներէն, ուստի նորէն գէպ ալը երթալ սկսաւ՝ վազելով: Գիւղէն դուրս ելաւ վազելով, անտառը մտաւ վազելով առանց բան մը նայելու, առանց բան մը լսելու: Վազելէ դադարեցաւ երբ շունչը հատաւ, բայց չընդհատեց իր քայլը: Յիմարի մը պէս կերթար առանց գիտնալու թէ ուսկի կերթար:

Վաղելու ատեն լալ կուգէր:

Անտառին զիշերային սարսուռովը համակուած էր բոլորովին:

Ա'լ չէր մտածեր, ալ չէր տեսներ: Անհուն մթնոլորտը այս պղտի էակին դէմ կը դնէր: Մէկ կողմէն ամբողջ խաւարը, միւս կողմէն ալ շամանդաղ մը:

Անտառին եզրէն մինչև ալը եօթ կամ ութ բոպէի ճամբայ մնացեր էր միայն: Գօղէթ ճամբան զխտէր, վասն զի յորեկով բազմիցս անցած էր անկէ: Ջարմանալին սա է որ ճամբէն չչեղեցաւ: Կարծես բնագոյում մը անորոշապէս կառաջնորդուէր: Բայց ոչ ալ կողմը կը նայէր և ոչ ալ ձախ

կողմը՝ վախճալով որ ոստերուն և մացառներուն մէջ բան մը կը տեսնէ : Այսպէս երթալով ալը հասաւ :

Այս ալը բնական նեղ աման մ'էր, զոր ջուրը կաւում դետնի մը վրայ պեղած էր, և երկու ոտք խորութիւն ունէր. չորս կողմը մամուռներ և նկարաւոր մեծ խոտեր կային որոնք Հանրի Գ. ի փողակապ կանուանին. քանի մը խոշոր քարերով յատակուած էր այս ալը ուսկէ առուակ մը կազմուելով խոյս կուտար պզտի և հանգարտ կարկաչու մով մը :

Գօզէթ չսպասեց որ շունչ առնու : Գիշերուան մութը խիստ թանձր էր, բայց այս աղբիւրը զալու սովորած էր ան : Մութին մէջ ձախ ձեռքը երկնցնելով աղբիւրին վրայ երկնցած նորաբոյս կաղնի մը փնտռեց որու վրայ կը կոթնէր սովորաբար. ցոտ մը բռնեց, վրան կոթնելով ալին մէջ ծուռեցաւ և դոյլը ջուրին մէջ ընկղմեց : Այնպիսի սոսկալի վայրկենի մը մէջ կը գտնուէր որ իր ոյժը եռապատկեցաւ : Մինչդեռ այսպէս ծռուած էր, ղենջակին զրպանը աղբիւրին մէջ կը պարպուէր, բայց Գօզէթ չգիտեց պարպուիլը : Հաց առնելու համար իրեն տրուած տասնուհինգ ասի դրամը ջուրին մէջ ինկաւ : Գօզէթ ոչ դրամի տեսաւ և ոչ ալ ինչալը լսեց : Դոյլը լեցնելով վեր առաւ և խոտին վրայ դրաւ :

Անկէ ետք դիտեց որ յօդնութենէն ոյժը հատած էր : Անշուշտ կուզէր մեկնիլ անմիջապէս. բայց դոյլը լեցնելու համար այնքան աշխատած էր որ չկրցաւ քայլ մ'առնուլ. ուստի ստիպուեցաւ նստելու : Կարծես թէ ինկաւ խոտին վրայ և կծկուած մնաց :

Աչերը դոցեց, յետոյ նորէն բացաւ. պատճառը չգիտէր, բայց ուրիշ կերպ չէր կրնար ընել : Քոփէ էր դոյլը որու մէջ ջուրը յուզուելով սպիտակ հրային օձերու նման շրջաններ կը կազմէր :

Գլուխին վերեւ երկինք ընդարձակ սև ամպերով ծածկուած էր, որոնք կարծես թէ ծխային որմերու ճակատներ էին :

Մթութեան աղէտաւոր դիմալը կարծես թէ այս մանկուհիին վրայ կը հակէր անորոշապէս :

Լուսնթաղը անդունդներուն մէջ կը քնանար :

Մանկուհին շուարուն աչերով այս մեծ աստղին կը նայէր զոր ինք չէր ճանչնար և որմէ կը վախնար : Իրօք մոլորակը նոյն պահուն խիստ մօտ էր հորիզոնին, և կանցնէր միջային թանձր խաւի մը մէջէն որ սոսկալի կարմրութիւն մը կուտար անոր : Մառախուղը որ տխուր կարմրութիւն մ'ունէր, աստղը կընդարձակէր. կարծես թէ լուսեղէն վէրք մ'էր այս :

Յրտաշունչ հով մը կը փչէր դաշտէն : Անտառը խաւարաւ մած էր. տերեւները ամենեւին չէին շարժեր. ամառուան անորոշ և թարմ նշոյլներուն և ոչ մին կերեար : Մեծամեծ ուստեր սոսկալի կերպով կը կանգնէին անտառին մէջ որու անտեղեկութուն վախ և տձև մացառները կը սուլէին : Բարձառ տեղերուն վախ և տձև մացառները կը սուլէին : Բարձր խոտերը հիւսիսային հովէն շարժելով օձաձուկերու պէս կը վիտային : Մորենիները կը դաւարուէին ճիրանման և որսեր բռնելու ուղղով երկայն թեւերու պէս : Քանի մը չորաբէկ խոխիներ՝ հովէն աւլուելով՝ արագօրէն կանցնէին, և կարծես թէ սարսափելով խոյս կուտային ետեւէն եկող բանի մ'առջէն : Ամեն կողմէ սոսկալի տարածութիւններ կը նշմարուէին :

Մթութիւնը ահարկու բան է : Մարդս լոյս կուզէ : Ով որ մթութեան մէջ կընկղմի, սիրտը ճնշուիլ կզգայ : Երբ աչքը չտեսներ, միտքը կը խոռվի, մութին մէջ, գիշերուան մէջ, անթափանցելի սևութեան մէջ ամենէն աներկիւղները անգամ անձկութեամբ կը դրաւուն : Ոչ ոք կրնայ գիշերը առանց դողալու անտառին մէջ քայլել մինակ : Մթութիւնը և ծառերը երկու ահարկու թանձրութիւններ են : Անորոշելի խորութեան մէջ ցնորական իրութիւն մը կերեայ : Քոփէգ քանի մը քայլ անդին անըմբռնելի բաներ կը ծրադրուին ճիւղալային յայտնութեամբ մը : Անջրպետութեան կամ նոյն խիլ քու ուղեղի մէջ չգիտեմ ինչ անյայտ և անբռնելի բաներ կը տեսնուին որոնք քնացած ծաղիկներու երազներուն

պէս կը ծփան : Հորիզոնը անադորոյն դիրքեր կառնու : Խաւարամած և ահագին անջրպետին զոլորշիններ կը ծծես : Այլ վախնաս , և ետեգ նայելու փափաք կզգաս : Այլ վախնաս , վասն զի տեսած առարկաներդ են խաւարին խոռոչներ , վայրենական երեւոյթ առնող իրեր , անբարբառ կերպարաններ որք կը ցրուին երբ կը մօտենաս , արձկուած մաղերու նման մթադին իրեր , բարկալի փռնջեր , կապտադոյն ճահիճներ , աղէտաւոր տեսարանի վրայ անդրադարձող սոսկալի երեւոյթներ , լուսթեան զերեզմանական անբաւութիւն , անծանօթ էակներ որոնք դույզէ յանկարծ երևան ելնեն , ոստերու խորհրդաւոր հակումներ , ծառերու ահալի ոլորումներ , սարսառող խոտերու երկայն երախակալներ , և այս ամէն առարկաներու դէմ անպաշտպան կը մնաս : Չկայ յանդգնութիւն մը որ չաբստի և չզգայ անձկութեան մերձաւորութիւնը : Սոսկալի բան մը կզգաս , կարծելով թէ հոգիդ մթութեան հետ խառնուելով հետը կը միանայ : Այս խաւարէն պաշարուող երբ մանուկ մ'է , անմեկնելի սոսկումով մը կը համակուի :

Անտառները Յովհաննէս աւետարանիչի վերայայտնութեան կը նմանին , և պղտի հոգիի մը թևերուն բաղնիքով անոնց ահարկու դմբեթիններքէ հոգեվարութեան շշուէն մը կը հանէ :

Գոգէթ՝ առանց զիտնալու թէ ինչ էր զգացածը՝ կզգար թէ բնութեան այս ահագին մթութեան կը զրաւուէր : Այլ համակուէր ոչ միայն սարսափով , այլ նաև սարսափէն աւելի սարսափելի բանով մը : Այլ սարսուէր ան : Բառ չենք գտներ բացատրելու համար թէ ինչպիսի տալօրինակ բան մ'էր այն սարսուէր որ անոր մինչև սրտին յատակը կը սառէր : Աչքը վայրենիի աչք դարձած էր : Ձգալ կը կարծէր թէ հետևեալ օրը դույզէ պիտի ուղէր հոն դալ մի և նոյն ժամին :

Անտառն՝ ազատելու համար այս տարօրինակ վիճակէն զոր չէր հասկնար և որմէ կը վախնար սակայն , տեսակ մը բնազդումով և բարձր ձայնով սկսաւ մեկ , երկու , երեք , չորս , մինչև տասը համրել , և երբ լնցուց նորէն սկսաւ համրել :

Համրելով սկսաւ իրապէս ըմբռնել զինքը շրջապատող իրերը : Ձգաց թէ ցուրտ էին ձեռները զորոնք թլջած էր գոյլը լեցնելու ժամանակ : Ոտքի վրայ ելաւ : Երկիւղը , բնական և աննկուս երկիւղ մը տիրած էր վրան նորէն : Անմիջապէս որոշեց փախչիլ , արագօրէն փախչիլ , անտառներու մէջէն , դաշտերու մէջէն փախչիլ մինչև տուններուն , մինչև պատահաններուն , մինչև վառուած ճրագներուն քով հասնիլը : Առջին նայելով դոյլը տեսաւ . Թեմարտուհիէն այն ատիճան կը վախնար որ չհամարձակեցաւ փախչիլ առանց դոյլին : Երկու ձեռքովը ճարմանդը բռնեց : Գծուաբաւ կրցաւ վերցնել դոյլը :

Այսպէս հինգ տասը քայլ առաւ . բայց դոյլը լեցուն էր , ծանր էր , ուստի Գոգէթ ստիպուեցաւ զետինը դնելու զայն : Պահ մը շունչ առաւ , յետոյ նորէն վերցուց դոյլը և սկսաւ քայլել՝ այս անգամ՝ քիչ մ'աւելի ճամբայ առնելով : Բայց հարկ եղաւ դարձեալ կենալ : Քանի մը մանրերկրորդ հանդստանալէն ետք , նորէն ճամբայ ելաւ : Առջևի կողմը ծռուած , գլուխը վար առած՝ կը քայլէր պառաւի մը պէս . դոյլին ծանրութիւնը անոր նիհար թևերը կը ձգտէր և կը պրկէր : Գոյլին երկաթէ ճարմանդը վերջապէս անոր թրջուած պղտի ձեռները կընդարմէր (engourdir) և կը սառէր : Մերթնդ մերթ կը բռնադատուէր կանդ առնելու , և ամէն անգամ՝ որ կանդ կառնուր , դոյլէն արտահոսող պաղ ջուրը անոր մերկ ոտներուն վրայ կը թափէր : Ասի դիշերը և ձմեռ ժամանակ տեղի կուսնար անտառի մը մէջ ուր բնաւ մարդկային նայուած մը չկար . ութ տարեկան մանուկ մ'էր ան , նոյն պահուն միայն Աստուած կար հոն որ այս տրտմալի բանը կը տեսնէր :

Եւ , բա՛րէ , անշուշտ մայրն ալ կը տեսնէր :

Վասն զի կան բաներ որոնք զերեզմանին մէջ մնուելնբուն աչքը բանալ կուտան :

Գոգէթ տեսակ մը ցաւադին հանդումով շունչ կառնուր :

կոկորդը հեծկլտուճներէ կը ճնշուէր, բայց նաեւ հեռուէն այնքան կը վախնար Թեոնարաուհիէն որ չէր համարձակեր լալու: Սովորութիւն բրած էր միշտ երեւակայել թէ այս կինը իր քովը կեցած է:

Սակայն այս կերպով չէր կրնար շատ ճամբայ առնուլ, վասն զի շատ կամայ կը քայլէր: Կայաններուն տեղութիւնը որքան ալ պակսեցնելու ըլլար, և ամէն մէկ կայանէն որքան ալ նախորդէն աւելի ճամբայ առնելու ըլլար, դարձեալ շատ ուշ պիտի մնար: Վշտադին կը մտածէր թէ այս կերպով մինչև Մօնֆերմէյլ դառնալու համար մէկ ժամէն աւելի պէտք էր, և թէ Թեոնարաուհիէն պիտի ծեծէր զինքը: Այս վիշտը կը խառնուէր այն երկիւղին հետ, զոր կզգար դիշերը անտառին մէջ մինակ ըլլալուն համար: Սաստիկ յոգնած էր, այլ սակայն տակաւին անտառէն ելած չէր: Երբ մօտեցաւ հին շաղանակների մը քով զոր կը ճանչնար, վերջին անգամ մ'ալ կեցաւ առջի անդամներէն աւելի կենալով որպէս զի լաւ մը հանդատանայ. յետոյ բոլոր իր ոյժերը հաւքեց, դոյլը առաւ և համարձակ քայլել սկսաւ: Սակայն խեղճ պղտիկը յուսահատելով չկրցաւ զսպել ինքզինքը և ազդակեց, Ո՛վ Աստուած իմ, Աստուած իմ:

Նոյն պահուն յանկարծ զգաց թէ ալ դոյլը բոլորովին թեթեւած էր: Չեոք մը որ ահադին երեցաւ իրեն, ճարմանդը բռնած էր և ուժգնակի կը վերցնէր զայն: Գողէթ զլուխը վերցնելով սև, ուղիղ և կոնգուն մծ կերպարան մը տեսաւ որ մութին մէջ իր քովէն կը քայլէր: Մարդ մ'էր այս կերպարանը որ Գողէթին ետէն ինկած էր և որուն զալը լսած չէր Գողէթ: Այս մարդը՝ առանց բառ մ'արտասանելու՝ Գողէթին տարած դոյլը ճարմանդէն բռնած էր:

Կեանքի ամէն հանդիպումներու համար բնազդուճներ կան: Մանկուհին չվախցաւ:

ՔԱՌԻՔ Զ.

ՈՐ ԳՈՐԼԱԹՐԻՒՆԵԼԻ ՍՐԵՄՏՈՒԹԻՒՆԸ ԿԸ ՀԱՅՏԱՅԵ

ԳՈՐՈՆ

1823ին Քրիստոսի Ծննդեան օրը կէսօրէն ետք մարդ մը Բարիդի Օբիթալ պուլվարին ամենէն ամայի կողմերը պըտըտեցաւ ժամերով: Այս մարդը բնակարան մը փնտռողի կերպարան ունէր, և կարծես թէ Սէն-Մարցոյի արուարձանին այս աւերուն սահմաններուն վրայ շինուած ամենէն անշուք տուններուն մին վարձել կուզէր քանթէ աւելի չքեղ բնակարան մը:

Քիչ մ'ետք պիտի տեսնենք որ այս մարդը իրօք սենեակ մը վարձած էր այս առանձնական թաղին մէջ:

Այս մարդը իր հաղուստովը ինչպէս նաև իր բոլոր կերպարանովը իրական տիպարն էր այն անոակ անձերու որոնք կրնան ընտրեալ կարգի մուրալիաններ կամ ծայրայեղ մաքրութեան հետ խառնուած ծայրայեղ թշուառութիւն անուանիլ: Բաւական հաղուադիւտ խառնուրդ մ'է այս որմէ ուշիմ սիրտերը ներշնչուելով՝ կը յարգեն թէ ամենէն աղքատ և թէ ամենէն արժանապատիւ անձերը: Մարդուն հաղուստը կազմուղ իրերն էին բոլորաձև և խողանակաւ լաւ մը մաքրուած զլխարի մը, եկեղեան հողի զոյնով ներկուած դեղնադոյն և հաստ չուխայէ թիկնոց մը որու այս զոյնը այն ժամանակները ոչ այնքան այլանդակ կը համարուէր և որու խաւը աներևութանալու չափ մաշուած ըլլալով, ալ հիւսը կերեար, խիստ հին ձևի վրայ կտրուած դրպանաւոր մծ ձիւէ մը, սև դոյն վարտիկ մը որու ծունկին կողմերը ճերմկած էին, ասուէ սև դոյն գուլպաներ և հաստ մուճակներ որոնք պղնձեայ կոճակներ ունէին: Կարծես թէ վտարանդութենէ վերադարձող և ժամանակաւ ընտրեալ ընտանիքներու մէջ դաստիարակութիւն ընող մ'էր ան: Ով որ տեսնելու ըլլար

անոր ճեպճեքով մագերը, խորշումաւոր ճակատը, և զիւրքը որու վրայ կեանքէ վճատող և յողնող վշտի մը դրոշմը կար պիտի ենթադրէր թէ եօթանասուն տարեկան հասակին կը մօտենար ան, թէ և հազիւ յիսուն տարեկան պիտի կարծէր՝ եթէ միանգամայն տեսնէր անոր քայլը որ յամբ այլ հաստատուն էր, և տարօրինակ կայտառութիւնը որ կը նշմարուէր անոր ամէն շարժումներուն մէջ։ Ճակատին խորշումները լաւ զետեղուած բլլալով, ով որ ուշագրութեամբ դիտէր այս մարդը, նպաստաւոր տրամադրութիւն մը պիտի զգար անոր նկատմամբ։ Շուրթը կամփոփուէր տարօրինակ ծալով մը. այս ծալը անողորմ կերեւար, այլ խոնարհ էր։ Նայուածքին մէջ չդիտեմ ինչ աղէտալի հանդարտութիւն մը կերեւար։ Չախ ձեռքը պղտի ծրար մը կար զոր թաշկի-նակի մը մէջ կապած էր. աջ ձեռքովը կը կոթնէր տեսակ մը դաւաղանի վրայ զոր ցանկի մը մէջէն կտրած և առած էր։ Այս դաւաղանը փոքր ինչ ուշագրութեամբ կոկուած և ոչ այնքան տաճ էր. վարակները անօգուտ չմնացեր էին, և կարմիր մոմով շինծու գունդ մ'ունէր բուսած գունդի տեղ. բիր մ'էր այն, բայց դաւաղանի մը կը նմանէր։

Այս պուլվարին վրայի անցորդները սակաւաթիւ են, մանաւանդ ձմեռ ժամանակ։ Մարդը՝ առանց սեթեւեթի՝ կարծես թէ աւելի կղզուշանար անցորդներէն քան թէ կը մօտէք անոնց։

Այն ատենները Լուի ԺԸ, գրեթէ ամէն օր Շուաղի-լը-բուա կերթար։ Ասի իր հաճելի պտոյտներուն մին էր։ Գրեթէ անփոփոխ կերպիւ ժամը երկուքին մօտ թաղաւորական կառքը և ձիաւորները Օբիթալի պուլվարէն կանցնէին մեծ շտապաւ։

Այս անցը ժամացոյցի տեղ կը ծառայէր թաղին աղքատ ու հիններուն որոնք կըսէին.

— Ժամը երկուք է. ահաւասիկ թաղաւորը որ Թիւիլըրի կը վերադառնայ։

Անցնելու ատեն ոմանք վազելով կուգային, ոմանք ալ կարգի կը մանէին ճամբայ բանալով, վասն զի թաղաւորի մ'անցնիլը միշտ աղմուկ մ'է։ Մանաւանդ թէ Լուի ԺԸ, ին երեւալը և աներեւութեանը Բարիդի փողոցներուն մէջ ազդեցութիւն մը կունենար։ Արադօրէն բայց և այնպէս վեհօրէն կերեւար և կաներեւութեանար։ Այս հաշմոտ թաղաւորը արշաւուումը կը սիրէր. չկրնալով քայլել, կուգէր վազել. այս դժուարաքայլը եթէ կարենար, յօժարութեամբ պիտի ուզէր կայծակի պէս անցնիլ։ Հանդարտութեամբ և ծանրութեամբ մերկ սուսերներու մէջ տեղէն կանցնէր։ Գլուղիւնով կերթար իր սերլինեան ձուլածոյ կառքը որ բոլորովին ոսկեզօծ էր և որու տախտակներուն վրայ շուշանի հաստ ցատեր նկարուած էին։ Մարդ հազիւ հազ ժամանակ կունենար անդամ մը նայելու այն կառքին։ Նայողը կառքին մէջ աջակողմեան անկիւնը սնդուսեայ սպիտակ բարձրու վրայ կը տեսնէր լայն, հաստատուն և կարմրադոյն երես մը, թաղաւորական թռչունին պէս փռուած (poudré) առոյգ ճակատ մը, սէյ, դաժան և նուրբ աչ մը, զրազէտի ժպիտ մը, երկու հաստ ուսադիրներ որոնց որդուն աղբերը քաղաքաւորի յատուկ թիկնոցի մը վրայ կը ծփային, Ռսկեզեղմը, Սէն-Լուիի խաչը, Լէժիօն Տ'Օնէօրի խաչը, Հոգւոյն-Սըբոյ արծաթեայ շքանշանը, ահապիկ որովայն մը և կապտազոյն լայն ժապաւէն մը. թաղաւորն էր այս երեսը։ Երբ Բարիդէն կենէր, իր սպիտակ փետուրներով զլնարկը ծունկերուն վրայ կը դնէր, որոնք անզլնական երկայն կօշիկներու մէջ պատառուած էին. երբ քաղաքը կը վերադառնար, զլնարկը զլուխը կը դնէր, և քիչ անգամ բարե կուտար։ Անտարբերութեամբ կը նայէր ժողովուրդին. ժողովուրդն ալ փոխադարձ անտարբերութեամբ կը նայէր անոր։ Երբ առաջին անգամ Սէն-Մարտի թաղէն անցաւ, իր տարած ամբողջ յաղթանակը եղաւ սա խօսքը զոր թաղեցի մը իր ընկերին ըսաւ. « Ահա այս գեր մարդն է կառավարութիւնը »։

Արդ մի և նոյն ժամուն թաղաւորին՝ Օրթթալն պուլվարէն անհրաժեշտաբար անցնիլը օրական դէպքն էր : Գեղին թիկնոցով ման եկողը անշուշտ ոչ թաղեցի էր և ոչ ալ բարիկցի , վասն զի չէր գիտեր թաղաւորին այս սովորական անցը : Երբ ժամը երկուքին Յալքեթի բէրէն անցնելով մինչև պուլվարին վրայ հասաւ թաղաւորական կառքը , որու երկու կողմէն արծաթեայ ժապաւէններով զարդարուն անձնապահներու վաշտ մը կերթար , մարդը կարծես թէ խռովեցաւ և դրեթէ վախցաւ : Կողմնական ծառուղիին մէջ իրմէ՛ր զատ մարդ մը չկար , շուտ մը ցանկապատի մ'անկիւնին ետեւը գնաց կեցաւ , բայց Տ'Ավրէի դուքսը նշմարեց զան : Տ'Ավրէի դուքսը որ նոյն օրը թաղաւորին ուղեկցելու պաշտօն ունեցող անձնապահներու գնդապետն էր , կառքին մէջ թաղաւորին դիմացը նստած էր : Ահա բաւական չարաշուք մարդ մը , ըսաւ նորին Աւհափառութեան : Ոստիկանութեան մարդերէ ոմանք որ թաղաւորին անցնելու ճամբաները կը հըսկէին , նոյնպէս նշմարեցին այն մարդը , մանաւանդ թէ անոնց մին հրաման ընդունեցաւ անոր ետեւէն երթալու : Բայց մարդը թաղին առանձնական պղտի փողոցները մտաւ , և որովհետեւ օրը կը տարածամէր , ոստիկանը անոր հետքը կորուսեց , ինչպէս որ նոյն իրիկուն Տէրութեան պաշտօնեայ և ոստիկանութեան կառավարիչ Պ. Անկլէս կոմսին ուղղուած տեղեկագիր մ'ալ կը հաստատէ եղելութիւնը :

Գեղին թիկնոցով մարդը երբ դադարեցաւ ոստիկանին տեսնուելէ , աւելի շուտ քայլել սկսաւ , թէև բազմիցս ետեւը դարձաւ տեսնելու համար թէ մի գուցէ ետեւէն եկող մ'ըլլայ : Ժամը չորսը քառորդ անցած , այսինքն գիշերուան մութը սկսած միջոցին Բօրթ-Սէն-Մարթէնի թատրոնին առջևէն անցաւ , ուր նոյն գիշեր Երիտ լիապարտէք անուն թատրերգութեան ներկայում պիտի արուէր : Մարդուն ուշադրութիւնը դրաւեց այս ծանուցումը որու լոյս կուտային թատրոնին կանթիղները . թէև շտապաւ կը քայլէր բայց կանգ ա-

նաւ կարդալն համար : Պահ մ'ետքը Բլանշէթ ըսուած անշու փողոցը մտաւ , և Անադեայ սկաւառակը զնաց , վասն զի անատեն Լանեիի կառքին զործատունը հոն էր : Այս կառքը ժամը չորսուկէսին կը մեկնէր : Ձիերը լծուած էին , և ճամբորդները զօր կը կանչէր կառապանը , աճապարումով կառքին երկաթէ սանդուղէն վեր կենէին :

— Տեղ մ'ունի՛ք , հարցուց մարդը :

— Միայն մէկ հոգիի տեղ կայ , և այն ալ նստաբանիս վրան է և քովս , ըսաւ կառապանը :

— Լաւ , ինձի տուէք այդ տեղը :

— Ելե՛ք :

Սակայն կառապանը՝ ճամբայ ելնէն առաջ՝ ճամբորդին միջակ հագուստը և ձեռքի ծրարին փոքրութիւնը դիտեց անգամ մը , և կանխիկ առաւ կառքին վարձքը :

— Մինչև Լանեի պիտի երթա՛ք :

— Այո՛ , ըսաւ մարդը , և մինչև Լանեի երթալու համար վճարեց վարձը :

Կառքը մեկնեցաւ , և երբ սահմանադուռէն անցաւ , կառապանը ճամբորդին հետ խօսակցութիւն բանալ ուղեց , բայց ճամբորդը միավանկ բռնեցով կը պատասխանէր : Ուստի կառապանը սկսաւ իր ձիերուն ետեւէն սուլել և հայհոյել :

Կառապանը վերադառնալով վրան առաւ , վասն զի ցուրտ կար , բայց մարդը կարծես հոգ չէր ընել ցուրտը : Այսպէս կառքը կուրնէյի և Նէոյլի-Սիւր-Մարնի մէջէն անցաւ :

Երեկոյեան ժամը վեցին Շել հասաւ : Կառապանը կանգ առաւ որպէս զի ձիերը շունչ առնուն սայլորդներու պանդոկին առջև որ թաղաւորական մնաստանին հին շինութեանց մէջ հաստատուած էր :

— Հոս պիտի իջնեմ , ըսաւ մարդը :

Երբքը և զաւաղանը առնելով կառքէն վար ցատկեց :

Վայրկեան մ'ետքը աներևոյթ եղած էր :

Պանդոկը մտած չէր սակայն :

Պարզը քանի մը բույէէն ետք երբ նորէն ճամբայ ելաւ Լանի երթալու համար, Շէլի մեծ փողոցին մէջ չհանդիպեցաւ այն ճամբորդին :

Պատասխանը դէպ 'ի ներսի ճամբորդները գառնալով, ըսաւ :

— Այն մարդը աստեղացի չէ, վասն զի չեմ ճանչնար զինքը : Կերպարանէն կը կարծուի թէ ստակ մը չունի, սակայն ստակը խնայող մը չէ. մինչև Լանի երթալու վարձ վճարեց, բայց մինչև Շէլ գնաց : Գիշեր է հիմա, և ամէն տունները գոց են, եկու տես որ պանդոկ չմտաւ, և ո՛ւր երթալն ալ անյայտ է, Կերևայ թէ գետնին տակը մտաւ :

Մարդը գետնին տակը մտած չէր, բայց շտապաւ և առանց լոյսի Շէլի մեծ փողոցը մտած էր վաղելով. յետոյ ձախ կողմը զարնելով եկեղեցին չհասած Մօնֆերմէյլ տանող զին վախճան ճամբան մտած էր՝ այս կողմերը ճանչցողի և արդէն քանի մ'անգամ եկողի մը պէս :

Նոյն ճամբայէն շտապաւ յառաջ գնաց : Երբ հասաւ Ճիշդ այն տեղը ուսկէ կանցնի Կանելէն Լանի տանող և երկու կողմէն ծառերով շրջապատուած հին ճամբան, մարդը եկող անցորդներու ձայն լսեց : Աճապարումով փոսի մը մէջ պահուեցաւ և հոն սպասեց մինչև անցորդներուն անցնիլ և հետոսալը : Սակայն աւելորդ զգուշութիւն մ'էր այս վասն զի ինչպէս ըսինք արդէն, գեկտեմբերի ամիսախաւարին գիշեր մ'էր այն գիշերը : Երկնից վրայ հաղիւ հազ երկու կամ երեք աստղ կը տեսնուէր :

Բլուրին վրայ տանող ճամբան այն տեղէն կսկսի : Մարդը Մօնֆերմէյլի ճամբան չմտաւ, այլ աջ կողմը զարկաւ : Գաշ տերուն մէջէն անցաւ և արագօրէն քայլելով անտառը հասաւ :

Անտառին մէջ աւելի կամաց քայլեց, և սկսաւ ուշադրութեամբ ամէն ծառերուն նայիլ՝ քայլ առ քայլ յառաջանալով, կարծես թէ զաղանի և միայն իրեն ծանօթ ճամբայ մը կը փնտռէր և դէպ 'ի հոն կերթար : Պահ մը շեղել կարծեց

և վարանելով կանդ առաւ : Խարխափումով քայլելէն ետք վերջապէս անծառ տեղ մը հասաւ ուր սպիտակ մեծ քարերու դէզ մը կար : Շտապաւ դէպ այս քարերը մօտեցաւ, և գիշերուան մառախուղին մէջէն ուշադրութեամբ զննեց զանոնք, կարծես թէ ամէնն ալ մի առ մի աչքէ անցունելով : Քարերու դեզէն քանի մը քայլ անդին հաստարմատ ծառ մը կար, այս ծառը անթիւ այտուցներ ունէր որոնք բոյսերուն ելունդներն են : Նոյն ծառին քովը գնաց, և ձեռքը կոճղին կեղևին վրայ ծուռածեց, իբր թէ ուզէր բոլոր ելունդները ճանչնալ և համրել : Այս ծառին դիմացը, որ ցախ մ'էր, կասկենի մը կար որ անգամ մը կեղևները հանուելուն առթիւ հիւանդացած էր, և որու վրայ իբր դարման զինկէ կապ մը գրուած և բեկուած էր : Ոտներուն ծայրովը բարձրցաւ սակաւ ինչ և այս զինկէ կապը զննեց ձեռքովը :

Յետոյ այս ծառին և քարերու դէզին մէջ տեղի անջրպետին վրայ ժամանակ մը երթեկեց՝ այնպիսի մարդու մը պէս որ կուզէ գիտել թէ արդեօք մօտերս փորուած է հողը :

Յետոյ ուշաբեցաւ և սկսաւ անտառին մէջէն իր ճամբան շարունակել :

Ահա այս մարդն էր Գօզէթին հանդիպողը :

Անտառին մէջէն դէպ 'ի Մօնֆերմէյլ յառաջացած ժամանակ նշմարած էր այս սղտի ստուերը որ հեծումով մը կը շարժէր, բեռ մը կը դնէր գետինը, յետոյ նորէն կառնուր և կսկէր քայլել : Մարդը մօտենալով տեսած էր թէ նորաբոյս մանուկ մ'էր ան և ջուրի ահագին դոյլ մը կը տանէր : Անտառն մանուկին քովը գացած և լուեկայն դոյլն ճարմանդը բռնած էր :

ՊԱՌԹԻՍ Կ՝

ԳՕՁԷԹ ԱՆԺԱՆԹ ՄԱՐԿՈՒՆ ՀԵՑՆ Է ՄԱՐԿՈՒՆ

Ինչպէս ըսինք, Գօզէթ վախցած չէր:

Մարդը ծանր և դրեթէ ցած ձայնով ըսաւ անոր.

— Որդեակ, այդ բեռը շատ ծանր է քեզի համար:

Գօզէթ գլուխը վերցուց և պատասխանեց.

— Այո, պարոն:

— Ինձի անոր, ես տանիմ, կրկնեց մարդը:

Գօզէթ թող տուաւ դոյլը: Մարդը սկսաւ անոր քովէն երթալ:

— Իրօք շատ ծանր է, ըսաւ ինքնին: Յետոյ շարայարեց.

— Պզտիկ, քանի տարեկան ես դու:

— Աւել տարեկան, պարոն:

— Այս դոյլին հետ միթէ հեռի տեղէ մը կուզաս:

— Անտառին մէջի ակէն կուզամ:

— Միթէ հեռի է երթալու տեղդ:

— Գրեթէ քառորդ մը կը տեւէ ասկէ:

Մարդը պահ մը լռեց, յետոյ յանկարծ ըսաւ.

— Մայր չունիս դու:

— Չգիտեմ, ըսաւ մանկուհին:

Եւ առանց ժամանակ տալու մարդուն որ խօսքը շարունակէ, շարայարեց.

— Չեմ կարծեր թէ ունենամ: Ուրիշները ունին, բայց ես չունիմ:

Եւ պահ մը լռելէն ետք, կրկնեց.

— Կարծեմ թէ բնաւ մայր ունեցած չեմ:

Մարդը կանչ առաւ, դոյլը վար դրաւ, ծռուեցաւ, և երկու ձեռքը մանկուհիին երկու ուսերուն վրայ դրաւ. ջանալով որ մուծին մէջ մանկուհիին նայի և երեսը տեսնէ:

Գօզէթին նիհար և վտիտ դէմքը երկնից կապտադոյն նը.

Չոյլով անորոշապէս կը ծրագրուէր:

— Անունդ ինչ է, հարցուց մարդը:

— Գօզէթ:

Մարդը կարծես թէ ելիքտրական ցնցում մ'ունեցաւ: Կրէն նայեցաւ մանկուհիին, յետոյ ձեռները Գօզէթին ուսերուն վրայէն վերցուց, դոյլը բռնեց և սկսաւ քայլել:

Պահ մ'ետքը հարցուց.

— Պզտիկ, ո՞ր կը բնակիս:

— Մօնֆերմէյլ, և թէ կը ճանչնայ:

— Հո՞ն պիտի երթանք հիմա:

— Այո, պարոն:

Պահ մ'նս կանգ առաւ, յետոյ կրկնեց.

— Քեզի միջ այս ժամուն անտառը դրկեց որ երթաւ ջուր քերես:

— Տիկին Թենարտիէ:

— Ի՞նչ կընէ այդ Թենարտիէ տիկինդ, հարցուց մարդը. անտարբեր կերպով մը հանելու ջանալով ձայնը, որ սակայն տարօրինակ սասանում մ'ունէր:

— Իմ տիրուհին է և պանդոկ մը կը բանեցնէ:

— Պանդոկ, ըսաւ մարդը: Լաւ, ուրեմն այս գիշեր հոն կիջնեմ: — Առաջնորդէ ինձ դէպ այդ պանդոկը:

— Ահա հոն կերթանք, ըսաւ մանկուհին:

Մարդը բաւական շուտ կը քայլէր: Գօզէթ առանց դժուարութեան ետեէն կերթար: Ա'լ յողնութիւն չէր զգար: Մերթ ընդ մերթ աչքը վերցնելով մարդին կը նայէր տեսակ մը հանդարտութեամբ և անմեկնելի լքումով մը. բնաւ սորված չէր մանկուհին Նախախնամութեան դիմել և աղօթել: Սակայն իր վրայ բան մը կզգար որ յոյսի և ուրախութեան նման բան մ'էր և որ դէպ երկինք կը վերնար:

Քանի մը բոգէ անցնելէն ետք, մարդը կրկնեց.

— Միթէ պատուհի չկայ տիկին Թենարտիէի տունը:

— Այ, պարոն:

— Մինակ ես դու :

— Այո՛, պարոն :

Պահ մ'եւս լուսթիւն տիրեց . ապա Գօղէթ ձայնը հնչեց լուսթիւն :

— Այսինքն երկու պղտիկ աղջիկ ալ կայ :

— Ո՛վ էն այդ պղտիկ աղջիկները :

— Բօնին եւ Զեւմա :

Մանկուհին այս կերպով կը պարզէր վեպային անունները որք սիրելի էին տիկին Թեոնարտիէին :

— Ի՞նչ է այդ Բօնին եւ Զեւմա ըսածդ :

— Տիկին Թեոնարտիէի օրիորդները , այսինքն անոր աղջիկներն են :

— Է՛, ի՞նչ կընեն ատոնք :

— Ո՛հ , ըսաւ մանկուհին , գեղեցիկ պէպէկներ ունին անոնք , նաեւ անանկ բաներ որոնց մէջ ոսկի կայ , լիփլեցունկ են բաներով : Կը խաղան , կը գրաւարձանան :

— Բոլոր օրը :

— Այո՛, պարոն :

— Հապա դու՛ն :

— Ես կաշխատիմ :

— Բոլոր օրը կաշխատիս :

Մանկուհին վեր վերցուց աչերը՝ որոնց մէջ արտօսը մը կար եւ մութ ըլլալուն չէր երեւոր , եւ պատասխանեց .

— Այո՛, պարոն : Եւ պահ մը լռելէն ետք շարայարեց .

— Երբեմն դործս լնցնելն ետք ես ալ կը խաղամ , եթէ հրաման տրուի :

— Ի՞նչպէս կը խաղաս :

— Ինչպէս որ կրնամ : Կը թողուն զիս որ խաղամ , բայց շատ պէպէկ չունիմ : Բօնին եւ Զեւմա չեն ուզեր որ իրենց պէպէկներով խաղամ : Կապարեայ պղտի թուր մ'ունիմ միայն եւ , սա չափ է , ըսաւ մանկուհին իր պղտի մասը ցուցուն լով :

— Այդ թուրը անշուշտ չկարեր , այնպէս չէ :

— Ինչո՞ւ չէ , պարոն . աղջանը եւ ճանձի գլուխ կը կտրէ :

Գիւղը հասան : Գօղէթ փողոցներուն մէջէն օտարականին առաջնորդեց : Հացադործին առջեւն անցան , բայց Գօղէթ մոռցաւ առնել հացը դոր պանդօկը պիտի տանէր : Մարդը դադարած էր անոր հարցումներ ընելէ , եւ ալ տխուր լուսթիւն մը կը պահէր : Երբ եկեղեցիէն բաւական հեռացան , մարդը տեսնելով այն ամէն կրպակները որոնք ամէն կողմէ բաց էին , հարցուց Գօղէթին :

— Տօնավաճառ կայ հոս :

— Այո՛, պարոն : Ծնունդի տօնավաճառն է :

Երբ բաւական մօտեցան պանդօկին , Գօղէթ վեհերոտու թեամբ անոր թեին դպաւ :

— Պարոն :

— Ի՞նչ կայ որդեակա :

— Ահա պանդօկին մօտեցանք :

— Լաւ . ի՞նչ կուզես :

— Թող տուէր որ ես տանիմ դոյլը :

— Ինչո՞ւ :

— Վասն զի եթէ տիկինը տեսնէ թէ բերողը ուրիշ մ'է , զիս պիտի ծեծէ :

Մարդը դոյլը Գօղէթին յանձնեց : Վայրկենէ մ'ետք խոհատունին դուռին առջեւ հասան ,

ՔԱՌԵԱՌՆԵՐ

ԹԻ ԻՆՉ ԱՆՊԱՏԵՀՈՒԹԻՒՆ ԿԸ ԺԱՄԻ ԵՐՐ ՄԱՐԴ ԻՐ ՏՈՒՆԸ ԿԸՆԴՈՒՆԻ ԱՂԻԱՏ ՄԸ ՈՐ ԳՈՒՅԵ ՀԱՐՈՒՍՏ Է

ԳՕԶԷԹ չկրնալով զապել իր հետաքրքրութիւնը գաղտնապէս անդամ մ'ալ նայեցաւ մեծ պէպէկին որ մանկային խաղալիկներ վաճառող փերեզակին կրպակին առջեւ կեցաւ :

էր տակաւին : Յետոյ խոհատունին դուռը կարկաւ : Բացուեցաւ դուռը : Թենարաուհին էր եկողը՝ ձեռքը աշտանակ մը բռնած :

— Ա՛հ, դժուար է, պզտիկ շուն : Աղէկ որ եկար վերջաջապէս : Ձրդիկը հօն հօս խաղացած ըլլալու է որ այսօրան ուշ եկաւ :

— Տիկին, ըսաւ Գօզէթ դողալով, այս պարոնը պանդոկը մնալու եկաւ :

Թենարաուհին շուտ մը իր վէս դէմքը շտեկեց՝ սիրուն ձև մ'առնելով, — այս տեսանելի փոփոխումը պանդոկապետն էրու յատկութիւն մ'է, — և ձակաչքի մը պէս նորեկը փրնառեց աչերովը :

— Այս պարոնն է ահա, ըսաւ Գօզէթ :

— Այո՛, տիկին, պատասխանեց մարդը ձեռքը գլխակիին տանելով :

Հարուստ ճամբորդները այսօր քաղաքավար չեն ըլլար : Թենարաուհին երբ տեսաւ օտարականին այս քաղաքավարական շարժումը, — երբ անմիջապէս դիտեց նաև անոր հագուստը և ձեռքը պզտիկ ծրարէ մ'ի զատ բան մը չունենալը, անհետեց իր սիրուն ձևը, առջի վիստելիւնը ծաւալեց, իր դէմքին վրայ, և ամարդօրէն ըսաւ .

— Մտէք ուրեմն, ախպար :

« Ախպարը » ներս մտաւ : Թենարաուհին անգամ մ'ալ նայեցաւ օտարականին, մաքնաւորապէս անոր թիկնոցը քրննեց որ բոլորովին մաշուած էր, նաև գլխակը որ քիչ մը ճմլուած էր, և գլուխը շարժելով, քիթը պրտտելով և աչերը շուտ մը բանալ գոցելով՝ էրիկէն կարծիք առնուլ ուղեց, որ սայլսրդներուն հետ միշտ կարբէր :

Էրկը պատասխան տուաւ ցուցամատի այն անբնական շարժումով որ շուրթներու այստուկին վրայ կ'ընկնէր այսպիսի պարադայի մը մէջ կը նշանակէ . կստարելապէս չբաւոր :

Թենարաուհին երբ այս պատասխանը առաւ, պոսաց .

— Ինձի նայէ՛, ախպար, ցաւելով կըսեմ թէ ալ պարսպ սենեակ չունիմ :

— Աւ որ կուզէք, հսն դրէք դիս, վերնայարկը կամ աստուղ, հոգ չէ, ըսաւ մարդը : Կը վճարեմ ինչ վարձ որ պիտի վճարէի սենեկի մը համար :

— Նրկու ֆրանք պիտի տաք :

— Թող երկու ֆրանք ըլլայ, ըսաւ օտարականը :

— Ապա ուրեմն կրնաք մնալ :

— Նրկու ֆրանք, ըսաւ Թենարաուհին սայլորդ մը ցած ձայնով . բայց իրաւունք մէկ ֆրանք է :

— Անոր համար երկու ֆրանք է զինը, պատասխանեց Թենարաուհին նոյնպէս ցած ձայնով : Աւելի վար գինով չեմ ընդունիր աղքատները :

Իրաւացի է ըսածը, վրայ բերաւ էրկը մեղմովին, այս տեսակ մարդեր ընդունելը պանդոկին անունը կուրեն :

Սակայն մարդը իր ծրարը և դաւապանը բազմոցի մը վրայ ձգելէն ետք սեղանի մը քով նստած էր, որու վրայ Գօզէթ շուտով շիշ մը գինի և բաժակ մը դրած էր : Այն վաճառականը որ ջուրը ուզած էր ձիին համար, անձամբ դոյլը տանելով ձիին ջուր տուած էր : Գօզէթ նորէն սեղանին տակը իր տեղը նստած և գուլպան հիւսել սկսած էր :

Մարդը որ իր լեցուցած գինիին բաժակովը հաղիւ թէ շուրթները թըջած էր, տարօրինակ ուշադրութեամբ մը մանկուհիին կը նայէր :

Գօզէթ տղեղ էր : Եթէ երջանիկ ըլլար, գուցէ աղուր երեւար : Արդէն այս պզտի տխուր կերպարանը ծրագրեցինք անգամ մը : Գօզէթ նիհար և գունատ, և դրեթէ ութ տարեկան էր, թէև հազիւ թէ վեց տարեկան կրնար կարծուիլ : Անոր մեծ աչերը որք տեսակ մը մթութեան մէջ ընկղմած կերեային, այնքան լացեր էին որ իրենց կենդանութիւնը գրեթէ կորուսած էին : Իերնին խորշերը ծոթութիւն մ'ունէին որ սովորական վշտէ կը հետեւի, և զոր սովորաբար

գատապարտեալները և յուսաբէկ հիւանդները կուներան : Ձեռները , ինչպէս մայրը դուշակած էր , այնքան ցրտահալներէն որ ալ չէնք շնորհք չունէին : Եոյն պահուն կրակին նշույլը անոր վրայ ծաւալելով ոսկրներուն անկիւնները երեւան կը հանէր և սոսկալի նիհարութիւնը կը ցուցունէր , և որովհետեւ միշտ կը տաղնապէր ցուրտէն , սովորութիւնը ըրած էր երկու ծուկները քով քով բերելու և սեղմելու : Հազած լաթերը բզկի բզկի էին , ով որ այս հագուստը ամառը տեսնէր պիտի մեղքնար , իսկ եթէ ձմեռը տեսնելու ըլլար , պիտի սոսկար : Վրայի բոլոր լաթերը ծակուած կը տաւներ էին միայն , ապուի ցնցոտի մ'անդամ չունէր : Տեղ տեղ մարմինը կը տեսնուէր , և ամէնուրեք հապտայ կամ սեքիծեր կը նշմարուէին , որով կը հասկցուէր թէ Թեոփոստուհին մանկան մարմինին վր կողմերուն դպած էր : Մերկ ոտները կարմիր և վախտ էին : Անրակները այնքան դողաւոր էին որ տեսնողին լացը կուզար : Այս մանկուհին իր բոլոր կերպարանովը , զնայքովը , դիրքովը , ձայնը հանելու և խօսքէ մ'ետք ուրիշ մ'ըսելու կերպովը , նայուածքովը , լուծթեամբը , ամենափոքր շարժումովը միայն մէկ գաղափար կարտայայտէր և կը թարգմանէր , այսինքն վախը : Վախը իր վրայ ծաւալած էր , դրեթէ անով պաշարուած էր , վախէն արմուկները ազդերուն քով կը բերէր , ներքանները միջազգեստներուն տակը կառնուր , կարելի եղածին չափ քիչ տեղ կը բռնէր , պէտք եղածին չափ շունչ կառնուր կուտար , կըրնար իր մարմինն սովորութիւնը անուանիլ վախը , որու աւերումէն 'ի զատ ուրիշ փոփոխութիւն կրելու անկարելի էր : Իրերն մէջ ապշութեամբ դբաւուած խորշ մ'ունէր ուր սարսափ կը նշմարուէր :

Այնքան մեծ էր այս վախը որ Պօղէթ շուրջ բերած ատեն թէև վրան դուրսը թրջուած էր , սակայն չհամարձակած էր կրակին մօտենալու և լաթերը չորցնելու , և լռելեայն սկսած էր իր գործովը զբաղիլ :

Այս ութնամեայ մանկուհին նայուածքը սովորաբար այնքան տխուր և երբեմնակի այնքան աղէտալի էր որ ժամանակ ան ժամանակ կարծես թէ ապուշ կամ սատանայ մ'ըլլալու կը մտէր :

Ինչպէս ըսինք , ամենէին չէր գիտեր թէ ինչ է աղօթքը ընելը , ամենէին եկեղեցի դացած չէր : — Միթէ ժամանակ դնիմ , կըսէր Թեոփոստուհին :

Գեղին թիկնոցով մարդը անընդհատ Պօղէթին կը նայէր : Յանկարծ Թեոփոստուհին պօռայ .

— Աղէկ միտքս ինկաւ , ո՛ւր է հացը :

Պօղէթ շուտ մը սեղանին տակէն դուրս ելաւ , ինչպէս որ սովորութիւնն էր ելնելու ամէն անգամ որ Թեոփոստուհին կը պօռար :

Պօղէթ բոլորովին մոռցած էր հացը : Ուստի միշտ վախցող մանկանց հնարքը դարձածեց՝ ստելով :

— Հացագործին կրպակը գոցուած էր , տիկին :

— Պէտք էր դուռը զարնել :

— Չարկի , տիկին :

— Ե՛ , ինչո՞ւ չառիր :

— Չբացաւ դուռը :

— Վաղը պիտի հարցնեմ , նայիմ իրաւ է , և եթէ սուտ կը խօսիս , աղէկ ծեծ մը պիտի ուտես : Ո՛ւր է ստակը :

Պօղէթ ձեռքը զենջակին դրպանը տարաւ , և դրամը մէջը չղտնելով տփուռնեցաւ :

— Գա՛ , ինչ ըսի , չլսեցիր , ո՛ւր է ստակը :

Պօղէթ դրպանը դարձուց , բան մը չկար մէջը : Ի՛նչ եղած էր այս ստակը : Աննոհէ մանկուհին այնքան շուարած էր որ խօսք մը չկոցաւ ըսել :

— Միթէ կորուսիր պատնուհինդ սուի դրամը , հոնչեց Թեոփոստուհին , թէ ոչ գողնալու դիտաւորութիւն ունիս :

Մի և նոյն պահուն ձեռքը երկնցուց դէպ 'ի խարաղանը որ չմինէլային անկիւնը կախուած էր :

Այս ահարկու շարժումէն Պօղէթ ոյժ առնելով աղաղակեց :

— Մեղայ, տիկին, մեղայ, մէյ մ'ալ չեմ րնէր :
Թենարտուհին խորազանը ձեռքը առաւ :

Սակայն դեղին թիկնոցով մարդը իր ձէլէն գրպանը խառնած էր . ոչ ոք տեսած էր անոր այս շարժումը : Մանաւանդ թէ միւս ճամբորդները գինի կը խմէին կամ թուղթ կը խաղային՝ առանց ուշադրութիւն ընելու ուրիշ բանի :

Գողթթ վառարանին քով անձկութեամբ կը կէկուէր՝ իր կիսամբիկ խեղճ անդամները ժողովելու և պահելու ջանալով : Թենարտուհին ձեռքը վերցուց զարնելու համար :

— Ներեցէք, տիկին, ըսաւ մարդը . քիչ մ'առաջ բան մը քեզիս պէտք էր : Որքան որ այդ պզտիկին զենջակին գրպանէն ինկաւ և գլորեցաւ : Գուցէ այն է կորսուած ստակը :

Եւ իսկոյն ծռուեցաւ և գետինը բան մը փնտռել ձեռքով :

— Ահա առիկ գտայ, կրկնեց կանգնելով :

Եւ արծաթէ դրամ մը տուաւ կնիկին :

— Այո՛, այս է, ըսաւ կնիկը :

Գողթթին կորուսած ստակը այս չէր, վասն զի քսան սուխ դրամ մ'էր այս, բայց Թենարտուհին այս դրամէն հինգ սուխ կը շահէր : Գրպանը դրաւ դրամը և դաժանաբար մանկուհիին նայելով, ըսաւ միայն. — Նայէ որ ուրիշ անդամ ալ չընես հա :

Գողթթ իր տեղը մտաւ զոր Թենարտուհին « իր բոյնը » կանուանէր, և իր մեծ աչքը զոր անծանօթ օտարականին վրայ յարած էր, սկսաւ այնպիսի արտայայտութիւն մ'ունենալ որու նմանը բնաւ ունեցած չէր : Ասի դեռ բնական զարմայում մ'էր միայն, բայց այս զարմացումին հետ տեսակ մը շուարուն վստահութիւն կերեար :

— Աղէկ միտքս ինկաւ . ընթերց կուղէք, հարցուց ուղեւորին Թենարտուհին :

Ճամբորդը պատախան չտուաւ : Կարծես թէ խորունկ կերպով կը մտածէր :

— Ի՞նչ տեսակ մարդ է ասի, ըսաւ կինը կամայ մը մը :

միտքով : Սոսկալի աղքատ մ'է : Սոսկ չունի որ բնթիւն : Գէթ բնակութեան վարձը պիտի վճարէ՞ արդեօք : Աղէկ որ չուզեց զողնալ գետինը ինկած ստակը . աս ալ բարեբաղդութիւն մ'է :

Սակայն դուռ մը բացուելով, Էրօնին և Ազելմա ներս եկեր էին :

Իրօք երկու դեղեցիկ պղտի աղջիկներ էին ասոնք . առիկ քաղաքաւորի քանթէ գիւղացիի կը նմանէին . մին կասկազոյն և յղկուն հիւսակներ ունէր, միւսը սև և երկայն հիւսեր ունէր որոնք կոնակին ետէն կը կախուէին . երկուքն ալ այնքան առոյգ, մաքուր, դէր, կայտառ և քաջողջ էին որ նայողին փէջը կուղար : Հաստիկ կերպով հագուած էին, բայց մայրական ճարտարութիւնը այնպիսի ձև մը տուած էր այս հագուստին որ անոնց զգեստներուն հասարակութիւնը զարդին պչրալի ձևը չէր նուազած : Արդէն ձմեռուան հագուստ ունէին՝ առանց բոլորովին ձգելու դարնանայինը : Այս երկու մանկիկները լոյս կարտադրէին . նաև կիշէին . ինքնիշխանութիւն կար անոնց պաճուճանքին, զուարթութեան և վիվլուկին մէջ : Երբ ներս եկան, Թենարտուհին յանդիմանական ձայնով որ պաշտոնումով լի էր, ըսաւ անոնց.

— Ա՛հ, դուք ալ եկաք :

Յետոյ հետ զհետեւ երկուքն ալ ծուկերուն վրայ առաւ, մաղերնին յղկեց, ամէն մէկուն ժպտաւէնները կապեց, դարձեալ թողուց քաղցր կերպով մը ցնցելով զանոնք, կերպ մը որ մայրերու սեպհական յատկութիւն մ'է, և ըսաւ. — Մի՞թէ դէռ հագուած են : Մանկիկները կրակին քով եկան նստան : Պէտքէկ մ'ունէին, զոր ամէն տեսակ ճոռուղումներով իրենց ծուկերուն վրայ կը դարձնէին անդադար : Մերթնդ մերթ Գողթթ աչքը հիւսած գուլպային վրայէն վերցունելով և վշտալի կերպարանով մը անոնց խաղալը կը նայէր :

Էրօնին և Ազելմա Գողթթին չէին նայեր : Իրենց համար չուն մ'էր ան : Այս երեք պղտի աղջիկներուն ամէն մէկը

Հաղւել Հաղ ութ տարեկան կար, և արդէն մարդկային ընկերութեան ամբողջ անկարող կը ներկայէին. մէկ կողմէն նախանձ, միւս կողմէն ալ արհամարհութիւն:

Թեհարտուհին պէպէկը խիստ թօշնած, խիստ հին և բոլորովին աւրուած էր, բայց և այնպէս ոչ նուազ հիւսիսէ կերակար Գօղէթին, որ բոլոր կեանքին մէջ ունեցած չէր պէպէկ մը, բռն պէպէկ մը, ինչպէս կըսեն մանուկները:

Թեհարտուհին՝ որ տակաւին սրահին մէջ կերթեկէր՝ յանկարծ դիտեց որ Գօղէթ մերթ ընդ մերթ կը թարթափէր, և թէ՛ փոխանակ աշխատելու՝ խաղացող մանուկներուն նայելով կանցունէր ժամանակը:

— Ա՛հ, տեսայ, տեսայ, պօռաց: Այդպէս բան կը բանիս, հա՛. լաւ, հիմա խաղաղանք կ'առնեմ և քեզի կը սորվեցնեմ թէ ինչպէս բանիլ պէտք է:

Օտարականը սուսնայ աթոռէն ելնելու դէպ 'ի Թեհարտուհին դարձաւ:

— Տիկին, ըսաւ դրեթէ վեհերոտ կերպարանով մը ժըպտելով, ինչ կըլլայ, եթէ թողութք որ խաղայ մանուկին:

Այսպիսի փափաք մը հրամանի ոյժ ունեցած կըլլար եթէ ճամբորդը ընթերցելով աշխարհի զտի շերտ մը կերած և երկու շիշ գինի պարպած ըլլար, և եթէ առաջին աղետի մը կերպարանը ունեցած չըլլար: Բայց Թեհարտուհին կարծեց թէ կը պարտաւորէր չնեքել որ փափաք մ'ունենալու համարձակի այն մարդը որ այնպիսի գլխարկ մ'ունէր, չնեքել նաև որ համարձակի կամք մ'ունենալու քանի որ այնպիսի թիկնոց մ'ունէր ան: Հետեւաբար բիրտ կերպով մը պատասխանեց.

— Պէտք է որ աշխատի, վասն զի հաց կուտէ: Պարապ նստելու համար չէ որ հաց կը կերցնեմ անոր:

— Ինչ բանի կաշխատի ուրեմն, կըկնեց օտարականը այն մեղմ ձայնով, որ տարօրինակ հանդիպապատկեր մը կը համարուէր իր մուրացկանի հազուատի և բեռնակրի ուսերուն հետ:

Թեհարտուհին զիջաւ պատասխանելու:

— Գուրջայ կը հիւսէ, եթէ կուզես հասկնալ: Աղջիկներ ինչու համար կը հիւսէ, որոնք դրեթէ դուրջայ չունին, և որք դեռ քիչ մ'առաջ բոկոտն կը քայլէին:

Մարդը Գօղէթին կարմրագոյն խեղճ ոտները նայեցաւ, և ըսաւ:

— Ե՛րբ պիտի կրնայ լինցնել այդ զոյղ մը գուրջան:

— Ծոյլը պէտք է որ առ նուազն երեք կամ չորս օր ևս աշխատի լինցնելու համար:

— Ո՞րքան կրնայ արժեք մէկ զոյղ գուրջան՝ լինցնելու ետք: Թեհարտուհին արհամարհութեամբ մարդուն նայեցաւ անկամ մը, և ըսաւ:

— Առ նուազն մէկ ու կէս ֆրանք:

— Եթէ հինգ ֆրանքի առնող մ'ըլլայ, կուտա՞ք:

— Ինչ ըսիր, պօռաց ահագին խնդումով սայլորդ մը որ մտիկ կընէր, հինգ ֆրանք, հասա չտար տէ ինչ կընէ: ձեռքդ անդամ կը պագնէ:

Թեհարտուհին պատեհ համարելով խօսիլ, ըսաւ:

— Այո՛, պարոն, եթէ կը կամեք առնուլ այդ զոյղ մը գուրջան, կրնաք հինգ ֆրանքը տալով առնուլ: Բան միջինք կրնար մերժել ճամբորդներուն:

— Պէտք է հիմա վճարել, ըսաւ կինը կարճ և կտրուկ կերպով:

— Աւրեմն կը գնեմ այդ զոյղ մը գուրջան, պատասխանեց մարդը, և ահա ստակն ալ կը վճարեմ, շարայարեց զրպանէն հինգ ֆրանքնոց մը հանելով և սեղանին վրայ դնելով:

Ետքը դէպ 'ի Գօղէթ դառնալով, ըսաւ:

— Հիմա գործածդ իմն է: Խաղա՛, որդեակո՛ւ:

Սայլորդը այնքան յուզուեցաւ հինգ ֆրանքնոցէն որ բաժակը ձգելով վազեց եկաւ:

— Իրաւ հինգ ֆրանքնոց է եղեր, յետնակողման անիւթ

Մը պէս խոշոր է . և կեղծ չէ հա :

Թե նարտիէն մօտեցաւ և դրամը լուծայն զրպանը դրաւ :
Կնիկը ալ ըսելիք չունէր : Հուրթերը խածաւ պզտիկ իշ-
նայուն համար , և իր երեսին վրայ ատենլութեան հով մը
ծաւալեցաւ :

Գօզէթ կը դողար : Սակայն համարձակեցաւ հարցնելու .

— Իրաւ է , տիկին . իրաւ կրնամ խաղալ :

— Խաղա՛ , ըսաւ կինը սարսափելի ձայնով մը :

— Հնորհակալ եմ , տիկին , ըսաւ Գօզէթ :

Եւ մինչդեռ բերանը կնիկին շնորհակալ կը լլար , իր պզտիկ
սիրտը բոլորովին ճամբորդէն շնորհակալ կը լլար :

Թե նարտիէն նորէն սկսած էր զինի տնկել : Կնիկը ական-
ջին ըսաւ .

— Ո՛վ կրնայ ըլլալ այս դեղին մարդը :

— Ես անանկ երեւի հարուստներ տեսած եմ՝ որոնք ա-
սոր պէս թիկնոց հագած էին , պատասխանեց երկը ինքնիշ-
խանաբար :

Գօզէթ դադրած էր հիւսելէ զուլպան , բայց տեղէն ելած
չէր : Գօզէթ կարելի եղածին չափ քիչ կը շարժէր : Ետեւը
տուփ մը կար , որու մէջէն քանի մը հին քուրջեր և իր կա-
պարեայ պզտի թուրը առած էր :

Էքօնին և Ազելմա ամենեին չէին գիտեր ինչ որ տեղի
կունենար : Կարեոր գործողութիւն մը կատարեր էին անոնք .
կատու մը բռնած էին : Պէպէկը վար նետած էին , և էքօ-
նին , որ առջինեկն էր , խել մը կարմիր , կապոյտ զարդե-
րով և քուրջերով պզտիկ կատուն կը պատատէր առանց հոգ
ընելու անոր նվառները և ծուռումուր շարժումները : Էքօ-
նին այս ծանր և դժուարին գործողութիւնը կատարելու ա-
տեն իր քրոջը կըսէր այն մանկային անոյշ և պաշտելի ա-
տումով որու ազնուութիւնը՝ թիթեռնիկներու թեւի չքեղու-
թեան պէս՝ կանհետի թե՛ գրի առնուիլ ուղղի :

— Նայէ , քոյր իմ , այս պէպէկը մեկալն զուարճալի է :

Ասի կը շարժի , կը պօռայ , տաք է : Քոյր իմ , ասոր հետ
խաղանք : Ասի իմ պզտի աղջիկս է : Ես տիկին մը կը լլում :
Քեզի կուգամ տեսնուելու համար և դուն ալ անոր կը նա-
յիս : Կամաց կամաց պիտի տեսնես որ պիտի տեսնես , և
տի զարմանաս : Ետքը ականջներն ալ պիտի տեսնես , և
չատ մը պիտի զարմանաս , զա՛ , վայ գլխուս ըսելով . ես
ալ քեզի պիտի ըսեմ . Այո՛ , տիկին , այս աղջիկն ալ ահա ա-
նանկ աղջիկ մ'է : Հիմակուան աղջիկները ասոր պէս են :

Ազելմա հիանալով մօտիկ կը նէր Էքօնինին :

Սակայն զինի խմորները սկսեւր էին լոբենի երգ մ'երգել
և այնպիսի կերպով կը խնդային որ կարծես թէ ձեղձունը կը
սասանէին : Թե նարտիէն կը խրախուսէր զանոնք և ինքն ալ
մէկ տեղ կերդէր ու կը խնդար :

Թուշունները բոյն մը կը շինեն ամէն բանով , մանուկներն
ալ պէպէկ մը կը շինեն ինչով որ ըլլայ : Մինչդեռ Էքօնին
և Ազելմա կատուն կը հաղցնէին , Գօզէթ ալ իր թուրը
հաղցուցած էր և քնացնելու համար մեղմովին կերդէր :

Պէպէկը մանկուհիներուն ամենէն անհրաժեշտ պիտոյից ու
միանգամայն ամենէն սիրուն բնագոյտներուն մին է : Հո-
գալ , հաղցնել , զարդարել , զդիտաւորել , զգեստները հա-
նել , նորէն հաղուեցնել , սորվեցնել , քիչ մը յանդիմանել ,
որորել , զղուել , քնացնել , կալծել թէ իր մը մարդ մ'է ,
ահա այս է կնոջ բոլոր ապագան : Մանկուհի մը երազելով
ու շաղկապելով , պզտի զարդեր և պզտի խանձարուրներ
չինելով , պզտի րօպաներ , պզտի քեշեշէք և պզտի բաճկո-
նակներ կարելով նորատի աղջիկ կը լլայ , նորատի աղջիկը
մեծ աղջիկ կը լլայ , մեծ աղջիկն ալ կին կը լլայ : Առաջին
մանուկը վերջին պէպէկին շարունակութիւնն է :

Պէպէկ չունեցող պզտի աղջիկ մը՝ անզաւակ կնիկի մը պէս
դժբաղդ է և անհնարին բան :

Հետեւաբար Գօզէթ ալ պէպէկ մ'ըրած էր թուրը :

Իսկ Թե նարտուհին Դէշէն Բաբու մօտեցած էր . — Երեկ

իրաւունք ունի, կըսէր մտապէս, գուցէ Պ. Լաֆիթն է այս մարդը: Կան հարուստներ որք այսպիսի խելկատակութիւններ կրնան:

Կնիկը սեղանին վրայ կոթնեցաւ արմուկովը, և ըսաւ.

— Պարոն. . . . :

Մարդը այս պարոն բառը լսելով դէպ 'ի Թենարտուհին դարձաւ: Այս կինը մինչև անատեն ախար անուանած էր զան:

— Պարոն, շարայարեց Թենարտուհին քաղցր կերպարան մ'անոնելով որ իր անադորոյն կերպարանէն աւելի անխորժ էր, ինչպէս կը տեսնէք, կը հաւանիմ որ խաղայ մանուկը, ձայն մը չեմ հաներ, մէկ անգամի համար հոգ չէ, վասն զի վեհանձն էք: Պզտիկը բան մը չունի. ուրեմն պէտք է որ աշխատի:

— Ձերը չէ այս մանկուհին, հարցուց մարդը:

— Ո՛հ, ոչ, պարոն. պզտիկ աղքատ մ'է ան. մեղքնալով մեր քովն առած ենք: Ապուշ մանուկի պէս բան մ'է: Կարծեմ թէ ջուր կայ զլուխին մէջ. վասն զի ինչպէս կը տեսնէք՝ զլուխը մեծ է: Մեր կարողութեան չափ կը նայինք զինքը, վասն զի հարուստ չենք: Պարապ տեղը նամակներ կը գրենք իր քաղաքը. վեց ամբէ 'ի վեր պատասխան առած չունինք: Կերեայ թէ մայրը մեռած է:

— Ա՛հ, ըսաւ մարդը, և նորէն սկսաւ մտախոհել:

— Մայր մը որ բարիպտուղին մէկն էր, և զաւակը ասանկ երեսի վրայ թողուց:

Այս խօսակցութեան սկիզբէն մինչև վերջը Գօղէթ կարծես բնագոյնէ մ'իմանալով թէ իր վրայ է խօսակցութիւնը՝ անընդհատ Թենարտուհին կը նայէր: Անորոշապէս մտիկ կը նէր: Մերթ ընդ մերթ քանի մը խօսքեր կը լսէր:

Սակայն գինի խմողները որոնք գրեթէ արբելու էին, իրենց լըբենի երգին նախաբան կը կրկնէին հետ գհետէ աւելի զուարթանալով: Բարձր ճաշակի ցնծութիւն մ'էր այս ուրու մէջ խառնուած էին Աստուածածինը և մանկահասակ

Յիսուսը: Թենարտուհին ևս անոնց քով դացած էր մէկ տեղ քահ քահներ ձգելու համար: Գօղէթ սեղանին տակէն կրակին կը նայէր որուն նշոյլները իր աչերուն մէջ կը ցլաւային. սկսած էր որորել իր շինած մանկաման խանձարուրը, և որորելու ժամանակ ցած ձայնով կերդէր. — Մայրս մեռաւ, մայրս մեռաւ, մայրս մեռաւ:

Խոհարարուհին դարձեալ քանի մ'անգամ՝ ընթերել առաջարկեց օտարականին: Գեղին մարդը, « միլիոնաւորը » վերջապէս զիջաւ ընթերելու:

— Պարոնը ինչ կը հաճի:

— Հայ և պանիր, ըսաւ մարդը:

— Անշուշտ աղքատ մ'է այս մարդը, մտածեց Թենարտուհին:

Գինոթները միշտ իրենց երգը կերդէին, և մանկուհին ալ իր երգը կերդէր սեղանին տակ:

Յանկարծ լուեց Գօղէթ: Ետին դարձած և Թենարտիէի պզտիկներուն պէպէկը տեսած էր զոր ասոնք խոհարանի սեղանէն քանի մը քայլ անդին վար ձգած և տեղը կատուս առած էին:

Գօղէթ վար թողուց իր թուրէ պէպէկը որմէ կիսով չափ դոհ էր, յետոյ կամաց կամաց սրահին չորս կողմը նայեցաւ: Թենարտուհին էր իկին հետ ցած ձայնով կը խօսէր և ստակ կը համրէր, Բօնին և Ձերմա կատուին հետ կը խաղային, ճամբորդները կը խմէին, կամ կուտէին, կամ կերդէին. ոչ ոք իրեն կը նայէր: Բոպէ մ'անգամ ներքի չէր կորուսել. ուստի ծուռկերուն և ձեռներուն մըայ սողալով սեղանին տակէն ելաւ, անդամ մ'ալ նայեցաւ ապահով ըլլալու համար թէ զինք գիտող չկայ, յետոյ շուտ մը սարգեցաւ մինչև պէպէկին քով և առաւ: Վայրկեան մ'ետք իր տեղը նստած էր անշարժ. միայն թէ մասնաւոր կերպով մը դարձած էր որպէս զի զիրկը առած պէպէկը մութին մնալով չերեայ: Պէպէկի մը հետ խաղալու երանութիւնը Գօղէթին համար

այնքան հազուադիւս էր որ բոլորն հեշտութեան մը տայաւորութիւնը կուտար անոր :

Ոչ ոք տեսած էր Գօզէթին այն պէպէկը առնելը , բայց 'ի ճամբորդէն որ յամբարար իր փանաքի ընթրիքը կընէր :

Գօզէթին ուրախութիւնը քառորդ մը տեւեց :

Գօզէթ թէև զգուշաւոր կերպով կը խաղար որպէս չի չեղեալ պէպէկը , բայց և այնպէս չէր դիտեր որ պէպէկին մէկ ոտքը դուրս ելած էր , և թէ վառարանին կրակէն բոլորովին լուսաւորուելով կերևար : Եղիմա յանկարծ տեսաւ մալթին մէջ երեցող այս կարմիր և լուսաւոր ոտքը , և ըսաւ քրոջը . — Նայէ , քոյր իմ : Երկու պղտիկ աղջիկները շուտ բաժնացին , տեսնելով որ Գօզէթ համարձակած էր իրենց պէպէկը առնելու :

Իբօնին ոտքի վրայ ելաւ , և՛ առանց ձգելու կատուն՝ մօլը բով զնայ , և սկսաւ անոր միջազգեստը բռնելով քաշել : — Հանգարտ թող զիս . ինչ կայ , ինչ կուզես , ըսաւ մայրը :

— Մամա , ըսաւ մանկուհին , նայէ անդամ մը :

Եւ մատովը Գօզէթը կը ցուցնէր :

Բայց Գօզէթ խելքը միտքը պէպէկի վայելուփն տուած ըլլալով բան մը չէր տեսներ , բան մը չէր լսեր :

Թենարտուհին երեսը այն մասնաւոր կերպարանը առաւ , որու բաղադրութիւնը կեանքի սնոտիննրու հետ խառնուած սոսկումն է և որու համար այս տեսակ կիները ժանտ կիներ կանուանին :

Այս անդամ հպարտութիւնը վիրաւորուելով յետին ծայր կը հասցնէր անոր բարկութիւնը : Գօզէթ ամէն սահման մոռցած էր , Գօզէթ « այն օրիորդներուն » պէպէկին եղեռնաբար ձեռք դպցուցած էր : Չարուհի (ezarine) մը Թենարտուհին կերպարանէն տարբեր կերպարան չպիտի ունենար անշուշտ՝ տեսնելով թէ գերի մը իր կայսերական դաւալին կապտադոյն մեծ ժապաւէնի նշանը կրելու փորձ կընէ :

— Գօզէթ , պօռայ Թենարտուհին այնպիսի ձայնով մը զոր զայրոյթը կը խեղդէր :

Սասանեցաւ Գօզէթ , իբր թէ երկիրը տակէն շարժած ըլլար , և ետեւը նայեցաւ :

— Գօզէթ , կրկնեց Թենարտուհին :

Գօզէթ պէպէկը առաւ և յուսահատութեամբ խառն պատկառումով մը վար դրաւ հանդարտիկ : Յետոյ առանց աչերը հեռացնելու անոր վրայէն՝ ձեռները միացուց և՛ որ աւելի սոսկալի է իր հասակին նայելով՝ նաև դալարեց , և սկսաւ լալ , մինչդեռ նոյն օրուան յուզումներուն և ոչ մին , այսինքն ոչ անտառը երթալը , ոչ ջուրի դոյլին ծանրութիւնը , ոչ խաւրազանով ծեծուելու վախը և ոչ ալ Թենարտուհին ըսած տխուր խօսքը կրցած էր լացնել զան : Հեծկտալով լացաւ խեղճ մանկուհին :

Սակայն ճամբորդը ոտքի վրայ ելած էր :

— Ի՞նչ կայ , ինչ եղաւ , հարցուց Թենարտուհին :

— Միթէ չէ՞ք տեսներ , ըսաւ կինը՝ մատովը պէպէկը ցուցնելով որ Գօզէթին ոտներուն քով դրուած էր :

— Ի՛ , ինչ է եղածը , կրկնեց մարդը :

— Լակտար համարձակեցաւ մանկանց պէպէկին գտնալու , պատասխանեց Թենարտուհին :

— Այս ամէն աղմուկին պատճառը միայն այդ է , ըսաւ մարդը : Ի՛ , ինչ կըլլայ պէպէկին հետ խաղացած ըլլալովը :

— Աղտոտ ձեռներովը բռնեց , սոսկալի ձեռներովը , պատասխանեց Թենարտուհին :

Նոյն պահուն Գօզէթ կրկին հեծկտումով կուլար :

— Պիտի լսես , պօռայ Թենարտուհին :

Մարդը ուղղակի փողոցին դուռը դնաց , բացաւ և դուրս ելաւ :

Ելնէն ետք Թենարտուհին անմիջապէս Գօզէթին մօտեցաւ և սեղանին տակէն ոտքովը մէյ մը զարկաւ մանկուհին որ սկսաւ բարձրաձայն լալ :

Գոուը նորէն բացուեցաւ . մարդը ներս մտաւ՝ հետը բէ-
րելով այն երեւելի պէպէկը , որու վրայ արդէն խօսեցանք և
որու վրայ առաւօտէն 'ի վեր հիանալով կը նայէին զիւրին
բոլոր մանուկները : Մարդը այս պէպէկը Գօղէթին առջև
կայնեցնելով , ըսաւ .

— Ահա , քուկդ է ասի :

Պէտք է կարծել թէ մէկ ժամէ աւելի հոն մտախոհու-
թեամբ համակուած ժամանակը խառն 'ի խուռն կերպով մը
դիտած էր մանկային խաղալիկներու այն կրպակը որ լամբե-
րով և ճրագներով փառաւորապէս լուսաւորուած ըլլալով
խոհատունին պատուհանէն իբր ճրագավառութիւն մը կը
նշմարուէր : Գօղէթ վեր վերցուց աչերը , երբ տեսաւ մար-
դուն այն պէպէկին հետ իրեն մօտիլը , զգալ կարծեց թէ ա-
րեն էր եկողը . իսկ երբ լսեց ախ քաղէք է անլուր խօսքը ,
մարդին նայեցաւ անդամ մը , պէպէկին ալ նայեցաւ , յե-
տոյ յամբարար ետ քաշուելով սեղանին տակէն աւելի ներս
դնաց և պատին խորշին մէջ պահուեցաւ :

Ա'լ չէր լար , ա'լ չէր պօռար , կարծես թէ ա'լ և ոչ իսկ
շունչ առնելու կը համարձակէր :

Թենարտուհին , Էբօնին , Ազելմա արձան դարձած էին :
Գինի խմողները անգամ կանգ առած էին : Բոլոր խոհատու-
նին մէջ հանդիսաւոր լուրթիւն մը տիրած էր :

Թենարտուհին որ արձանի պէս և անմոռն կը կենար ,
դարձեալ սկսած էր կարծիքներ ընել . — Ո՞վ է այս ծերը ,
աղքատ մ'է արդեօք , միլիոնաւոր մ'է , գուցէ երկուքն ալ
է , այսինքն զոգ մը :

Թենարտիէի երեսին վրայ նշմարուեցաւ այն յայտարար
խորշումը , որով մարդկային գէմքը կը շեշտուի ամէն անգամ
որ տիրող բնադգումը անոր վրայ կը բեայ իր անասնական
բոլոր զօրութեամբը : Խոհարարը կարգ ըստ կարգի պէպէկին
և ճամբորդին կը նայէր . կարծես թէ կը հառտէր այս մար-
դը սոսորակ մը ստակ հատուտելու պէս : Ասի փայլակի մը չափ

տեկց : Իր կնիկին մօտեցաւ և կամայ մ'ըսաւ .

— Այս պէպէկը առ նուազն երսուն ֆրանքի կառնուի :
Էշութիւնը մէկ դի : Պէտք է սողալ մարդուն առջև :

Տմարդի մարդը պարզամիտ մարդին հետ մէկ կէտի նկատ-
մամբ կը յարմարի , այսինքն երկուքն ալ անցում ինչ է
չդիտեն :

— Գօղէթ , ըսաւ Թենարտուհին այնպիսի ձայնով մը որ
կուղէր մեղմ ըլլալ և որ չարասիրտ կնիկներու սովորական
թթու մեղքով կը բաղկանայ բոլորովին , ինչո՞ւ չես առներ
պէպէկդ :

Գօղէթ համարձակեցաւ իր ծակէն ելնելու :

— Պղտի Գօղէթս , կրկնեց Թենարտիէ զգուշիկ կերպով
մը , պարոնը պէպէկ մը կուտայ քեզի , ա՛ռ , քուկդ է այն :

Գօղէթ տեսակ մը սարսափով հրաշալի պէպէկին կը նա-
յէր : Երեսը տակաւին արտօնքով ողողուած էր , բայց ա-
չերը՝ առաւօտեան արշալոյսի ժամանակ երկինքը արեւին ճա-
ռագայթներէն ողողուելուն պէս ուրախութեան տարօրինակ
ճառագայթներով կը լեցուէին : Նոյն պահուն Գօղէթ կը գ-
զար գրեթէ ինչ որ պիտի զգար եթէ յանկարծ ըսուէր ի-
րեն . Պղտիկ , ֆրանսայի թագուհին եղար :

Այնպէս կը կարծէր թէ որոտում մը պիտի ելնէր այն պէ-
պէկէն եթէ դանալու ըլլար :

Եւ այս բոլորովին անհիմն կարծիք չէր , վասն զի կըսէր
իւրովի թէ Թենարտուհին պիտի յանդիմանէ , պիտի ծեծէ
զինքը :

Սակայն չկրցաւ գիմադրել յանկուցիչ հրապոյրին : Մօտե-
ցաւ վերջապէս , և դէպ 'ի Թենարտուհին դառնալով վիհե-
րօտութեամբ մը մտայ .

— Արնամ առնել , տիկին :

Բառ չենք կրնար գտնել որ նկարագրենք թէ Գօղէթ ինչ
պիտի յուսահատութեամբ , երկիւղով և միանց ամայն զմայ-
լումով ըսաւ այս խօսքը :

— Ինչո՞ւ չէ, քուկդ է, քանի որ պարոնը քեզին տուաւ, պատասխանեց Թենարտիւն :

— Իրաւ է, պարոն, իրաւ իմն է այս տիկինը, կրկնեց Գօղէթ :

Օտարականին աչերը արտասուքով լեցուած կերեային : Կարծես այն աստիճան յուզուած էր ուր մարդս չխօսիր որպէս զի չլայ : Գլուխովը նշան ըրաւ Գօղէթին, և « տիկինին » այսինքն պէպէկին ձեռքը անոր պզտի ձեռքին մէջ դրաւ :

Գօղէթ ուժգնակի ետ քաշեց ձեռքը իբր թէ Գօղէթին ձեռքը այրէր զայն, և սկսաւ դետինը նայիլ : Ստիպուած ետք ըսելու թէ նոյն միջոցին յանձարս դուրս կը հանէր լեզուն : Յանկարծ դարձաւ և բարկութեամբ պէպէկը բռնեց :

— Գաթերին պիտի անուանեմ պէպէկը, ըսաւ :

Տարօրինակ եղաւ այն վայրկեանը ուր Գօղէթին վրայի հնոտինները պէպէկին ժապաւէններուն և վարդադոյն նոր շղարշներուն դպան և զրկեցին զանոնք :

— Տիկին, հարցուց Թենարտուհին, մի՞թէ կը ներէք որ աթոռի մը վրայ դնեմ պէպէկը :

— Այո, որդեակ իմ, պատասխանեց Թենարտուհին :

Հիմա ալ Էքօնին և Աղեւմա Գօղէթին կը նայէին նախանձով :

Գօղէթ աթոռի մը վրայ դրաւ Գաթերինը, յետոյ դետինը նստաւ անոր առջև և՝ առանց բառ մ'ըսելու՝ անշարժ կեցաւ հիացումով նայողի մը դիրքը ունենալով :

— Խաղա՛, Գօղէթ, ըսաւ օտարականը :

— Ո՛հ, կը խաղամ, ըսաւ մանկուհին :

Այս միջոցիս աշխարհիս մէջ Թենարտուհին ամենէն աւելի ատելի մարդն էր այս օտարականը, այս անձանթ անձը որ կարծես թէ նախախնամութեան կողմէն Գօղէթին այցելութիւն ընելու եկած էր : Այլ սակայն պէտք էր համբերել և կեղծել : Իր ամէն զործողութիւնները էրիկին գործողութիւններուն նմանեցնելու ջանալով, թէև անի սովորած էր

կեղծելու, բայց և այնպէս իր կարողութենէն վեր էր այս քան յուզումներու տանիլը : Շուտ մը զրկեց աղջիկները որ երթան պառկին, յետոյ գեղին մարդէն հրաժարուիլու նաև Գօղէթը, որ այսօր շատ յաջնեցաւ, շարայարեց մայրական կերպարանով մը : Գօղէթ՝ Գաթերինը հետը տանելով՝ պառկելու դնաց :

Թենարտուհին սրտին դառնութիւնը մեղմելու համար մերթնդ մերթ սրահին միւս ծայրը կերթար ուր էր իր մարդը : Երիկին քանի մը խօսք կըսէր, և բարձրաձայն ըսել չհամարձակելուն համար ալ աւելի կատաղութեամբ կը խօսէր :

— Ապուշ ծերը, կըսէր Թենարտուհին, ինչ ունի արդեօք փորին մէջ, ինչ իրաւամբ մեզի անհանդիստ կընէ, ուղէլ որ սա պզտի հրէշը խաղայ, անոր պէպէկներ տալ, քառսուն ֆրանքնոց պէպէկներ տալ շունի մը զըր ես երկու ֆրանքի պատրաստ եմ տալու, քիչ մ'եւ, և ահա գոյցէ շեր Վեհափառութիւնը պիտի ըսէր լսկոտին՝ Պերիի դքսուհին ըսելու պէս, ասի լսուած բան է, կատաղած է, ինչ է այս սմանդուկ ծերը :

— Ինչո՞ւ համար, ինչ կայ զարմանալու, կըսէր էրիկը : Սիրաւ կուզէ այս կերպով վարուիլ, մեզի ինչ : Գուն կուզես որ պզտիկը աշխատի, ան ալ կուզէ որ պզտիկը խաղայ, իրաւունք ունի մարդը : Ճամբորդ մը ինչ որ կուզէ կընէ քանի որ ըրածը իր ստակովն է : Եթէ մարդասէր մ'է այս ծերը, քեզի ինչ հոգ, իսկ եթէ ապուշ մ'է, աս ալ քեզի վերաբերող խնդիր մը չէ : Գուն ինչ կը խառնուիս, մարդը ստակ ունի, ուզածը կընէ :

Վարպետի բերան և պանդոկապետի տրամաբանութիւն էր այս, և երկուքն ալ անհերքելի :

Մարդը սեղանին վրայ կոթնած էր արմուկովը և առաջ ուսան պէս մտախոհ դիրք առած էր : Միւս ճամբորդներուն ամենքն ալ, թէ վաճառականները և թէ սայլորդները, քիչ մը հեռացեր էին և ալ չէին երգեր : Հեռուէն տեսակ մը

յարդալի երկիւղով մարդուն կը նայէին :

Անշուշտ շքեղ և ահարկու բարեմիտ մ'էր այս անհատը , որ յետին կարգի աղքատի մը պէս հագուած էր , որ սակայն խիստ գիւրութեամբ հինգ ֆրանքնոցներ կը հանէր դրօպանէն , և որ հսկայաձև պէպէկներ կը բաշխէր խոհարարնի ամանները լուացող և սանդալ հագնող սպասուհիներու :

Ժամեր անցան : Ահա գիշերուան պատարագը մատուցուած էր , երեկոյեան ընթրիքը լնացած էր , գինի խմողները ձգեր դացեր էին , խոհատունը զոցուած էր , վարի սրահը ամայի մնացած էր , կրակը անցած էր , և օտարականը միշտ իր տեղը նստած էր , մի և նոյն գիւրքը պահելով : Մի միայն արմուկը կը փոխէր մերթ ընդ մերթ և վրան կը կսթնէր : Բայց Գօզէթին երթալէն 'ի վեր խօսք մը հանած չէր բերնէն :

Թենարտիէները միայն սրահը մնացեր էին պատշաճութեան և քաղաքավարութեան համար :

— Միթէ այսպէս պիտի անցունէ գիշերը , կը մոռար Թենարտուհին : Երբ կէս գիշեր երկու ժամ անցաւ , խոստովանեցաւ թէ ալ չէր կրնար գիմանալ , և ըսաւ Էրիկին . — Այերթամ սրտկեղու : — Ի՛նչ կուզես ըրէ , պատասխանեց Էրիկը : Յետոյ Թենարտիէ մէկ կողմը սեղանի մը քով նստաւ , ճրագ մը վառեց և սկսաւ Գօֆէ Գրանսէ անուն լրագիրը կարդալ :

Այսպէս ժամ մ'անցաւ : Արժանապատիւ պահուկապետը առ նուազն երեք անգամ կարգացած էր լրագիրը՝ թերթին թուականէն սկսելով մինչև ապագրին անունը : Օտարականը տեղէն չէր շարժեր :

Թենարտիէ շարժումներ ըրաւ , հազաց , թքաւ , քիթը սրբեց , աթոռը ճռնչել տուաւ , բայց մարդը ամենեւին շարժում մը չըրաւ : Քնացած է արդեօք , ըսաւ Թենարտիէ իւրովի :

Մարդը քնացած չէր , բայց ոչինչ կրնար արթնցնել զան : Վերջապէս Թենարտիէ գլխարկը հանեց , հանդարտօրէն

մօտեցաւ , և համարձակեցաւ ըսելու .

— Արդեօք պարոնը պիտի չհանգստանայ :

Եթէ պէտք չպարի ըսած ըլլար , պիտի կարծէր թէ տըմարդի և մտերմական ձեռք մը խօսած է , մինչդեռ հանգիստ անալ ըսող շքեղութեան և յարգանքի հոտ մ'ունէր : Այս տեսակ բռները հետեւալ առաւօտ ճամբորդին ներկայութիւնը հաշիւին դումարը բազմապատկելու զազոնի յատկութիւնը ունին : Այն սենեակը որու մէջ մարդս կը պարկէ մէկ ֆրանք վարձք ունի , այն սենեակը որու մէջ մարդ կը հանգստանայ , քսան ֆրանք վարձք ունի :

— Հա , աղէկ ըսիք , պատասխանեց օտարականը : Ո՛ր է ախոռը :

— Պարոն , կրկնեց Թենարտիէն ժպտելով , հրամցէք երթանք :

Մարդը իր ծրարը և դաւաղանք առաւ . Թենարտիէն ալ ճրագը առնելով վերի յարկը սենեակ մը տարաւ օտարականը : Աղածուէ կարասիներով , նաւաձև անկողինով մը և կարմիր կտաւէ վարագոյրներով զարդարուած էր այս սենեակը , և հազուադիւս փառաւորութիւն մ'ունէր :

— Ի՛նչ է այս , ըսաւ ճամբորդը :

— Ասի նոյն խի մեր հարսանեկան սենեակն է , ըսաւ խոհավաճառը : Ես և կինս ուրիշ սենեակի մը մէջ կը պառկինք : Տարին երեք կամ չորս անգամ մարդ կը մանէ այս սենեակը :

— Եթէ ախոռին մէջն ալ պառկէի , դարձեալ զոհ կըլայի , ըսաւ մարդը տմարդօրէն :

Թենարտիէն չսեւ ձեացուց այս խորհրդածութիւնը որ ոչ այնքան քաղաքավարական էր :

Չմինէային վրան նոր դրուած երկու մոմը վառեց : Վառարանին մէջ բաւական լաւ կրակ մը բոցեր կարձակէր :

Այս չմինէային վրայ ապակեայ գունդի մը տակ արծաթեայ թելով և նարնջենի ծաղիկով շինուած կնային գլխարկ մը կար :

— Հապա տախ ինչ է, հարցուց օտարականը :

— Պարոն, պատասխանեց Թեհարտիէ, ասախ կնիկիս հարսանեկան փեղոյրն է :

Ճամբորդը փեղոյրին նայեցաւ այնպիսի նայուածքով մը որ կուզէր ըսել. — Եղա՛ւ ուրեմն ժամանակ մը որ այս հրէշուհին կոյս մ'էր :

Բայց Թեհարտիէն սուտ կը խօսէր : Երբ այս անիկը վարձու բռնած էր խոհատուն մ'ընելու համար, այն սենեակը այնպէս զարդարուած դատած էր, կարասիները զնած և նարնջենի ծաղիկներն ալ փոխանակութեամբ ստացած էր, կարծելով թէ անոնք շնորհալի շուք մը պիտի ընծայէին « իր հարսին » վրայ, և թէ իր տունն ալ այս պատճառաւ պատուաւոր տուն մը պիտի ըլլար, ինչպէս կըսեն անգլիացիք :

Երբ ճամբորդը ետեւ դարձաւ, պանդոկապետը աներեւոյթմ եղած էր : Թեհարտիէն զգուշութեամբ կծիկը դրած էր՝ առանց զիշեր բարի ըսել համարձակելու, վասն զի չէր ուզեր անակնաժող մտերմութեամբ մը վարուիլ այնպիսի մարդու մը հետ, զոր հետեւեալ առաւօտ իշխանաբար սուրկել կը յառաջագրէր :

Պանդոկապետը իր սենեակը քաշուեցաւ : Անիկը պատկած էր, բայց չէր քնանար : Երբ էրիկին ոտքին դիւտումը լսեց, դարձաւ և ըսաւ .

— Գիտնաս որ վաղը դուռէն դուրս պիտի նետեմ Գօզէթը :

— Պինտ մի աճապարեր, պատասխանեց Թեհարտիէ անտարբերութեամբ :

Ուրիշ խօսք չըսին իրարու, և քանի մը ըոպէէն ետք ճրագը մարած էր :

Ճամբորդը մէկ կողմ դրած էր իր ծրարը և դաւադանը : Թեհարտիէն երթալէն ետք թիկնաթոռի մը վրայ նստաւ և քանի մը վայրկեան կեցաւ խորհելով : Յետոյ մոռանքները հանեց, մոմերուն մին առաւ, միւսը անցուց, դուռը հրեց և սենեակէն դուրս ելաւ՝ բան մը փնտռողի պէս հոն հոս

նայելով : Փողէ մ'անցաւ և սանդուղին քով եկաւ : Հոն խիստ մեղմ շշուէն մը լսեց, որ մանկային շնչառութեան մը կը նմանէր : Ուսկէ որ կուզար շուշը, դէպ ի հոն զնայ, և սանդուղին տակը շինուած կամ լաւ ևս է ըսել սանդուղին կազմուած եռանկիւնաձև խորշի մը քով հասաւ : Այս խորշը սանդուղին աստիճաններուն առկի կողմն էր, ուր ամէն տեսակ հին կողովներու և հին խեցիներու հետ, փոշիի և սարդի ոտալոյններու մէջ անկողին մը կար, եթէ երբեք կրնայ անկողին անուանիլ յարգեալ անկողին մը որու ծակերէն յարդը կերեալ, և վերմակ մը որու ծակերէն յարգեալ անկողինը կերեալ : Սաւան չունէր ամենեին այդ անկողին ըսուած բանը, որ գետինը տախտակին վրայ դրուած էր : Այս անկողինն մէջ Գօզէթ կը քնանար :

Մարդը մօտեցաւ և մանկուհիին նայեցաւ ուշադրութեամբ :

Գօզէթ մուշ մուշ կը քնանար, լաթերը հանած չէր վրայէն : Չմոռուան մէջ առանց հանուելու կը պտակէր նուաղ մտելու համար :

Գրկած էր պէպէկը որու մեծ և բաց աչքերը մութին մէջ կը փողփողէին : Ժամանակ առ ժամանակ մանկուհին մեծ հառաչանք մը կը հանէր իբր թէ ալ պիտի արթննար, և պէպէկը կարծես թէ ջղաձղային շարժումով մը զրկին մէջ կը սղմէր : Իր սանդուղներուն մին միայն անկողինն քովն էր :

Գօզէթի խշտեակին քով բաց ձգուած դուռ մը կար ուսկէ բաւական մեծկակ մթին սենեակ մը կերեալ : Օտարականը այս սենեակը մտաւ : Ներսը ասպակաւոր (vitree) դուռ մը երկու խիստ ասպակալ անկողիններ կերեալին որոնք զոյգ էին և որոնք Աղիւմաի և Էքօնիի անկողիններն էին : Այս անկողիններուն ետեւն ուրիշ բալուլ մը կերեալ կիսովին, որ վարադոյր չունէր : Այս բալուլին մէջ կը քնանար այն մանկիկը որ առջի իրիկունէն մինչև զիշեր պոռացած էր :

Օտարականը կարծեց թէ այս սենեակը Թեհարտիէ ամուսիններուն սենեակը տանող դուռ ունէր : Սենեակէն

հետանալ ուզած վայրիկներն չմինէան տեսաւ : պանդոկներու մէջ զործածուող այն մեծ չմինէաներուն մին էր այս , որոնց մէջ եթէ կրակ դանուելու ալ ըլլայ , խիստ քիչ կըլլայ և որոնց տեսքը շատ ցուրտ է : Այս չմինէային մէջ ոչ կրակ , և ոչ ալ մոխիր կար , բայց բան մը կար որ ճամբորդին ու շաղրութիւնը գրաւեց : Երկու մանկային պզտի մուճակներ կային որոնց ձեռք սիրուն և մեծութիւնը անհաւասար էր . ճամբորդը յիշեց թէ գեղեցիկ և հին սովորութիւն մ'ունին մանուկները , որոնք Ծնունդին օրը մուճակներն չմինէային մէջ կը դնեն որպէս զի իրենց բարեշուք կիւսը փողփողուն ընծայ մը բերէ մութին և այն մուճակին մէջ դնէ : Երօսին և Աղեւմա չմոռցեր էին այս սովորութիւնը , և ամէն մէկը իր մուճակներուն մին չմինէային մէջ դրած էր :

Ճամբորդը ծռուեցաւ նայելու համար :

Կիւսը , այսինքն մայրը արդէն եկած էր և ամէն մէկ մուճակին մէջ կէս ֆրանքնոց բոլորովին նոր և գեղեցիկ դրամ մը կերակար փողփողելով :

Մարդը կանգնելու և երթալու վայրիկներն ուրիշ առարկայ մ'ալ նշմարեց որ վառարանին ներսը և ամենէն մութ խորը մեկուսի դրուած էր : Նայեցաւ , և տեսաւ որ սանդալ մ'էր , փայտէ խիստ տաճիկ , սոսկալի , կիսովին խորտակուած և մոխիրով ու չոր տիղմով ծածկուած սանդալ մ'էր : Գօղէթինն էր այս սանդալը : Գօղէթ նոյնպէս իր սանդալը չմինէային մէջ դրած էր մանկանց այն սրտառուչ վստահութեամբ որ կրնայ միշտ 'ի դերև ելնել առանց երբեք վհառելու :

Մի միայն յուսահատութիւնը ճանչցող մանուկի մը յոյսը վեհ և քաղցր բան մ'է :

Այս սանդալին մէջ բան մը չկար :

Օտարականը ժիլէն խառնեց , ծռուեցաւ և Գօղէթի սանդալին մէջ լսեց մը դրամ :

Յետոյ դայիկ մը պէս քայլելով իր սենեակը դնաց :

ՔԱՌՈՐ Բ

ԹԵՆԱՐՏԻԻ Ի ԳՈՐԺ

ՀԵՏԵԻՆԱԼ առտու Թենարտիէ արևին ծաղումէն առնունքն երկու ժամ առաջ խոհատունին ստորին սրահին մէջ նստած էր , և ճրագի մ'առջև գրիչը ձեռքը առած գեղին թիկնոցով ճամբորդին հաշիւը կը պատրաստէր :

Կինը անոր ետեւը ոտքի վրայ կայնած էր , և կիսովին ծռուելով էրիկին կը նայէր : Բան մը չէին ըսեր իրարու : Մին խորունկ մտախոհութեան մէջ էր , միւսն ալ համակուած այն ջերմեռանդ հիացումով , որով մարդս մարդկային մաքէ հրաշալիքի մը ծնիլը և փթթիլը կը նկատէ : Տունին մէջ ձայն մը կը լսուէր , իրօք Արադյալը ելեր էր և սանդուղը կաւելէր : Թենարտիէ ճիշդ քառորդէ մը և դրածը քանի մ'անգամ սրբադրելէն ետք յետագայ հրաշակերտը շինեց :

Թիւ 1 պարտիէ հաշիւը .

Ընթերիք	Փր. 3.
Սենեակ	» 10.
Մոմ	» 5.
Կրակ	» 4.
Ծառայութիւն	» 1.
	Փր. 23.

Ծառայութեան ուղղադրութիւնը սխալ էր :

— Գտանք բերք ֆրանք , պօռաց կնիկը ետանդադին և կերպիւ իւրիք վարանելով :

Ամէն ճարտարագէտներու պէս Թենարտիէն ալ զոհ չէր :

— Բուհ , ըսաւ , կարծես Գէսթէլէհէի պէս որ ֆրանսայի կողմէն վճարուելու ծախուց հաշիւը կը շինէր Վիէնայի գետն պանածողովին մէջ :

— Իրաւունք ունիս , ա , Թենարտիէ , իրօք այսքան է

պարտքը, մեմուայ կնիկը որ իր աղջիկներուն առջև Գօղէթին արուած պէպէկը միտքը կը բերէր, իրաւացի է այս գումարը, բայց չափազանց է, չպիտի ուզէ վճարել:

Թեհարտիէ ցուրտ խնդումովը ըսաւ.

— Այտի վճարէ:

Այս խնդումը ապահովութեան և իշխանութեան ամենամեծ նշանն էր: Ինչ որ այս խնդումովը ըսուած էր, պէտք էր որ ՚ի գործ դրուէր: Արնը կրկին դիտողութիւն չըրաւ: Սկսաւ սեղանները կարգաւորել, իսկ էրիկը սրահին մէջ յաջ և յահակ կերթեկէր: Պահ մ'ետք շարայարեց.

— Հազար հինգ հարիւր Ֆրանք պարտք ունիմ, մոռցա՞ր:

Գնաց չմինէային մէկ անկիւնը նստաւ, և ոտները տաք մօխիւրին վրայ դնելով սկսաւ խորհիլ:

— Աղէկ միտքս ինչաւ, կրկնեց կինը, այսօր Գօղէթը թուէն բռնելով դուրս պիտի նետեմ, դիտե՛ս: Հրէշը սիրտս կը կրծէ իր պէպէկովը: Աւելի լաւ կը սեպեմ Լուի ԺԸ, ինչեւ ամուսնանալ քանթէ օր մ'եւ տունս պահել զան:

Թեհարտիէ ծխափայտը վառեց և ծխելով պատասխանեց.

— Հաշիւը մարդին պիտի տաս:

Յետոյ դուրս ելաւ:

Հազիւ թէ դուրս ելած էր, և ահա ճամբորդը ներս մըտաւ սրահէն:

Թեհարտիէ անմիջապէս մարդուն ետեւէն երեցաւ և կիսաբաց դուռին քով անշարժ կեցաւ մինակ իր կնիկին տեսնուելով:

Գիդին—մարդը ձեռքը բռնած էր իր դաւաղանը և ծրարը:

— Շատ կանուխ ելեր էք, պարոն, ըսաւ Թեհարտուհին, միթէ հիմա կը մեկնիք:

Այսպէս խօսելով շփոթ կերպարանով մը ձեռներուն մէջ կը դարձնէր հաշուեթուղթը և ըզուներով կը ծալէր զայն: Բիրտ դէմքը գրեթէ անզգալի տարբերութիւն մը կընծայէր, որ սովորական բան չէր իրեն, այսինքն վեհ ըրտութիւն և խղճահարութիւն:

Գիդարին բան մը կը համարէր այսպիսի հաշիւ մը ցունել այնպիսի մարդու մը որ կատարելապէս « աղքատի մը » կերպարանը ունէր:

Ուղևորը կարծես թէ մոտաւորութեամբ և թարթափումով մը համակուած էր: Անկիւն հարցումին պատասխանեց.

— Այո, կը մեկնիմ, տիկին:

— Ուրեմն պարոնը Մօնթերմէյլի մէջ գործ չունէր, կըրկնեց ան:

— Ոչ, գործ չունիմ, ասկէ կանցնիմ միայն: — Տիկին, շարայարեց, ինչ է պարտքս:

Թեհարտուհին՝ առանց պատասխանելու՝ ծալուած թուղթը տուաւ:

Մարդը թուղթը բացաւ և նայեցաւ, բայց յայտնապէս կերեար թէ ուրիշ աեղ էր իր ուշադրութիւնը:

— Տիկին, կրկնեց, շահաւոր գործեր կընէք այս գիւղին մէջ:

— Սանկ նանկ, պարոն, պատասխանեց Թեհարտուհին՝ արմանալով զարմանալով երբ աեսաւ որ մարդը հաշիւին նկատմամբ ներդութիւն չցուցուց:

Ողբալի և ցաւալին ձայնով մը շարունակեց.

— Ո՛հ, տաժանելի է ժամանակս, մանաւանդ թէ այս կողմերը խիստ քիչ քաղաքաւոր կայ: Ամէնքն ալ աղքատ մարդեր են: Բարեբաղդաբար մերթ ընդ մերթ ձեղի պէս վեհ հանձն և հարուստ ճամբորդներ կուենանք: Շատ ծախս ունինք: Այս չբաւեր, և ահա ան պղտիկն ալ ծանր բեռ մ'եղած է մեր վրայ:

— Ո՞ր պղտիկը:

— Գօղէթը, Արտոյտը, ինչպէս կանուանեն աեղացիք:

— Ա՛հ, ըսաւ մարդը:

Արնը շարայարեց,

— Է՛շ են, ինչ են այս գիւղացիները որ ասանկ մակահուններ կը հնարեն, պղտիկը աւելի չղջիկի մը քանթէ:

արտոյալ մը կերպարան ունի : Աղտոմութիւն չենք ուզեր , բայց մենք ալ չենք կրնար ուրիշներուն ողորմիլ : Բան մը չենք վաստակիր , սակայն շատ ծախս ունինք , ինչպէս են բաժը , տուրքը , դուռերը և պատուհանները , հաբուրին մի կտուրք : Գիտէք հարկաւ , պարոն , թէ կառավարութիւնը սոսկալի ստակ կը պահանջէ : Մանաւանդ որ ես ալ աղջկիներ ունիմ , ուրիշներուն զաւակը սնելու պէտք չունիմ :

— Կուզէք ուրեմն ազատիլ այդ հողէն , հարցուց մարդը անտարբեր կերպով մը հանել ուզելով ձայնը , որ սակայն կը դողար :

— Արմ , Գողէթին հողէն :

— Այո :

Խոհակերութիւն կարմիր և բարկալի դէմքը սոսկալի գուարժութեամբ մը լուսաւորուեցաւ :

— Ա՛հ , պարոն , սիրելի պարոն , առէք , պահեցէք , տարէք , թոցուցէք , շաքարեցէք , դեանասունկով համեմեցէք , խմեցէք , կերէք , և սուրբ Աստուածածնի և արքայ յովթան ըտոր երանելիներուն օրհնութիւնը վայելեցէք :

— Լաւ :

— Իրաւ կըսէք . պիտի տանիք :

— Պիտի տանիմ :

— Հիմա :

— Հիմա . կանչեցէք մանկուհին :

— Գողէթ , պուաց Թեհարութիւն :

— Մինչև դառն , պարտքս վճարեմ , կրկնեց մարդը : Ա՛րքան է պարտքս :

Հաշուութիւն չայեցաւ անդամ մը և չկրնալով զստիլ զարմանքը ,

— Բսաներէք Ֆրանք , ըսաւ ինքնին :

Թեհարութիւն չայեցաւ և կրկնեց .

— Բսաներէք Ֆրանք է :

Այս երկու խօսքը զոր կրկնած էր , արտասանեց այնպիսի

ձայնով մը , որ միջարկութեան կէտը հարցականէն կը դառնէ : Թեհարութիւն այս հարուածին պատրաստուելու ժամանակ ունեցած էր , ուստի հաստատելով պատասխանեց .

— Այո , պարոն , քսաներեք Ֆրանք է :

Օտարականը սեղանին վրայ հինգ հատ հինգ Ֆրանքեց դրաւ :

— Գացէք բերէք պղտիկը , ըսաւ :

Նոյն միջոցին Թեհարութիւն սրահէն ներս մտնելով , ըսաւ :

— Պարոնին պարտքը մէկ Ֆրանք և վեց սու է :

— Մէկ Ֆրանք և վեց սու , պուաց կնիկը :

— Մէկ Ֆրանք սենեկին և վեց սու ընթրիքին համար , պատասխանեց Թեհարութիւն անտարբերութեամբ : Իսկ պղտիկին մասին կուզեմ փոքր ինչ խօսիլ պարոնին հետ : Կնիկ , քիչ մը դուրս ելիր դուռն :

Թեհարութիւն այնպիսի շլացում մը զգաց , որ տաղանդի անակնկալ վայրկեաններէն կարտագրի : Զգաց թէ մեծ գերասանը տեսարանը կենդանի , ուստի ճիկ մը չհանեց , և դուրս ելաւ :

Երբ մինակ մնացին , Թեհարութիւն աթոռ մը տուաւ ճամբորդին : Ճամբորդը նստաւ . Թեհարութիւն ոտքի վրայ կեցաւ , և իր դէմքը բարեմտութեան և պարզութեան տարօրինակ երևոյթ մ'առաւ :

— Պարոն , ըսաւ , ինչ մեղքս պահեմ , ես հողով չափ կը սիրեմ այս մանկութիւն :

Օտարականը ուղղակի անոր նայելով ,

— Ա՛ր մանկութիւն :

Թեհարութիւն շարադարեց .

— Ի՛նչ զարմանալի բան , մաքուս սիրով կը կասուի : Ի՛նչ ընեմ այդ ստակը . առէք , ձեզի լլայ այդ քսանութիւնդ Ֆրանքը : Ի՛մ պաշտածս ստակ չէ , այլ մանուկ մը :

— Ա՛յլ է աղ , հարցուց օտարականը :

— Մեր պղտի Գողէթը : Միթէ չէք ուզեր ձեր հետը տալ :

նիլ զան. լաւ, բայց ես համարձակուէս, և՛ ինչպէս իրաւ է թէ դուք պատուաւոր մարդ մ'էք, նոյնպէս իրաւ խօսելով կըսեմ թէ չեմ հաւանիր որ Գօղէթը տանիք: Իր բաժնուիլը զըկում մը պիտի ըլլայ ինձ: Գրկուելու մանուկ մ'էր երբ քովս առի: Ստոյգ է թէ ծախս կընենք իրեն համար, ստոյգ է թէ պակսութիւններ ունի, ստոյգ է թէ հարուստ մարդիկ չենք, ստոյգ է թէ միայն իր մէկ հիւանդութեանը ժամանակ չորս հարիւր ֆրանկէն աւելի գեղն համար վաւանցի: Բայց մարդս աղէկութիւն մ'ընելու պարտաւոր է, քանի որ Աստուած մը կայ վերը: Այդ մանկութիւն ոչ հայր, ոչ մայր ունի. ես մեծցուցի զինքը: Ինձ և իրեն բաւելու չափ գեռ հաց ունիմ: Մանաւանդ թէ, ինչպէս ըսի, կուզեմ քովս ունենալ այս մանկութիւն: Սէր զգալը, ինչպէս գիտէք, բնական բան մ'է մարդուս. ապուշ մարդուն մէկն եմ, արամաբանել չգիտեմ ես, բայց կը սիրեմ այս պղտիկը. կնիկս բարկացող է, բայց ան ալ կը սիրէ: Մեր զաւակին տեղն է Գօղէթ: Մեր առնելն մէջ իր շաղկոսութիւնը սիրելի է ինձ:

Օտարականը Թեհարտիէի կը նայէր անշարժ:

Թեհարտիէ խօսքը շարունակեց.

— Թողութիւն կը խնդրեմ, ներում կը խնդրեմ, պարոն. մարդ իր զաւակը չկրնար այս կերպով անցորդի մը յանձնել: Իրաւունք չունիմ. իրաւ է որ հարուստ էք, խիստ բարի մարդ մը կերեաք, հետեւաբար չեմ հարցնէր թէ արդեօք երջանիկ պիտի ըլլայ մանկութիւնս. բայց պէտք է որ դիտեմ. կը հասկնաք անշուշտ. ենթադրելով թէ պիտի կրնամ հաւանիլ երթալուն և զոհուիլ, կուզէի դիտեալ թէ ուր պիտի երթայ. չեմ ուզեր բոլորովին զըկուիլ իրմէ. կուզէի դիտեալ թէ որով առնն է որպէս զի ժամանակ առ ժամանակ երթամ և տեսնեմ զինքը, և որպէս զի ինքն ալ դիտեայ թէ իր սրնուցիչ բարի հայրը մոռցած չէ զինքը և թէ կը հսկէ վրան: Վերջապէս կան անանկ բաներ որոնք կարելի չեն: Չեր ա-

նունը անդամ չգիտեմ: Եթէ տանելու ըլլաք, պիտի ըսեմ — Է՛, ինչ եղաւ, ո՛ր է Արտոյտը: Պէտք չէ որ դէթ թուղթի կտոր մը, անցադրի ծայր մը տեսնեմ:

Օտարականը՝ շարունակ Թեհարտիէին կը նայէր այնպիսի նայուածքով մը որ կարծես թէ մինչև խզճին խորը կը թափանցէ: Ծանր և հաստատուն ձայնով մը պատասխանեց.

— Պարոն Թեհարտիէ, Բարիկէն հինգ միոնի չափ հեռաւ նալու համար անցադիր չառնուիր: Եթէ Գօղէթը հետս տանելու ըլլամ, պիտի տանիմ, ուրիշ ըսելիք չունիմ: Ոչ աւուրս պիտի դիտեաք, ոչ ուր բնակիլու պիտի դիտեաք, ոչ ուր ըլլալը պիտի դիտեաք, և միտքս դրած եմ որ իր կեանքին մէջ ալ բնաւ չտեսնէ ձեզի: Իր ոտքը կապող թելը կը կարեմ, և ալ կը թողում որ երթայ: Ասի ձեր հաշիւին կուգայ, այո՛, կամ ոչ, պատասխան տուէք:

Ինչպէս որ սատանաները և ոգիները տեսակ մը նշաններէ վերադոյն աստուածի մը ներկայութիւնը կը ճանչնան, նոյնպէս Թեհարտիէ հասկցաւ թէ խիստ հզօր մարդու մը հետ էր իր գործը: Ահնեքն երեւոյթ մը տեսնելու պէս անոր հզօրութիւնը իր սրտեւ տութեամբը և կորովամտութեամբը հասկցաւ շուտ մը: Ասլի օրը սայլըդներուն հետ խմած, ծխած, ծիծաղաշարժ երբեր երգած և միանգամայն առջի իրիկունէն մինչև կէս դիշեր խելքը միտքը օտարականին տուած էր՝ կատուի պէս դիտելով և բնազանցի մը պէս զննելով զան: Գիտած էր՝ սիրտը գիտել ուզելով և բնագոյնէ գրգռելով, նաեւ լրտեսութեն զննած էր իրր թէ իրեն վրա՞ մը տրուած ըլլար այսպիսի լրտեսութիւն մ'ընելու համար: Մարդուն ձեւերուն և շարժումներուն և ոչ մին վերիպած էր իր ուշադրութիւնէն: Անձանօթը Գօղէթի նկատմամբ իր համակրութիւնը յայտնապէս ցուցնէն առաջ Թեհարտիէ գուշակած էր արդէն անոր սրտէն անցածը: Բաղմիցս գիտած էր որ այս ծերին խորունկ նայուածքը միշտ մանկութիւն վերայ կը շրջէր: Ինչո՞ւ այս համակրութիւնը, ո՞վ էր այս մար-

դը . ինչո՞ւ այնքան անշուք էր իր հաղուստը , քանի որ դըր-
պանը լի էր ոսկիով : Ինքնին ահա այս խնդիրները կը յու-
զէր առանց լուծել կրնալու , և լուծել չկրնալուն համար
կը զայրանար : Բոլոր գիշերը այս խնդիրներու վրայ մառ-
ծեր էր : Անի Գօղէթին հայրը չէր հարկաւ : Հաւն էր ար-
դեօք . եթէ է , ինչո՞ւ շուտ մը չյայտներ ինքզինքը : Մարդս
երբ իրաւունք մը ունի , կը ցուցունէ : Այս մարդը յայտ-
նի է թէ Գօղէթին վրայ իրաւունք մը չունէր : Ո՞վ էր ու-
րեմն : Թե՛նարտիէ հաղարուձի ենթադրութիւններ կընէր :
Հատ բան կընդհնարէր այլ բան մը չէր տեսներ : Ինչ և
է երբ մարդուն հետ խօսակցիլ սկսաւ զգաց թէ հըր էր
ինք , վասն զի ապահով էր թէ բանին մէջ զաղանիք մը կայ ,
վասն զի ապահով էր թէ մարդին շահը կը պահանջէր իր
իր ո՞վ և ինչ բլլալը չյայտնել : Բայց երբ օտարականին
այն բացարձակ և հաստատ պատասխանը առաւ , երբ տեսաւ
թէ այս անթափանցելի անձը պարզապէս կարի անթափան-
ցելի անձ մ'էր , Թե՛նարտիէ զգաց թէ տկար էր ինք և
ոչ թէ հըր : Ամեն ին մտքէն չէր անցնէր ասանկ բան մը :
Իր ամէն ենթադրութիւնները միահամուռ ցնդեցան : Կորէն
ժողովեց իր գաղափարները , և մանրերկրորդի մը մէջ կշռեց
զանոնք : Թե՛նարտիէ այն մարդերուն մին էր , որոնք մէկ
նայուածքով կը դատեն իրերու վիճակ մը : Կարծեց թէ ուղ-
ղակի և շուտ մը քայլելու ժամանակը եկած է : Ինչ որ կը-
նեն մեծ զօրաւորները վճռողական վայրկեանի մէջ զոր իրենք
միայն կրնան ճանչնալ , նոյնը բոլա նաև Թե՛նարտիէ , այս-
ինքն իր մարտիոցը երեւան հանեց :

— Պարոն , ըսաւ , հազար հինգ հարիւր ֆրանքի պէտք
ունիմ :

Օտարականը քովի դրպանէն սև կաշիէ հին թղթակալ մը
հանեց , բացաւ , և մէջէն երեք գրամատոմս (billet de banque)
հանելով սեղանին վրայ դրաւ : Յետոյ իր լայն բթամառ
այս գրամատոմսերուն վրայ դրաւ և ըսաւ խոհարարին ,

— Երեւէ տուէք Գօղէթը :

Մինչդեռ այս դէպքը կը կատարուէր , ինչ կընէր Գօղէթ :
Գօղէթ արթննալուն պէս իր սանդալին քով վազած և
մէջէն ոսկին դատած էր : Այս ոսկին նարոյնն մը չէր ,
այլ վերահաստատութեան ժամանակ կտրուած այն նոր քսան
ֆրանքնոց ոսկիներուն մին էր որոնց պատկերին վրայ դափ-
նեայ պսակին տեղ բրուսիական սղտի պոչը գրուած էր :
Գօղէթ սքանչացաւ : Բազդը կսկիւնէր հիացնել զան : Գօղէթ
չէր գիտեր թէ ինչ բան էր ոսկի դրամ մը , բնաւ տեսած
չէր այնպիսի բան մը , և կարծես զողունի բանի մը պէս
շուտ մը գրպանը դնելով պահեց : Թէև կզգար թէ իրօք իրն
էր այն , թէև պարզեւին ուսկէ եկած բլլալը կը դուշակէր ,
բայց և այնպէս երկիւղով լի ուրախութիւն մը կզգար : Գոհ,
նա մահաւանդ շուարած էր : Այսպիսի շքեղ և աղւոր բա-
նեքը իրական չէին երևար անոր : Պէպէկէն կը վախնար ,
ոսկի դրամն նոյնպէս կը վախնար : Անորոշապէս կը դողար
այս շքեղ իրերուն առջև : Մինակ օտարականէն չէր վախնար :
Ընդհակառակն սիրտ կառնուր անորմէ : Առջի օրէն 'ի վեր
բաղմիցս զարմացած և գիշերն ալ քնացած միջոցներուն իր
մանկային սղտի միաքովը այս մարդուն վրայ կը մտածէր ,
որ խիստ ծեր , աղքատ և տրտում մարդու մը կերպարանը
ունէր և որ սակայն շատ հարուստ և բարի էր : Անտառին մէջ
այս բարի մարդուն հանդիպելէն 'ի վեր Գօղէթին բոլորտիքը
ամէն բան փոխոխութիւն կրած էր : Այս մանկուհին որ օ-
գին մէջ թեարկող ամենափոքր ծիծեռնիկի մը չափ երջանիկ
չէր , բնաւ չգիտէր թէ ինչ բան է իր մայրին հովանաւո-
րութեան ներքև և թե՛ի մը տակ ապաւինիլը : Հինգ տարիէ՝
այսինքն այն ժամանակէն 'ի վեր զոր կրնար յիշել խեղճ ման-
կուհին՝ կը դողար և ցրտահար կը սարսռէր : Գժբաղդու-
թեան կծու քամիին առջև բոլորովին մերկանդամ մնացած
էր միշտ , և հիմա կը կարծէր թէ հաղուած էր : Յառաջ
սրտին մէջ ցուրտ , իսկ հիմա տաքութիւն կզգար : Գօղէթ

առաջուան չափ չէր վախնար Թենարտուհին : Ա՛լ մինակ
չէր . իր քովը մարդ մը կար :

Իր ամէն առաւօտեան գործը շուտ մը սկսած էր կատա-
րել : Մերթ ընդ մերթ կը թարթափէր այս ոսկիին պատճա-
ռաւ , որ իր վրան և ղենջակին այն դրպանին մէջն էր ուս-
կէ առջի օրը տառնուհին սուի դրամը ինկած էր : Չէր հա-
մարձակեր այս ոսկիին գպնալու , ըսյց ժամանակ առ ժամա-
նակ քանի մը վայրկեան հիացումով և՛ կը պարտաւորինքը ը-
սել թէ՛ նաև լեզուն դուրս հանելով կը նայէր : Սանդու-
ղը աւելլու ժամանակ կանոյ կառնուր երբեմնակի , անշարժ
կը կենար , և դրպանին մէջ այս աստղին փողփողելը դիտե-
լու զբաղելով իր աւելլ և բոլոր տիեզերքը կը մոռնար :

Գօղէթ ահա այսպիսի հիացումով մը զրաւուած էր երբ
Թենարտուհին քովը եկաւ :

Թենարտուհին իր էրիկին հրամանովը ղինքը առնելու ե-
կած էր : Ոչ ապտակ մը տուաւ մանկուհիին , ոչ ալ նախա-
տական խօսք մ'ըսաւ . ինչ անլուր բան :

— Գօղէթ , շուտ հետս եկու , ըսաւ ղինթէ մեղմովին :

Այս մ'ետք Գօղէթ ստորին սրահը մտած էր :

Օտարականը հետը բերած ծրարը առաւ և քահեց : Այս
ծրարին մէջ ասուէ պղտի րօպա մը , ղենջակ մը , կտաւէ
բաձկոնակ մը , միջազդեստ մը , փողակապ մը , ասուէ գուլ-
պաներ և մուճակներ կար , որոնք եօթնամեայ աղջկի մը
համար անթերի հազուստ մը կը կազմէին և ամէնքն ալ սև էին :

— Որդեակ իմ , ըսաւ մարդը , ան սա ղղեստները և զնա
շուտ մը հազուէ :

Արևը ծագելու ժամանակ Մօնֆերմէյի բնակիչներէն ու-
րոնք որ կսկսէին իրենց պատուհանները բանալ , աղբատի
պէս հազուած մարդ մը տեսան որ բոլորովին սղաղկոտ
մանկուհիի մը ձեռքէն բռնելով Բարիզի փողոցէն կանցնէր :
Մանկուհիին թեւերուն վրայ վարդագոյն պէտէկ մը կար : Այս
մարդը և աղջկը դէպ 'ի Լիվրիի կողմը կերթային :

Մին մը ճանցցած մարդն էր , միւսն ալ Գօղէթ :

Ոչ ոք կը ճանչէր մարդը . շատերը Գօղէթն ալ ճանչե-
ցին , վասն զի ալ իր հազուստը հնոտներէ չէր բաղկանար :

Գօղէթ կը մեկնէր : Որո՞ւ հետ . ինքն ալ չգիտէր : Ո՛ր .
դարձեալ չգիտէր : Գիտցածը սա էր միայն թէ Թենարտիէի
խոհատունը ետեը ձղելով կերթար : Ոչ ոք երթաւ բարեւ
ըսած էր անոր , ոչ ալ ինք մնաս բարեւ ըսած էր մէկու մը :
Ատելի ըլլալով և ատելով ելած էր այն տունէն :

Խեղճ և քաղցր աբարած , որու սիրտը մինչև հիմա ճըն-
շումն 'ի զատ ոչինչ զգացած էր :

Գօղէթ ծանրապէս կը քայլէր իր մեծ աչերը բանալով և
երկինք նայելով : Լուիճին իր նոր ղենջակին դրպանը դրած
էր : Մերթ ընդ մերթ կը ծուռէր , ոսկիին կը նայէր անդամ
մը , յետոյ ծերուկին ալ կը նայէր : Գօղէթ այնպէս կղզար
թէ Աստուծոյ քովն է :

ԳԼՈՐԹ Ժ.

ՈՎ ՈՐ ԱՐԵՆԻ ԱՂԵԿԸ ԿԸ ՓՆՏՈՒԷ , ԿՐՆԵՏ ԱՐԵՆԻ

ԳԻԹՈՆ ՀԱՆԳԻՊԻԼ

Ի՞ր սովորութեանը համեմատ Թենարտուհին թող տուած
էր որ էրիկը գործէ : Մեծ գէպքեր կը յուսար : Երբ մարդը
և Գօղէթ մեկնեցան , Թենարտիէ ճիշդ քառորդ մը սպասեց ,
յետոյ մէկ կողմ կանչեց կնիկը և հազար հինգ հարիւր ֆրան-
քը ցուցուց :

— Այդչափ միայն , ըսաւ կինը :

Կարգուած օրէն 'ի վեր առաջին անդամն էր որ տիրական
գործողութիւն մը քննադատելու կը համարձակէր Թենար-
տուհին :

Գիտողութիւնը ապարդիւն չմնաց :

— Ի՞նչ իրաւունք ունիս , ըսաւ էրիկը , ապուշ մ'եմ ե-
ղեր : Գլխարկս ինձի տուր :

Երեք գրամատոմսը ծալել լով՝ զրպանը գրաւ, աճապարութեամբ դուրս ելաւ, բայց սխալեցաւ և նախ փոխանակ ձախ կողմէն երթալու աջ կողմը զարկաւ: Քանի մը գրացիներու հարցներով հասկցաւ որ Արտոյտը և մարդը դէպ 'ի Լիվրի ուղղելով մեկնած են: Հետեւեալը սկսաւ անոնց ետեւէն երթալ՝ մեծ մեծ քայլեր առնելով և մինակը խօսելով:

— Այս մարդը անշուշտ դեղին թիկնոց հագած միլիոն մ'է, իսկ ես աւանակ մը: Նախ քսան սու տուաւ, յետոյ հինգ ֆրանք, յետոյ յիսուն ֆրանք, յետոյ հազար հինգ հարիւր ֆրանք, ամէն ալ մի և նոյն դիւրութեամբ տալով: Տասն և հինգ հազար ֆրանք ալ ըլլար, դարձեալ պիտի տար: Բայց հիմա սէր որ է պիտի բռնեմ՝ զինքը:

Մանաւանդ պղտիկին համար յառաջմէ պատրաստուած այն հագուստի ծրարն ալ ոչ նուազ զարմանալի էր. անշուշտ ասոր տակ գաղտնիք մը կար: Մարդս երբ գաղտնիք մը կը բռնէ, չթողուր: Հարուստներուն գաղտնիքը ոսկելի սպունդներ են. պէտք է զանոնք ճմլելուն կերպը գիտնալ: Այս ամէն գաղափարները յորձանքի մը պէս կը դառնային իր մըտքին մէջ: — Աւանակ մ'եմ եղեր, կըսէր իւրովի:

Երբ Մօնֆերմէյէն ելնես և հասնիս այն անկիւնը, զոր դէպ 'ի Լիվրի տանող ճամբան կը կազմէ, այն ճամբան առջեւդ հեռանալով մինչև լեռնադաշտին վրան կը տարածուի: Թենարտիէն երբ այն անկիւնը հասաւ, հաշիւ ըրաւ թէ պիտի կընար նշմարել մարդը և պղտիկը: Նայեցաւ որքան որ կրնար հեռու տեսնել, բայց բան մը չտեսաւ: Նորէն տեղեկութիւն առաւ, բայց ժամանակ կը կորուսէր: Քանի մ'անցորդներ ընին անոր թէ մարդը և մանկուհին դէպ 'ի Աան երի կողմէ անտառները ուղղած էին: Շտապաւ մը դէպ այն կողմը երթալ սկսաւ:

Ստոյգ է թէ մարդը և պղտիկ աղջիկը անկէ առաջ ճամբայ ելած էին, բայց մանուկ մը յամբաբար կը քայլէ, իսկ Թենարտիէ շուտ կը քայլէր. մանաւանդ թէ ասի երկրին ծաւիկը ծուկը գիտէր:

Յանկարծ կանգ առաւ և՝ Էական բան մը մտցուց և ետ դառնալու պատրաստ մարդու մը պէս ձեռքը ճակատին զարկաւ:

— Պէտք էր հետս առնուլ հրացանս, ըսաւ իւրովի:

Թենարտիէ այն կրկին կազմութեանց մին էր, որոնք երբեմն մեր մէջէն կանցնին առանց մեր գիտութեան և որոնք աներևոյթ կը լլան առանց ճանչուելու, վասն զի ճակատագիրը անոնց մէկ կողմը միայն ցուցուցած է: Շատ մարդերու ճակատագիրն է այսպէս կիսովին ընկղմած ապրիլ: Հանգարտ և սովորական վիճակի մէջ Թենարտիէ ունէր ինչ որ պէտք էր չէ թէ պարկեշտ վաճառական մը, բարի քաղաքաւոր մ'ըլլալու, ինչպէս կըսուի սովորաբար, այլ պարկեշտ վաճառականի մը, բարի քաղաքաւորի մը պէս վարուելու համար: Բայց միանգամայն քանի մը մասնաւոր պարագաներու մէջ եթէ իր ներքին կազմութիւնը յուզուելու ըլլար, Թենարտիէ ամբողջապէս ունէր ինչ որ պէտք է չարագործ մ'ըլլալու: Համար: Խանութեան ու միանգամայն հրէշ մ'էր ան: Ստանան մերթ ընդ մերթ կը պարտաւորէր կծկուիլ այն խցիկին մէկ անկիւնը ուր կապրէր Թենարտիէ, և մտախոհել այս սոսկալի հրաշակեբախն առջև:

Պահ մը վարանելէն ետք,

— Վաճ, ըսաւ մտապէս, փախչելու ժամանակ պիտի ունենան:

Եւ իր ճամբան շարունակեց՝ արագօրէն դէպ յառաջ երթալով, նպատակին հասնիլ կարենալը զրեթէ ստուգապէս զիստողի մը կերպարանով, և կաքաւենելու երամի մը հոտը առնող աղուէսի մը կորովամտութեամբ:

Իրօք անտառին լճակները և Պելլիւ պողոտային աջակողմեան դաշտէն խոտորնակի անցնելով երբ մօտեցաւ այն դաշտի ծառուղիին որ զրեթէ բլուրին բոլորեալը կը դառնայ և որ Հելի արբայարանին հին ջրանցքին զմբէթը կը ծածկէ, մայրաքաղաքի մը վրայէն գլխարկ մը նշմարեց: Ասի մարդուն զըն-

խարին էր որու նկատմամբ արդէն շատ կարծիքներ ունեցած էր Թենարտիէ : Մտցաւ ցած ըլլալով, ճանչցաւ մարդը և Գօզէթը որոնք նստած էին : Մանկուհին չէր տեսնուեր փոքրութեանը պատճառաւ, բայց սէսէկին գլուխը կը նշմարուէր :

Թենարտիէ սխալած չէր : Մարդը իրօք հոն նստած էր որպէս զի Գօզէթ կարենայ քիչ մը հանգստանալ : Պանդուկակեանը մայրսիրտ բոլորովէն դառնալով յանկարծ երեցաւ այն անձերու նայածքին զորոնք կը փնտռէր :

— Ներեցէք, թողութիւն չնորհեցէք, պարոն, ըսաւ բոլորովին շնչապառ, բայց ահա ետ կը բերեմ ձեր հազար հինգ հարիւր ֆրանքը :

Այսպէս խօսելով օտարականին կերկնցներ երեք զրամատումսերը :

Մարդը վեր նայելով, ըսաւ :

— Ի՞նչ ըսել կուզէք :

— Պարոն, ըսել կուզեմ թէ Գօզէթը ետ առնելու եկայ, պատասխանեց Թենարտիէ յարգանքով :

Գօզէթ սարսուռ մը զգաց և ծերուկին փարեցաւ :

Մարդը Թենարտիէի աչքին մէջ նայելով և իր պատասխանին մէջ մէկ վանկը անջրպետելով (espacer) պատասխանեց.

— Գօզէթը ետ-պի-տի-տա-նէք,

— Այո, պարոն, ետ պիտի առնեմ : Պիտի ըսեմ թէ ինչո՞ւ ետ կառնեմ, մտածեցի որ իրաւունք չունիմ ձեզի տալու այս պղտիկը : Արդարասէր մարդ մ'եմ ես : Այս պղտիկը իմն չէ, այլ իր մայրինն է : Մայրը ինձ յանձնեց զան. հետեւաբար մայրին միայն կրնամ յանձնել : Պիտի ըսէք զուցէ թէ մայրը մեռած է. լաւ, անատեն մանկուհին կրնամ յանձնել միայն այն անձին, որ մայրէն ստորագրուած գիր պիտի բերէ մանկուհին իրեն յանձնուելու համար : Ասոր ըսելիք չկայ :

Մարդը առանց պատասխանելու զրպանը խառնեց, և Թենարտիէն

նարտիէն զրամատումս պարունակող թղթակալին նորէն երեւելի տեսաւ : Խոհարարը ուրախութեան սարսուռ մը զգաց :

— Լաւ, ամաւր կենանք, ըսաւ մոռովին : Աւելի ստանկ պիտի տայ ինձ որպէս զի ձայն չհանեմ :

Ճամբորդը թղթակալը բանալէն առաջ՝ չորս զին նայեցաւ անդամ մը : Այսրը բոլորովին ամայի էր. թէ անտուռ ինչ և թէ ձորին մէջ ճանճ մ'անդամ չկար : Բայց թղթակալը և մէջէն հանեց չէ թէ լիաբուռն գրամատումսեր որոնց կսպասէր Թենարտիէ, այլ պարզ թուղթի կտոր մը, զոր բացաւ և խոհարարին տուաւ, ըսելով.

— Իրաւունք ունիք, կարդացէք :

Թենարտիէն թուղթը առաւ և կարդաց.

« Մ. . . 25 Մարտ. 1823.

« Պարոն Թենարտիէ,

« Գօզէթը դրաքերիս յանձնեցէք : Մանր մունր ինչ առնելիք որ ունիք, պիտի ստանաք :

« Պատիւ ունիմ յարգանքով բարեկէլու զձեզ :

« ՔԱՆԹԻՆ » :

— Կը ճանչնա՞ք այս ստորագրութիւնը, հարցուց մարդը : Իրօք բուն Քանթինի ստորագրութիւնն էր. Թենարտիէ չկրցաւ չճանչնալ :

Ա՛լ ըսելիք չկար : Սաստիկ և կրկին զայրոյթ մը զգաց. զայրացաւ իր յուսացած կաշառքէն զրկուելուն համար. զայրացաւ նաեւ յաղթուելուն համար :

Մարդը շարադարեց.

— Այս թուղթը կրնաք պահել ձեր ապահովութեան համար : Թենարտիէ կանոնաւոր կերպով ետ քաշուեցաւ :

— Բաւական աղէկ յարմարած է այս ստորագրութիւնը, միմայ ահաւանբով : Բայց ինչ և է :

Յետոյ յուսահատական ջանադրութեան մը փորձն ալ ըսելով,

— Լաւ, պարոն, ըսաւ : Կը հաւանիմ քանի որ դուք էք
 զբարեբը : Բայց պէտք է վճարել ինձ « ամէն մանր մուկը
 առնելիքս » : Առնելիքս շատ է :

Մարդը ոտքի վրայ ելաւ, մաշուած թեղանիւն վրայի փո-
 շինները պոնդերով հանեց, և ըսաւ :

— Պ. Թեւարարի, մայրը յունվարի մէջ հաշիւ կընէր
 թէ հարիւր քսան ֆրանք պարտք ունէր ձեզի. փետրվարի
 մէջ հինգ հարիւր ֆրանքի հաշիւ մը զրկեցիք. փետրվարի
 վերջը երեք հարիւր ֆրանք ընդունեցաք. երեք հարիւր
 ֆրանք ալ մարտի սկիզբը : Անկէ ետք ինը ամիս անցաւ,
 ամսականը տասնուհինգ ֆրանքէն կընէ հարիւր երսունը հինգ
 ֆրանք : Հարիւր ֆրանք աւելի առած էիք, հետեւաբար եր-
 սունը հինգ ֆրանք պահանջք ունիք : Արդ ես ձեզի սուի հա-
 զար հինգ հարիւր ֆրանք :

Ինչ որ դայլ մը կզգայ երբ ծուղակին պողպատեայ ծա-
 միւրքը կը խածնէ և կը բռնէ զինքը, նոյնը զգաց նաև Թե-
 ւարարի :

— Ո՞վ է այս շուտիկ մարդը, ըսաւ մտովին :

Ինչ որ կընէ ծուղակը իյնող դայլը, նոյնը ըրաւ նաև
 ան. ցնցուեցաւ անդամ մը :

Յանդգնութեան շնորհիւ յաջողած էր անդամ մը :

— Պարոն-որու-անունը-չը-դի-տեմ, ըսաւ համարձա-
 կութեամբ և այս անգամ յարգական ձևերը մի կի ձգե-
 լով, կամ Գօզէթը ետ պիտի առնեմ, և կամ հազար թա-
 լեր տալու ես ինձ :

— Եկուր, Գօզէթ, ըսաւ օտարականը հանդարտօրէն :

Չախ ձեռքովը Գօզէթը բռնեց, և աջ ձեռքովն ալ դա-
 ւազանը առաւ զոր գետինը դրած էր :

Թեւարարիէ դիտեց որ բիրտ ահագին էր, և վայրն ալ ա-
 մայի :

Մարդը մանկուհիին հետ անտառը մտնելով զնայ, իսկ
 Թեւարարիէ անշարժ և շուարած մնաց :

Մինչդեռ կը հեռանային անոնք, Թեւարարիէ մարդուն
 փոքր ինչ գմբեթաւոր ուտերը և հաստաբազուկ ձեռնները կը
 դիտէր :

Յետոյ դիտելէ դադրելով սկսաւ իր վտիտ թեւերը և նի-
 հար ձեռնները նայել : — Ստուգիւ աւանակին մէկն եմ եղեր
 որ հրացանս հետս չառի, քանի որ որս բռնելու ելած էի,
 ըսաւ իւրովի :

Սակայն պանդոկապետը հալածելէ չդադրեցաւ :

— Ո՛ւր երթալը կուզեմ գիտնալ, ըսաւ, և սկսաւ անոնց
 ետեէն երթալ ի հեռուստ : Երկու բան անցած էր իր ձեռ-
 քը. մին՝ հեղնութիւն մը որ էր Գօզէթն ստորազրուածեամբ
 թուղթի կտորը. միւսն ալ մտիթարութիւն մը որ էր հազար
 հինգ հարիւր ֆրանքը :

Մարդը գէտ ի Լիվրիի և Պօնտի կողմերը կը տանէր ման-
 կուհին : Գլուխը ծռած, մտածութեան և տրտմութեան զիւրք
 մ'առած կը քայլէր յամբարար : Չմոնային եղանակը ան-
 տառին մէջ այնքան անջրպետներ կազմած էր որ Թեւարարիէ
 հեռի մնալով հանգերձ կը տեսնէր զանոնք : Մարդը մերթ
 մերթ ետին կը դառնար և կը նայէր տեսնելու համար թէ
 արդեօք ետեէն եկող մը կայ : Յանկարծ Թեւարարիէն նշմա-
 րեց, և շտապաւ Գօզէթին հետ թաւուտի մը մէջ մտաւ,
 ուր երկուքն ալ կրնային աներևոյթ ըլլալ. — Կրողը տանի,
 ըսաւ Թեւարարիէ. — Եւ սկսաւ ուտել շուտ երթալ :

Մացառներուն խոտութենէն ստիպուած էր անոնց մօտե-
 լու : Մարդը երբ անտառին ամենէն խիտ տեղը հասաւ, ե-
 տեղ դարձաւ և տեսաւ Թեւարարիէն թէ և ասի աշխատեցաւ
 պահուրտիլ ոստերուն մէջ : Մարդը անգամ մը Թեւարարիէ-
 ին նայեցաւ անհանդարտ նայուածքով մը, զլուխը օրեց և
 նորէն ճամբան շարունակեց : Պանդոկապետը նորէն սկսաւ
 ետեէն երթալ : Եյսպէս երկու կամ երեք հարիւր քայլ ա-
 ոին Գօզէթ և մարդը, ասի յանկարծ անգամ մ'ալ ետին
 դարձաւ, և պանդոկապետը նշմարեց : Բայց այս անգամ այն-

պիտի սպանական կերպով մը նայեցաւ որ Թեոֆանիէ առեւ
ըն հետի երթալը « անողուտ » սեպելով ետ դարձաւ :

ԳԼՈՐԲ ԺԵ.

9430 ԹԻՐԻՂ ԿԵՐԵՆԵՍ, ԵՒ ՎԻՃԵԿԱԶՆՆՈՒԹՆԵՆ ՄԷՋ ԳՕՁԻԹԻՆ ԿԵՐԵՆԵՍ

Ժան Վալժան մտած չէր :

Ծովը ինկած՝ կամ լաւ եւ է ըսել՝ նետուած ժամանակ,
ինչպէս տեսանք, շղթայ չկար սաքը : Ամբողջ մարմինը ծո-
վին մէջ ընկղմելով լողաց և հասաւ մինչև նաւի մը քով որ
երկաթ նետած էր և որուն մակոյի մը կապուած էր : Մինչև
իրիկուն այս մակոյիին մէջ պահուելու հնարը գտաւ : Գի-
շերը նորէն նետուեցաւ ծովը և լողալով Պրէօնի հրուան-
դանէն քիչ մ'անդին ցամաքը հասաւ : Եւ որովհետեւ ստակի
կարօտութիւն չուներ, կրցաւ զգեստ առնուլ կապելինէ մը
որ Պարսկիէի շրջապատները փախստական թիապարտներու ըզ-
զեստարանն էր այն ատեն. շահաբեր և մասնաւոր առուտուր
մ'ալ այս է : Յետոյ Ժան Վալժան անյայտ և ալեղմոյս
(ondulant) ճամբայ մը բռնեց՝ այն ամէն տրտում՝ փախստ-
ականներու պէս որոնք կաշխատին չայանել իրենց հետքը
օրէնքի պահանջին և ընկերային ճակատադրին : Նախ ա-
պաստանարան մը գտաւ Բրաթայի մէջ որ Պօսէի մօտ է : Յե-
տոյ դէպ 'ի Կրան-Վիյեար ուղղեցաւ որ Բարձր-Ալլանց
վրայ Պրիանսօնի քովն է : Խարխափելով և վախնալով փա-
խած էր իւլուրդներու յարմար ճամբէ մը որու ճիւղերը ան-
ձանօթ են : Ետքէն իր քայլերուն քանի մը հետքը դրա-
նուեցաւ թէ Սիվրիէօյի կողմերը որ Էնի մէջն է, թէ Շու-
այլ գիւղին քով Կրան-ալ-Տուէք ըստած տեղը որ Պի-
րեննանց վրայ Ալօն անուն քաղքին մէջն է, և թէ Պրիւնի
մէջ որ Բերիկօյի շրջապատները Շաքել-Կօնակէի դաւառակն

է : Ժան Վալժան վերջապէս Բարիկ հասաւ, անկէ ալ ինչ-
պէս տեսանք, Վօնֆերմէյլ եկաւ :

Բարիկ հասնելուն պէս եօթ կամ ութ տարեկան աղջիկի
մը համար սղային զդեօտներ առած և ապա բնակութեան մը
փնտռած էր : Այս երկու գործը կատարելէն ետք Վօնֆեր-
մէյլ գացած էր :

Ընթերցողը ինչպէս կը յիշէ, Ժան Վալժան նախորդ փա-
խուստին ժամանակ արդէն դէպ այս գիւղը կամ անոր շրջա-
կաները զաղանի ճամբորդութիւն մ'ըրած, և իշխանութիւնն
ալ այս ճամբորդութեան նկատմամբ նշոյլ մ'առած էր :

Սակայն մտած կը կարծուէր ան, և ասոր համար ալ ա-
ւելի կը թանձրանար այն մթութիւնը որ իր վրայ տարած-
ուած էր : Իր մտած կարծուիլը Բարիկի մէջ օրադիւրէ մ'ի-
մացաւ, իրօք մտածի պէս վստահութիւն և գրեթէ հանդար-
տութիւն զգաց իր վրայ :

Ժան Վալժան Գօղէթը Թեոֆանիէներուն ճիրաններէն
ազատած օրը երեկոյին Բարիկ մտաւ : Գիշերը ըլլալ սկսած
առեն Վօնսոյի դուռէն Բարիկ մտած էր Գօղէթին հետ : Հոն
կառք մը մտաւ և Գիտարանի հրապարակը հասաւ, կառքէն
իջաւ, կառապանին վարձը տուաւ, Գօղէթը ձեռքէն բռնեց,
և երկուքը մէկ գիշերուան մութին ճամբայ ելան և Աւրսինի
և Կլասիէրի մօտակայ և ամայի փողոցներէն երթալով դէպ
Օրիթալի պուրվարը ուղղեցան :

Այն օրը Գօղէթին համար բաղմայոյղ և տարօրինակ օր
մ'եղած էր. ցանկերու մէջ պանիր հաց կերած էին զոր
տեղ տեղ գտնուած խոհատուններէ առեր էին. շատ անգամ
մէկ կառքէ ուրիշ կառք անցեր էին. շատ տեղ հետի քայ-
լեր էին այս կամ այն ճամբուն մինչև ծայրը. Գօղէթ չէր
դանդաղեց, բայց յոգնած էր. Ժան Վալժան անոր յոգնի-
լը նշմարեց՝ զգալով թէ Գօղէթ քայլելու առեն աւելի կը
քաշէր իր ձեռքը. ուստի շալկեց զան, և Գօղէթ՝ առանց
ձղելու Գաթիւրիին՝ զլուխը Ժան Վալժանի ուսին վրայ դրաւ
և քնացաւ :

ԿՕՐՊՈՅԻ ԽԱՐԻՈՒՂ ՏՈՒՆԸ

ՔԱՌԵՐ ԱՌԱՋԻՆ

ԿՕՐՊՈ ՎԱՐՊԵՏԸ

Այսինքն քառասուն տարի առաջ մենասեր չլինող մը եթէ դէպ 'ի Սալբերթիէրի անբնակ կողմերը յառաջանար և պուլ-վարէն մինչև Խաղիայի տաճարագուռը ելնելու ըլլար, այնպիսի տեղ մը կը հասնէր ուր կարծես թէ Բարիկ աներեւոյթ կը լլար: Այս տեղը առանձնական չէր, վասն զի անցորդներ կային. գիւղ չէր, վասն զի տուններ և փողոցներ ունէր. քաղաք մը չէր, վասն զի փողոցները մեծ ճամբաներու պէս անիւի շարիչներ ունէին և խոտ կը բուսնէր ամեն կողմ. գիւղ չէր, վասն զի տունները բարձրաշէն էին: Ինչ էր ուրեմն. — Բնակութեան տեղ մը ուր մարդ չկար, ամայի տեղ մը ուր մէկը չկար. մեծ քաղքին պուլվարներուն մին, Բարիկի փողոցներուն մին էր և գիշերը անտառէ մ'աւելի վայրենատեսիլ, ցորեն ալ գերեզմանատունէ մ'աւելի տխուր:

Չիի վաճառանոցին հին թաղն էր այն:

Այն շրջողը եթէ համարձակէր այս Չիի վաճառանոցին չորս խախուտ պատերուն անդիի կողմը անցնիլ, եթէ նաև զինչանէր Բըթի-Պանդէի փողոցը անցնիլ՝ աջ կողմը ձգելով նախ չորս բարձր պատերով շրջափակ աւերուծ պարտիզակ մը, յետոյ մարդագետին մը ուր հսկայաձև կուղբերու խրճիթներուն նման աղաղի գէղեր կերեային. յետոյ ցանկափակ մայտան մը որ խափանուած էր ատաղձներով, կոճղերու գէղերով, սղոյածներով, նաև տաշիղներով և ուր գէղերուն վրայէն ահագին շուն մը կը հաչէր. յետոյ բոլորովին աւերուծ:

յաճ և երկայն պատ մը՝ սե և սղաւոր պղտի դուռով մը, որու վրայի մամուռները ծաղիկներով կը լեցուէին դարնան ժամանակ. և վերջապէս ամենէն ամայի կողմերը ժամանակաւ շինուած սոսկալի և ամենահին որմ մը որու վրայ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ ՓԱԿՏԵԼԸ ԱՐԳԻՆԵԱԼ է խոքը դրուած է խոշոր տառերով, եթէ կըսենք այն համարձակ շրջողը, ինչպէս ըսենք, Բըթի-Պանդէի փողոցը անցնէր այս ամենը աջ կողմին վրայ ձգելով, Վիննը-Սէն-Մարտէլի փողոցին անկիւնը պիտի հասնէր, այս կողմերը զրեթէ անծանօթ տեղեր են: Հոն գործարանի մը քով և պարտէզներու երկու պատի մէջ այն ատենները աւերուծ տուն մը կար որ առջեւ անգամ տեսնողին հիւզի մը պէս պղտիկ կերեար և որ իրապէս մայր եկեղեցիէ մ'աւելի մեծ էր. քովընտի ճամբուն վրայէն իր որմին քիւր կերեար միայն, և այս է իր առերեւոյթ փոքրութեան պատճառը: Գրեթէ տունը բոլորովին պահուած էր: Միայն դուռը և պատուհաններուն մին կը նշմարուէր:

Այս խաբխուլ տունը միայն մէկ դատիկոն ունէր:

Ով որ զննելու ըլլար այս տունը, պիտի զարմանար մասնաւոր պարագայի մը վրայ. այսինքն պիտի գիտէր որ այս դուռը մի միայն տնակի դուռ մ'եղած էր 'ի բնէ անտի, մինչդեռ պատուհանը կրնար ապարանքի մը պատուհանը սեպուիլ եթէ պատին վրայ փոխանակ հասարակ քարէ շրջանակուած ըլլալու քանդակի լի լիմով շրջանակուած ըլլար այն:

Դուռը որդնահար տախտակներով շինուած էր, որոնք տըձեօրէն քառակուսուած (équerir) կոճղերու նման պահանջներով և անշնորհ կերպով յօդուեր էին:

Այս դուռը անմիջապէս ցից սանդուղի մը վրայ կը բացուէր որ բարձր աստիճաններ ունէր, և տղմուտ, բոռու (platreux), փշտ և գուռին չափ լայն էր. փողոցէն նայող մը կը գիտէր որ այս սանդուղը ելարանի (échelle) մը պէս վեր կելնէր ուղղակի և երկու պատի մէջ մուծով պաշարուելով

աներեւոյթ կը լլաւր : Գուռին համար պատին վրայ բացուած
տաճե ծակին վերի մասը նեղ ու նուրբ տախտակով մը ծած-
կուած էր : Տախտակին մէջ տեղը եռանկիւն լուսանցոյց մը
բացուած էր որ պատուհանի ու միանդամայն դռնակի պաշ-
տօն ունէր երբ դուռը դոց մնար : Գուռին ներսի կողմին
վրայ վրձին մը մեղան թաթղելով ՅՁ թուանշանը գրած էր ,
և նոյն վրձինով նաև նեղ ու նուրբ տախտակին վրայ ՅՐ
թուանշանը մոտոտած ըլլալով , մանողը կը վարանէր՝ հօր
ըլլալը չգիտնալուն համար : Վասն զի գուռին վերին կողմը
ՅՐ թուանշանը կը ցուցնէ , իսկ ներքին կողմը ոչ կը պա-
տասխանէ և ՅՁ թուանշանը կը ցուցնէ : Եռանկիւն դռնա-
կին վրայ չգիտեմ ինչ փոշեղոյն քուրջեր կախուած էին իբր
զարդապետ սրահակներ :

Պատուհանը լոյս և բաւական բարձր էր , վանդակապատ-
ներ ունէր , նաև շրջանակներ մեծ ապակիներով , սակայն այս
մեծ ապակիները զանազան ծակեր ունէին որոնք՝ ճարտա-
բութեամբ փակցուած թուղթերու շնորհիւ՝ կը ծածկուէին
ու միանդամայն կերևային . իսկ վանդակապատները իրա-
տուած և քակուած ըլլալով անցորդներուն կսպառնար աւե-
լի քանթէ ներսը բնակողները կը պահպանէր : Այս վանդա-
կապատներուն հորիզոնական արևարդեւները հոն հոս կը պակ-
սէին , և այս պակսածներուն տեղ միամտաբար տախտակներ
գրուած և շիփ շիտակ դամուած էին , հետեաբար պատուհա-
նին վանդակապատը միանդամայն փեղկի կերպարան ունէր :

Այլ որ մի և նոյն տունին վրայ տեսնելու ըլլալ տոյ գուռը
որ աղտոցի երևոյթ մ'ունէր , և պատուհանը որ՝ թէև աւե-
րուն՝ այլ մաքուր կերևար , պիտի կարծէր թէ՛ երկու ան-
դոյց մուրացիկներ միասին և քով քովի կը քայլեն մի և նոյն
հնոտներով այլ տարբեր կերպարաններով , և թէ անոնց
մին 'ի բնէ անտի մուրացիկ , իսկ միւսը աղնուական մ'է :

Սանդուղէն վեր ելնողը խիստ ընդարձակ շէնքի մը մէջ
կը մտնէր , որ իբր տունը դործածուող սայլիւյանի (hangar)

մը կը նմանէր : Այս շէնքը ներքին խողովակի պէս երկայն
փող մ'ունէր , որու աջ և ձախ կողմը զանազան տարածու-
թիւններով խորշանման սենեակներ կային , հազիւ հազ բնու-
կելի էին և աւելի պղտի կրպակներու կը նմանէին քանթէ-
խցիկներու : Շրջակայ ամայի արտերէն լոյս կառնէին այս
սենեակները : Վերջապէս ամբողջութեամբը նկատուելով
մթին , տաղտուկ , տոգոյն , թախծային և դերեզմանական
կերպարան ունէին ամէնքն ալ , և կամ յարկի ճեղքերէն
յուրու ճառագայթներ և կամ գուռերու ճեղքերէն սառնա-
շունչ քամիներ կընդունէին : Այս տեսակ բնակարանները
հետաքրքրական և նկարչային բան մ'ունին , որ է սարգերու
ահագին մեծութիւնը :

Մտնելու գուռին ձախ կողմը օլուվարին վրայ նայող և
մարդու բարձրութեամբ պատուհանի ծակ մը կար որ պա-
տով հիւսուած և քառակուսի բոյն մը կաղմած էր , այս բոյ-
նը քարերով լի էր զորոնք անկէ անցնող պատանիները կը
նետէին : Այս շէնքին մէկ մասը վերջին ժամանակներս քան-
դուեցաւ : Մնացած մասէն կրնայ հասկնուիլ թէ ժամանա-
կաւ ինչ տեսակ շէնք է եղեր : Ամէնը մէկ ամբողջութեամբը
նկատուելով զրեթէ կայ կամ չկայ : Հարիւր տարեկան եկե-
ղեցի մը նորատի , բայց հարիւր տարեկան տուն մը ծեր կը
սեպուի : Կարծես թէ մարդուս տունը մարդուս պէս սակա-
ւակեաց է , և Աստուծոյ տունը Աստուծոյ պէս յաւերժակայ :

Թղթատունին նամակացիները (facteur) թիւ 50-52 կան-
ուանէին այս տունը , բայց թաղին մէջ Կորպոյի տունը
կանուանէր :

Այս անունին ուսկէ՛ առնուիլը կուղէնք ըսել :

Պղտի եղելութիւններ հաւքողները որոնք համառօտ պատ-
մութիւններ կը ժողովեն և զնդանեղով մը իրենց յիշողու-
թեան մէջ կը նշանակեն վաղանցուկ թուականները , զիտեն
թէ անցեալ դարի մէջ , 1770ի միջոցներուն Բարիլի մէջ եր-
կու փաստարան կար որոնք Շաթրէի մէջն էին , և որոնց մէ-

Դուռն անունը Գօրպօ (այդու) և միւսին անունն ալ Տրնաթ (աղուէս) էր : Լաֆօնթէնի արդէն ծանօթ էին այս անունն , ներք : Փաստաբաններու զբաղ իրներուն դասը պատուական տոնիմ մը դտաւ կատակ ընելու : Այս կատակը որ փոքր ինչ կաղ ոտանաւորներէ կը բաղկանար , շուտ մը Պալատին սը-րահներուն մէջ տարածուեցաւ :

Գօրպօ (աղուաւ) վարպետն Թոթակոյտի վրաշ դարեցով իր կտուցով բռնած էր մի գրաւագիր (saisie) . Բընար (աղուէս) վարպետն անմիջապէս հոռն առնելով , Սոյն այս շեգուն բռնեց անոր մետքմալիք .
Էն , բարի յոյս , եւ , այն :

Այս երկու պարկեշտ իրաւագէտները անարդական կատակ-ներու շիրնալով տանիլ , և զլուխն շարժելու ատեն իրենց ետէն հասնող քրքիջներէն դժարելով որոշեցին թաղաւ-րին դիմել իրենց անունին անպատեհութենէն ազատելու համար : Աղերսաղիր մը զրեցին և Լուի Ժե. ին մատու-ցին ճիշդ այն օրը յորում բարին նուիրակը և Բօշ-Այոսնի կարգինալը՝ երկուքն ալ ջերմօրէնութեամբ ծունկի վրայ եկան և Նորին Ահհափառութեան առջև նուիրակը մէկ և կարգինալն ալ միւս կողմն շղուական մը հաղցուցին աիկին Տիւպարի մերկ ոտներուն , որ նոր ելած էր անկողնէն : Թաղաւորը որ կը խնդար , շարունակեց իր խնդումը , երկու եպիսկոպոսները թողլով զուարթօրէն երկու փաստաբանն-րուն աղերսը մտիկ ըրաւ , և իրենց անուններուն նկատմամբ երկու իրաւագէտներուն խնդիրը ընդունեցաւ , կամ զրեթ ընդունեցաւ : Թաղաւորական հրամանաւ Գօրպօ վարպետը իր անունին սիղբնատաւը Աի փոխեց , բայց Բընար վարպե-տին բարեբաղդութիւնը նուազ եղաւ , վասն զի մի միայն իր Բին առջև Բ մը գնելու թողլաւութիւն եղաւ անոր , հետե-ւաբար Բընար անունը զրեթ Բընար անունին անմն բան մ'էր : Արդ տեղական աւանդութեան նայելով՝ Օրիթալի պու-

վարին վրայի թիւ 30-32 տունին տէրը այս վարպետ Կօր-պօն է եղեր ժամանակաւ : Արժանայիշատակ պատուհանին հեղինակը անգամ ան է եղեր :

Թիւ 30-32 տունին գլխաւոր կողմը պուլվարին ծառերուն մէջ մեծ կնձնի մը կայ որու երեք մասը չորցած է . զրեթէ-դէմն է Կօյրլէնի սահմանադուռին փողոցը , որ այն ատեն-ները ոչ տուն ուներ , ոչ քարայտակ . որու մէջ անշնորհ կերպով ծառեր անկուած էին . որ եղանակին համեմատ դա-ւարաշէն կամ աղմուտ էր , և որ քառակուսօրէն (carrément) երթալով դէպ 'ի Բարիզի շրջապատը կը յանդէր : Մտակայ զործարանի մը յաբկերէն զօլըշներն ե ընելով աղմուտի հոտ մը կը տարածեն :

Սահմանադուռը խիստ մօտ էր . 1823ին շրջապատը տա-կաւին կը կենար :

Այս դուռը անգամ աղէտաւոր տեսիլներ կը ներկայէր մարդուս մտքին մէջ . Պիսէթրի ճամբան էր ան : Կայսերա-կան իշխանութեան և Վերահաստատութեան ժամանակները մահապարտները այն ճամբէն Բարիզ կը մահէին զլաւատու-թեան օրը : 1823ի միջոցներուն հոն տեղի ունեցաւ այն դաղա-նի մարդասպանութիւնը որ « Գօնթէնըլլօյի դուռին » մար-դասպանութիւնը կանուանի , և որու հեղինակները չկրցաւ պահել ոստիկանութիւնը . սղալի խնդիր որ անյայտ մնաց , զարհուրելի հանդիպ որ անլոյծ մնաց : Քանի մը քայլ առ-նելէդ ետք կը մտնես այն Կրուպարպի աղէտալի փողոցը ուր Խւլլաիս որոտումը ատեն Խվրիի այծարածուհին դաշուներ (poignarder) նուազային թատրերգութեան մը մէջ դաշու-ներու պէս : Եթէ քանի մը քայլ ևս առնես՝ Սէն-Ժաղի դուռին կատարները կտրուած դարձել կնձնիներուն կը մօ-տիս . մարդատէրներու հնարն է այս կնձնիները , հնար մը որ կառափնաւոր կը պահէ , որ Կրէվ ըսուած դձուձ և ամօ-թահար հրաշարակն է , և կը վերաբերի խանութպաններէ և քաղաքաւորներէ (bourgeois) բաղկացող ընկերութեան մը :

ընկերութեան մը որ մահուան պատիժին առջև ընկնէր ցաւ չկրնար ոչ բառնալ զայն վեհանձնութեամբ, ոչ ալ պահել իշխանութեամբ:

Ասկէ երսուն եօթ տարի առաջ եթէ մէկ դի ձգուելու ըլլար Սէն-Ժազի այս հրապարակը որ կարծես նախասահման, ուսած տեղ մ'էր և որ միշտ սոսկում առած է մարդու, այն տիրապետիլ պուլվարին ամենէն տխուր կողմը, որ նաև այսօր ոչ այնքան յանկուցիչ է, ճիշդ այն վայրն էր ուր կերևար թիւ 50-52 խարխուլ տունը:

Այն տեղի քաղաքաւորներու տունները քանոնահիշող տարի ետքը սկսան հետ գհետէ շինուիլ: Տխուր տեղ մ'էր այն:

Մարդս սպալի դաղափարներով դրաւուած միջոցին կղզար թէ մէկ կողմն է Յալքէթրիէր որուն զմբէթը կը նշմարէր, և միւս կողմն է Պիսէթրը որու դուռին կը մօտէր, այսինքն կնոջ և մարդու յիմարութեան մէջ տեղը կը դանուի: Արքան ալ հետի նայէիր, ոչ այլ ինչ կը նշմարէիր բայց եթէ սպանդարանները, քաղքին շրջապատը և զործարաններու քանի մը սակաւաթիւ ճակատներ՝ որոնք զօրանոցներու կամ վանօրէից ճակատներուն կը նմանէին, և ամենուրեք հիւղեր և պատի բեկորներ, մնեւիլ պատաններու նման սեւթոյր հին պատեր, նաև սպիտակ հին պատեր, ծառերու զուգահեռական շարքեր, առասանի ուղղութեամբ կանոնաւոր մաս, նական շէնքեր, անսրաճող շինութիւններ, երկայն ցուրտ գիծեր և ուղիղ անկիւններու սոսկալի տխրութիւնը: Աչ գեանի այլաձևութիւն մը, ոչ ճարտարաստական հնաք մը, ոչ ալ ծալ մը: Ամէն բան ցուրտ էր, կանոնաւոր, սոսկ կալի: Չկայ բան մը որ սրտին այնքան նեղութիւն պատճառէ որքան համաշարփութիւնը, վասն զի համաշարփութիւնը ձանձրութիւն է, և ձանձրութիւնը սուղի հիմն է իսկ: Յուսա հատութիւնը կը յօրանջէ: Մարդս կրնայ մտաբերել բան մը ըստ աւելի սոսկալի ըլլայ քան թէ դեհեանը ուր կը տառապի, այսինքն դեհեան մը ուր կը ձանձրանայ: Եթէ ձանձ

քալի դեհեանը դոյութիւն ունենար, կրնար իր պողոտան ըլլալ Օրէթալի պուլվարին այս մասը:

Սակայն դիշէրային մութը երբ կակսէր տիրել, երբ ըլլար կաներեւութանար, ձմուր մանաւանդ երբ վերջալուսական քամին կնձնիններուն յետին կարմիր տերեւները կը լծափէր, երբ խաւարը թանձր էր և աստղ չէր երևար, կամ թէ երբ լուսինը և հովը ամպերուն վրայ ծակեր կը բանային, այս պուլվարը յանկարծ ահարկու կերպարան մը կառնէր: Սեւ թոյր գիծերը՝ իրր անսահմանութեան ճիւղեր՝ խաւարամած անդունդներու մէջ կը սուղէին և կանհետէին: Անցորդին ձեռքը չէր միտքը չարել տեղոյն կախաղանի անթիւ առանդութիւնները: Այս վայրին մենութիւնը՝ ուր այնքան ոճիրներ զործուեր էին՝ սոսկալի բան մ'ունէր: Մթութեան մէջ ծուղակներ նախազգալ կը կարծէր մարդս, խաւարին ամէն խառնաշփոթ ձևերը կանկածելի կերևային, և այն երկայն ու խոր ածուները որոնք ամէն մէկ ծառի մէջ տեղ կը նշմարուէին, կարծես թէ փոսեր էին: Յօրեկը տղեղ, երեկոյեան ժամանակ սոսկալի, իսկ դիշէրը աղէտալի կերևար այս վայրը:

Ամառը երեկոյեան դէմ հոն հոս քանի մը պտուա կնիկներ կը տեսնուէին, որոնք կնձնիններու տակ անձրեւէն բորբոսած նստարաններու վրայ կը նստէին. յօժարակամ կը մուրային այս բարեմիտ կիները:

Սակայն այս լաղը որ աւելի հինցած քան թէ հինօրեայ կերևար, այն առեւնէն սկսելով այլափոխելու կը մկտէր: Այն միջոցներուն ուր որ կազէր տեսնել զայն, կը պարտաւորէր փութալ, վասն զի ամէն օր այս ամբողջութենէ մաս մը կը վերնար: Այսօր, ինչպէս և քսան տարիէ 'ի վեր Օրէթանի երկաթուղին կայարանը հին արուարձանին քովն է և կը խնամէ զայն: Մայրաքաղաքի մը սահմաններուն քով ուր որ երկաթուղի մը կայարանը կը հաստատուի, արուարձան մը կը մնոյր և տեղը քաղաք մը կը ծնի: Ժողովուրդներու շարժումին այս կեդրոններուն բոլորտիքը այս հզօր մեքենաները երբ

կը հորովին, երբ կը շնչեն քաղաքակրթութեան այս հրէշա-
յին ձիերը որոնք ածուխ կուտեն և կրակ կը հանեն, կար-
ծես թէ սերմերով լի երկիրը կը շարժի և կը բացուի մար-
դերու հին բնակարանները կլլելու և նորերը երևան հանե-
լու համար: Հին տուները կը փլին, նորերը կը կանգնին:

Օրէշանի երկաթուղին կայաքանը Սալէթիէրի գետին-
ները զրաւելէն 'ի վեր Սէն-Վիգթորի և Բուսական Պարտէզի
ակաճներուն մօտակայ հինաւուրց և նեղ փողոցները կը դը-
ղդէին. օրը երեք կամ չորս անգամ գորգուփերով անկէ
կանցնին արագաշարժ կառքերու յորձանքները, մասնաւոր և
հասարակ մեծ կառքերը որոնք յատուկ ժամանակէ մ'ենքը
տունները ներս կը մղեն աջ և ահեակ կողմէն. վասն զի կան
անանկ բաներ զոր պէտք է յայտնել, վասն զի ճշգրտօրէն
ճիշդ են, և ինչպէս որ իրաւ է ըսելը թէ մեծ քաղաքնե-
րու մէջ կէսօրի ատեն տուններուն ճակատները արեւէն բոյսեր
կարտադրեն և կաճին, ստոյգ է նոյնպէս թէ կառքերու յա-
ճախ երթնելու ժիւնը փողոցները կը լայնէ: Կոր կեանքի մը
նշանները յայտնի են: Այս դաւառական հին թաղին մէջ
ամենէն վայրենական կողմերը քաղաքատակ կը տեսնուի, սա-
լարիները կսկսին սողալ և երկնալ նաև այն տեղերը ուր
տակաւին անցորդ չկայ: 1843 յուլիսի մէջ, առտու մը,
արժանայիշատակ առտու մը այս թաղին մէջ յանկարծ կուտ-
րի սև սաները ծխել սկսան. այն օրը կոչաւ բողբիլ թէ քա-
ղաքակրթութիւնը Ռեքսին փողոցը եկած, և թէ Բարիզ
Սէն-Մարտի արուարձանը մտած էր:

ՔԼՈՒԲ Բ.

ԲՈՒՆ ԵՒ ՇԵՍՏԱՆԻ ՀԱՄԱՐ ԲՈՅՆ

ԺԱՆ Վալթան ահա այս Կորսոյի տունին առջև կանդ
առաւ: Վայրենի անասուններու պէս այս ամայի տեղը ընտ-
րած էր իր բոյնը շինելու համար:

Ժիլէն խառնեց, տեսակ մը բանալի հանեց, դուռը բա-
ցաւ, ներս մտաւ, յետոյ նորէն զոցեց զդուլութեամբ և
սանդուղէն վեր ելաւ Գօլէթը միշտ հետը տանելով:

Սանդուղին վերը զրպանէն ուրիշ բանալի մը հանեց և
ուրիշ դուռ մը բացաւ: Գետինը զրուած անկողին մը, սե-
ղան մը և քանի մ'աթոռ կար այն սենեկին մէջ ուր մանե-
լով անմիջապէս դուռը զոցեց և որ բաւական ընդարձակ վեր-
նայարկի պէս բան մ'էր: Սենեկին մէկ անկիւնը կրակարան
մը կար որ վառուած էր և որու խարդիլը կերեաւ: Պաւլա,
րին կանթեղը աղօտաբար կը լուսաւորէր այս անշուք սե-
նակը: Ներսը խուց մը կար փակէ անկողնի մը հետ: Ժան
Վալթան հոն տարաւ Գօլէթը և անկողնին վրայ դրաւ ա-
ռանց արթնցնելու մանկուհին:

Հրահանով մօմ մը վառեց. հրահանը, մօմը և ուրիշ բա-
նէր սեղանին վրայ յառաջմէ պատրաստուած էին. և՛ առջի
օրուան պէս՝ Ժան Վալթան սկսաւ Գօլէթին նայիլ հիացու-
մով զրաւուած նայուածքով մը, ուր բարութեան և արդա-
հատութեան արտայայտութիւնը գրեթէ մինչև շուարում կը
հասնէր: Մանկուհին հանդարտ վստահութեամբ մը զօր յե-
տին զօրութիւնը և յետին տկարութիւնը միայն կրնայ ունե-
նալ, քնացած էր առանց գիտնալու թէ որով հետ էր, և
շարունակ կը քնանար առանց զիտնալու թէ ո՞ր էր:

Ժան Վալթան ծուռեցաւ և այս մանկուհին ձեռքը պողաւ:
Ինը ամիս առաջ պազած էր նաև մայրին ձեռքը, մայրին
որ նոյնպէս քնացած էր:

Մի և նոյն ցաւազին, կրօնական և կսկծալի զղայումսով
համակուած էր սիրտը:

Գօլէթի անկողնին քով ծուռը կրկնեց:

Արեւները ամենուրեք ծաւալեր էին, և մանկուհին դեռ կը
նիրհէր: Սեպտեմբերի արեղական տոգոյն ճառագայթ մը
սենեկին պատահաճէն ներս կանցնէր և ձեղունին վրայ ըստ-
ուերի և լոյսի երկայն և նուրբ թելեր կը կազմէր: Յանկարծ

քարահանի սայլ մը որ ահադին կերպով բեռնաւորած էր, պուլխարին սալարկին վրայէն անցնելով մըրկային դղրդուով մը պէս հիւզը դղրդեց և վերէն վար շարժեց:

— Այո, աիկին, պօռաց Գօղէթ յանկարծ արթննալով, եկայ, ահա եկայ:

Եւ անկողնէն վար նետուեցաւ. արտեանունքը քունին ծանրութեան պատճառաւ դեռ կիսափակ էր. Գօղէթ խոկոյն թեւ դէպ 'ի պատին անկիւնը երկնցուց:

— Ո՛հ, սո՛ւրբ Աստուած, ի՞նչ եղաւ աւել, ըսաւ:

Երբ բոլորովին բացաւ աչերը, ժան Աւլժանի խնդումբեւ դէմքը տեսաւ:

— Հա՛ իրաւ, աղէկ միտքս ինկաւ: — Բարի լըյս, պարոն, ըսաւ մանկուհին:

Մանուկները բնականապէս երանութիւն և ուրախութիւն բլլալով, անմիջապէս և ընտանեքար կընդունին ուրախութիւնը և երանութիւնը:

Գօղէթ Գաթեքինը նշմարեց անկողնին քով և առնելով սկսաւ խաղալ ու միանգամայն հարցումներ ընել ժան Աւլժանին: Կը հարցնէր թէ ո՛ւր էր ինք, թէ մե՞ծ էր Բարիզ քաղաքը, թէ աիկին Թինաթաթիէ շատ հեռի էր, թէ արդեօք կրկին չպիտի դարան, և այլն: Յանկարծ պօռաց.

— Քանի՞օն աղւոր է այս սենեակը:

Աղւոր ըսածը սոսկալի խրճիթ մ'էր, բայց կղզար թէ աղատ էր այս խրճիթին մէջ:

— Սենեակը աւելմ, հարցուց վերջապէս:

— Խաղա՛, ըսաւ ժան Աւլժան:

Օրը այսպէս անցաւ: Գօղէթ բան մը հասկնալու անպատում երանութիւն մը կղզար այս պէպէկին և բարեմիտ մարդուն հետ:

ՔԱՆՈՒՆ Գ.

ԵՐԿՈՒ ԴԻՐԱՂԳՈՒԹԻՒՆ ԻՐԱՐՈՒ ԽԱՌՆՈՒՆԵԼՈՎ ԵՐԱՆՈՒԹԻՒՆ ԿԸ ՂԱԶՄԷ

ԺԵՆ Աւլժան հետեւեալ օրը առտու դարձեալ Գօղէթի անկողնին քովն էր: Հոն սպասեց անշարժ, և անոր նա. յեցաւ մինչև արթննալը:

Սրտին մէջ նոր բան մը կղզար:

Ժան Աւլժան բան մը սիրած չէր բնաւ: Քսանուհինք տարիէ 'ի վեր առանձին էր աշխարհիս մէջ: Բնաւ հայր, սիրահար, ըծակից, բարեկամ եղած չէր: Թիարանի մէջ չար, տխուր, անարաւ, տղէտ և վայրենի մարդ մ'էր: Այս ծեր թիարարին սիրտը կուսութիւններով լի էր: Քոյրը և քեռորդիները միայն անորոշ և հեռաւոր յիշատակ մը թողած էին անոր, յիշատակ մը որ վերջապէս դիմէ բոլորովին ջնջուած էր: Ամէն ջանք 'ի դործ դրած էր զանոնք գտնելու համար, և չկրնալով գտնել մտցած էր: Այսպէս է մարդկային բնութիւնը: Իր երխտասարդութեան միւս դուրովալի յուզումները, եթէ երբէք ունեցած էր, անգունդի մը մէջ ինկած էին:

Երբ Գօղէթը տեսաւ, երբ առաւ, տարաւ և աղատեց զան, իր սրտին խորերէն յուզուիլ զղաց: Իր ամէն եռանդալի և դորովալի զղացումները արթնցան և այս մանկուհիին վրայ յարձակեցան: Անկողնին քովն էր ուր Գօղէթ կը քնանար, և ուրախութեամբ կը սարսռէր. մայրի մը պէս սրբանի խիթեր կղզար, և չէր դիտէր թէ ի՞նչ է զղացածը. վասն զի խիստ անխմանալի և խիստ քաղցր բան մ'է այն մեծ և տաւրօրինակ շարժումը որով սիրտ մը կսկսի սիրել:

Խեղճ ծեր սիրտ որ բոլորովին նոր էր:

Սակայն ինք յիսունը հինգ տարեկան, իսկ Գօղէթ ութ տարեկան ըլլալով, բոլոր կեանքին մէջ որքան սէր որ կըր.

հար ունենալ, ամէնը մէկ տեսակ մը անջնջելի նշոյլ մը կազմեցին :

Ժան Վալժան Գօղէթին հանդիպելովը երկրորդ սպիտակ երեւոյթ մ'ունեցած էր : Եպիսկոպոսին հանդիպելովը իր հորիզոնին վրայ առաքելութեան արշալոյսին ծագումը տեսած էր . Գօղէթին հանդիպելով սիրոյ արշալոյսը կը տեսներ :

Առջե օրերը այս հիացումով անցան :

Գօղէթ նոյնպէս յանդէտս փոփոխութիւն մը կը կրէր, խեղճ մանկուհի : Մայրէն զատուած ժամանակ այնքան պղտիկ էր որ ալ չէր յիշեր զան : Որքին նորածիլ շատ անգիտեցուն պէս որոնք ամէն բանի կը փաբին, Գօղէթ ուղած էր սիրել, բայց չկրցած էր փափաքին հասնիլ :

Թեանարտիները, ասոնց զաւակները, ուրիշներուն զաւակներն ալ, վերջապէս ամէնքն ալ մերժած էին անոր սէրը : Գօղէթ շունը սիրած էր, բայց շունը մոռնելէն ետք ալ ոչ ոք և ոչինչ ուղած էր անոր սէրը զրաւել : Ինչպէս ըսինք արդէն, Գօղէթ ութնամեայ հասակին մէջ անզգայ սիրտ մ'ունէր, սոսկալի բան : Յանցանքը իրը չէր, բա՛րէ, Գօղէթ սիրելու չէ թէ կարողութիւն, այլ հնարաւորութիւն չունէր : Հեռեւարար առջե օրէն սկսաւ սիրել այս ծերուկը իր ամէն սիրելու և մտածելու կարողութեամբը : Այնպիսի բան մը կըզար զօր զգացած չէր բնաւ, այսինքն փթթում մը : Ծերուկը ալ և ոչ իսկ ծեր կերևար անոր :

Ինչպէս խղիկը աղւոր, նոյնպէս և ժան Վալժան զեղեցիկ կերևար Գօղէթին :

Արշալոյսի, մանկութեան, ծաղկահասութեան, ուրախութեան հետեւութիւն է այս, որու մէջ միտ ունի նաև երկրի և կեանքի նորութիւնը : Չկայ բան մը որ այնքան զմայլելի ըլլայ որքան է վերնայարկին վրայ ցօլացող երանութեան դուռնադեղ նշոյլը :

Մենք ամէնքս ալ մեր անցեալին մէջ կապտադոյն հիւզ մ'ունինք :

Բնութիւնը, այսինքն յիսնամեայ անջրպետ մը խորունկ վիճ մը բացած էր ժան Վալժանի և Գօղէթի մէջ. ճակատադիրը լեցուց այս վիճը : ճակատադիրը յանկարծ միաւորեց և իր անդիմադրելի զօրութեամբը նշանեց այս երկու արմատախիլ կենցաղները, որոնք հասկով կը զանազանէին, իսկ սուգով իրարու կը նմանէին : Իրօք մին միւսին ամբողջութիւնն էր : Գօղէթի բնազգումը հայր մը կը փնտռէր, ինչպէս ժան Վալժանի բնազգումն ալ զաւակ մը կը փնտռէր : Իրարու հանդիպելով զիրար զտած եղան : Իրենց երկու ձեռները անքակտելի կերպով իրարու միացան այն խորհրդաւոր պահուն ուր ձեռք ձեռքի տուին : Այս երկու սիրտերը երբ զիրար նշմարեցին, համոզուեցան թէ իրարմէ փոխադարձ պէտք ունին, և սրտադին զրկուեցան իրարու հետ :

Բառերը իրենց ամենէն իմանալի և ամենէն բացարձակ նշանակութեամբը առնելով կրնանք ըսել թէ այս երկու էակները զերեզմանական պատերով ամէն բանէ բաժնուած ըլլալով, ժան Վալժան Այրի էր, ինչպէս Գօղէթն ալ Որբուհի : Այս վիճակին պատճառաւ ժան Վալժան երկնային կերպով մը Գօղէթին հայր եղաւ :

Եւ ստուգիւ չէ թէ պատրանք այլ իրութիւն մ'էր այն խորհրդաւոր ապաւորութիւնը զոր Գօղէթ Շեղի անտառին մէջ կրեց երբ ժան Վալժանին ձեռքը իր ձեռքը բռնեց մուլթին մէջ : Ժան Վալժան այս մանկուհիին ճակատադրին մէջ մտնելով հետը Ատուած բերած էր :

Մանաւանդ թէ ժան Վալժան իր ապաստանարանը լաւ բնորոշ էր : Այնպիսի ապահովութեան մը մէջ էր, որ կըրնար անթերի սեպուիլ :

Գօղէթին հետ նստած խցաւոր սենեկին պատուհանը պուլ-վարին կը նայէր : Տունին պատուհանը այս էր միայն, հեռեւեարը գրացիներէն ոչ ոք կրնար ներս նայիլ քովի կամ դիմացի կողմէն :

30-32 թիւ տունին զետնայարկը որ աւերուն հիւղի նման

բան մ'էր, կառքի կայանի տեղ կը ծառայէր պարտիզաններու, և վերի գետիկոնին հետ ամենեւին հաղորդութիւն չունէր։ Վերի գետիկոնէն դատուած էր ձեռնադրուի որ ոչ երգեր և ոչ ալ սանդուղ ունէր, և որ կարծես թէ վարադոյր մ'էր խարխուլ տունը պահելու համար։ Վերի գետիկոնը՝ ինչպէս ըսինք արդէն՝ շատ մը սենեակներ և քանի մը վերնայարկեր ունէր, որոնց մէկուն մէջ միայն պառաւ կնիկ մը կը բնակէր և ծան Վալժանին սենեակը հաւքոռիկ կընէր։ Իսկ միւս սենեակներուն և վերնայարկներուն մէջ ոչ ոք կը բնակէր։

Ծնունդին օրը այս բնակարանը ծան Վալժանին վարձողը այս պառաւ կնիկն էր որ Բլաշկոյ Լաւրենտի կանուանէր փառաւորապէս, և որու իրական պաշտօնն էր սակայն գոնապահութիւն։ Ծան Վալժան պառաւին հատապոստներ էր թէ ինք Սպանիայի արժեթղթերէն տնանկալած հասառու մ'է, և թէ իր պղտի աղջիկին հետ պիտի դար հոն բնակելու։ Վեց ամսուան վարձը կանխիկ վճարած էր, և՛ ինչպէս տեսանք՝ պառաւին ձեռքով պատրաստել տուած էր սենեկին և խուցին համար պէտք եղած կահ կարասիները։ Եւրոպական հասարակական աշխատանքները վառած և ամէն բան պատրաստած էր։

Ծան Վալժան և Գոգէթ այս ողորմելի հիւղին մէջ երանաւէտ օրեր անցուցին, և այս կերպով շաբաթներ անցան։

Գոգէթ ամէն օր արշալոյսին ելնելով կը խնդար, անընդհատ կը խօսէր, կերդէր։ Մանուկներն ալ թոչուններու պէս առաւօտները կերդէին։

Ծան Վալժան երբեմնակի կը բռնէր և կը պաղներ Գոգէթին պղտի և կարմրագոյն ձեռքը որ ցուրտէն այտելով ճեղքաւորուած էր։ Իսկ մանկուհին ծեծ ուտելու սովորած ըլլալով չգիտէր թէ ինչ կը նշանակէր այս, և անոր քովէն խոյս կուտար բոլորովին ամօթահար։

Մերթ ընդ մերթ խորհուրդներ պարան մը կառնուր և իր

պղտի սեղոյն ըսպան կը դիտէր։ Գոգէթին զգեստները ալ հնամենիներ չէին, բայց սպաւորի հաղուստ էին։ Թշուառութենէ ելած և կեանքի մէջ մտած էր։

Ծան Վալժան սկսած էր կարգաւ սորվեցնել անոր։ Երբեմն մանկուհիին հեղեւ տուած ժամանակ կը մտածէր թէ շարութիւն դործելու նպատակաւ կարգաւ սորված էր թիաբանին մէջ։ Այս նպատակը մանուկի մը կարգաւ սորվեցնելու փոխուած էր։ Ծեր թիապարտը այսպէս մտածելով կը ժպտէր հրեշտակներուն խորհուրդն ժպտով։

Ծան Վալժան կզդար թէ այս նպատակի փոփոխութեան մէջ նախամտածութիւն մը կար որ ի վերուստ էր, կամք մը կար որ մարդու կամք չէր, և մտախոհութեան անդունդներու մէջ կը կորուսուէր։ Բարի մտածումներն ալ յոռիներուն պէս անդունդներ ունին։

Ծան Վալժան գրեթէ իր բոլոր օրերը Գոգէթին կարգաւ սորվեցնելով կանցունէր, նաեւ թողնուի որ խաղայ։ Մօրը վրայ ալ կը խօսէր հետը և աղօթք ընել կուտար։

Գոգէթ հաշիւ կանուանէր զան, և ուրիշ անուն մ'ունենալը չէր դիտէր։ Ժամերով կը հիանար Գոգէթին նայելով որ իր պէպէկը կը հաղուեցներ և հաղցուցածը կը հանէր՝ անոր ճառողուն մտիկ ընելով։ Անանքը ալ առաւելութիւններով լի կերեւար իրեն, մարդիկ բարի և արդարասէր կերեւային. մտապէս ալ չէր գանգատեր որ և է անձի դէմ. մինչև խոր ծերութիւնը չծերանալու պատճառ մը չէր նշմարէր բնաւ հիմա որ այս մանկուհին կը սիրէր զինքը։ Իրեն համար ամբողջ ապագայ մը կը տեսնէր զոր Գոգէթ զմայլելի լոյսի մը պէս կը լուսաւորէր։ Ամենէն լու մարդիկ միշտ ինքնա սիրական խորհուրդ մը կուենան։ Մերթ ընդ մերթ տեսակ իր ուրախութեամբ կը խորհէր թէ Գոգէթ աղեղ պիտի շլլայ։

Ապահովապէս չենք դիտեր թէ ծան Վալժան Գոգէթը սիրել սկսած միջոցին այս նոր պաշարէն հարկաւորութիւն ու

նեցած չըլլայ բարութեան շուղին մէջ յարատեւելու համար։ Բոլորովին անձնական է այս կարծիքը զոր կը յայտնենք մեր պաղափարը ամբողջապէս բռնած ըլլալու համար։ Ժան Աալժան մարդերու շարասրտութեան և բնկերութեան թշուու-թեան նորանոր կերպարանները տեսած էր վերջին ժամանակ-ները, անկատար կերպարաններ որոնք դժբաղդաբար ճշմար-տութեան մէկ կողմը կը ցուցնեն, այսինքն կ'ընէ ճակատա-դիրը որ Ֆանթինին վրայ կամփոփուի, և հասարակային իշ-խանութիւնը որ Ժալէրի վրայ կ'անձնաւորի, նորէն թխարա-նը դացած էր, բայց այս անգամ չէ թէ շարութիւն այլ ա-ղէկութիւն ըրած ըլլալուն համար, նորանոր դառնութիւններով համակուած էր, նորէն կը գրաւուէր ձանձրոյթով և յողնութեամբ, եպիսկոպոսին յիշատակը անգամ դուցէ փոքր ինչ կը խաւարէր ազա աւելի լուսաւորութեամբ և յազմա-նակով երևալու թեւութեամբ, բայց վերջապէս այս նուիրա-կան յիշատակն ալ կը տկարանար։ Ո՛վ դիտէ, կարելի է թէ Ժան Աալժան Գօզէթին հանդիպելէն քիչ մ'առաջ վճա-տելու և նորէն իյնալու չափ տկարացած էր, սիրեց Գօզէթը, և կրկին զօրութիւն առաւ։ Բարէ, Գօզէթէն գրեթէ ոչ նուազ տկար էր։ Պաշտպանեց Գօզէթը և Գօզէթէն հաստա-տութիւն գտաւ։ Գօզէթ անոր շնորհիւ կրցաւ կեանքի առ-պարէզին մէջ փայլիլ, Ժան Աալժան ալ անոր շնորհիւ կըր-ցաւ առաքինութեան շուղին մէջ շարունակել իր ընթացքը։ Անի այս մանկուհիին պաշտպանը եղաւ, մանկուհին ալ անոր յենարանը։ Ո՛ր անիմանալի և երկնային խորհուրդ հաւատա-րակշռութեանց ճակատագրի։

ՓԱՌՈՐ Ք.

ԳԼԵՍԻՈՐ ՎԵՐՉԵԱՆՈՒՄԻՆ ԳԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ժան Աալժան խոհեմութիւն ընելով ամենեւին գուրս չէր ելնէր ցորեկը։ Ամէն իրիկուն վերջալուսի ատեն երբեմն

մինակ, շատ անգամ Գօզէթին հետ պուլվարներուն կողմնա-կան և ամենէն առանձնական ճամբաներուն մէջ կը պուր-տէր, և դիշերուան մոտ թիրեւում միջոցին եկեղեցիները կը մտնէր։ Կամովին Սէն-Մետարի եկեղեցին կերթար որ ամենէն մօտ եկեղեցին է։ Գօզէթ եթէ հետը չերթար, պա-ռաւ կնիկին քով կը կենար, բայց ծերուկին հետ պարտելու երթալը ուրախութիւն մ'էր մանկուհիին։ Ժամ մը անոր հետ պարտելը գեր 'ի վեր կը համարէր քանթէ Գաթերինին հետ ժամերով առանձին մնալ և հիանալը, Ժան Աալժան Գօզէ-թին ձեռքը բռնելով կը քայլէր և անոյշ խօսքեր կըսէր անոր։

Գօզէթ վերջապէս խիստ զուարթ եղաւ։

Պառաւը տունին հաւքառուքը կընէր, կերակուր կեփէր, և տունին պաշարքը կերթար կառնէր։

Սակաւասիրութեամբ, միշտ քիչ մը կրակ ունենալով, բայց մեծ նեղութեան մէջ տաղնապող մարդերու պէս կապրէին։ Առջի օրուան կահ կարասիները ինչ վեճակի մէջ որ էին, նոյնը մնացեր էին անփոփոխ, միայն թէ Ժան Աալժան Գօ-զէթին խուցին ապակաւոր դուռը հանել տալով տեղը բո-լորովին դոց դուռ մը դնել տուած էր։

Միշտ իր գեղնադոյն թիկնոյր, սե վարտիքը և հին գըւ-խարկը կը հագնէր։ Փողոցին մէջ աղքատ մը կը կարծուէր։ Երբեմն բարեսիրտ կիներ դառնալով սու մը կուտային ա-նոր։ Ժան Աալժան կընդունէր սու և յարդանօք բարե կու-տար անոնց։ Երբեմն ալ ինք երբ մաւրացիկ թշուառի մը կը հանդիպէր, ետին կը նայէր դիտելու համար թէ արդեօք տեսնող կա՞յ, յետոյ թշուառին կը մօտէր դաղտնապէս, ձեռ-քին մէջ դրամ մը, շատ անգամ արծաթէ դրամ մը կը դը-նէր, և շտապաւ կը հեռանար։ Այս ալ իր անպատեհու-թիւնները ունէր։ Թաղին մէջ կսկսէր անուանիլ «պոպոպոպ» Գոսպ աղքատը։

Պառաւ վարձակաւանէն որ ժահագէմ արարած մ'էր և ըն-

կերին դէմ նախանձոտներու ուշադրութեամբը բոլորովին շաղուած, շատ կը զննէր ծան Վալժանը թէ և ասոր մտքէն չէր անցնէր թէ կը զննուի: Փոքր ինչ խուլ, հետեաբար շաղկրատ էր: Իր անցեալէն երկու ակոյայ մնացած էր, մին վերինը, միւսը վարինը, զորոնք միշտ իրարու կը դարձէր: Հարցումներ ըրած էր Գօզէթին որ բան մը չգիտնալուն համար բան մը չիրցած էր ըսել, թէ ոչ Մօնֆերմէյէն եկած ըլլալը: Ատու մը այս դէտուէին (guetteuse) ծան Վալժանը նշմարեց երբ ասի տունին անքնակ սենեակներուն մին կը մանէր այնպիսի կերպարանով որ շատխօս պառաւին հետաքրքրական երեցաւ: Ծիր կառուի մը պէս քայլելով ետեէն գնաց, և առանց տեսնուելու կրցաւ դիտել զան դուռին ճեղքէն որ ծան Վալժանի կոնակին կողմը կիսնար բոլորովին: Ծան Վալժան անշուշտ աւելի զգուշութեան համար կոնակը այս դուռին կը դարձնէր: Գրպանը խառնեց, տուփ մը, միրստ մը և գերձան հանեց, ապա սկսաւ իր թիկնոցին մէկ ծայրին աստառը քակել, և քակուած տեղէն դեղին թուղթի կտոր մը հանեց և ծալեց: Պառաւը տեսաւ եղելով թիւնը, և ահուգողով դիտեց որ թուղթը հազար ֆրանքնոց դրամատուն մ'էր: Աշխարհ զալէն 'ի վեր երկրորդ կամ երրորդ անգամն էր այսպիսի դրամատուն մը տեսնելը, ուստի խոյս տուաւ ահաբէկ:

Պահ մ'ետքը ծան Վալժան պառաւին մօտեցաւ և աղաչեց որ երթայ փոխէ այն հազար ֆրանքնոց դրամատունը: Հարապարելով թէ իր եռամսեայ հասն էր այն դոր օր մ'առաջ ընդունած էր:

— Աւսի՛ք, ըսաւ պառաւը մտովին. երեկոյեան ժամը վեցին դուրս ելաւ, բայց անատեն կառավարութեան արկղը հարկաւ բաց չկրնար ըլլալ:

Պառաւը զնաց դրամատումը փոխելու և կարծիքներ ըրաւ: Այս հազար ֆրանքնոց դրամատումը մեկնուելով և բազմապատկուելով, Վինսը-Սէն-Մարսելի փողոցի շատխօս կնիկ-

ներուն մէջ շատ մը երկիւղալի խօսակցութիւններու տեղի տուաւ:

Օր մը ծան Վալժան թիկնոցը հանած էր վրայէն և փայտ կը սղոցէր փողին մէջ: Պառաւը սենեակին էր և հաւքառաք կընէր: Սենեակին մէջ իրմէ 'ի զատ մարդ չկար, վասն զի Գօզէթ սղոցուած փայտին նայելով և զարմանալով կը բազէր. պառաւը թիկնոցը տեսաւ որ բեկոէ մը կախուած էր, և զննեց: Ատուին քակուած մասը նորէն կարուած էր: Ուշադրութեամբ մը շօշափելով զննեց թիկնոցը, և հասկցաւ թէ ծոպերուն և անուծի աղեղաձև մասերուն աստառներուն մէջ վրայ վրայի զետեղուած շատ մը թուղթեր կան: Անշուշտ անոնք ալ հազար ֆրանքնոց դրամատումներ էին:

Պառաւը դիտեց նաեւ որ դրպանին մէջ ինչ ուղիս կար: Արդէն տեսած ասեղէն, մկրատէն և գերձանէն 'ի զատ նաեւ մեծկակ լոզմակալ մը, խիստ մեծ դանակ մը և՛ որ աւելի կասկածելին է՝ զանազան զոյններով քանի մը պիտակ վարսեր կային: Այս թիկնոցին ամէն մէկ դրպանը կարծես թէ անակնկալ գէպքերու մէջ ըստ հարկին ծառայելու նախապատրաստութիւն մ'էր:

Գօզէթ և ծան Վալժան այսպէս օր անցունելով մինչեւ ձմեռին վերջը հասան:

ՔԼՈՐԷ Ե.

ՀԻՆԳ ՓՐԱՆՔՆՈՑ ԴՐԱՄ ՄԸ ԳՆՏԻՆԸ ԻՅՆԱԼՈՎ

ԱՂՄՈՒԿ ԿԸ ՀԱՆԵ

ՍԷՆ-ՄԷՏԱՐԻ քով աղքատ մը կար որ հին և ալ անգործածելի հորի մը ծնօտին վրայ կը կծկուէր և որու ծան Վալժան յօժարակամ ողորմութիւն կուտար: Երբ այս մարդուն առջեւ կանցնէր զրեթէ միշտ բան մը կուտար: Երբեմն հեալ կը խօսէր: Այս մուրացիկին նախանձոտները կը-

սէին թէ սարկանաւիէան քործակալ մ'էր ան : Ժամկոչ և եօթն հասունը հինգ տարեկան ծեր մ'էր, և շարունակ Հայր Բեք կը մըմնար :

Իրիկուն մը Ժան Աւլժան՝ առանց Գօզէթի երբ անկէ անցաւ, նշմարեց աղքատը որ իր սովորական տեղը և լապտերին տակ նստած էր, լապտերը սրահ մ'առաջ վառուած էր : Այս մարդը՝ իր սովորութեան համեմատ՝ կարծես աղօթք կը նէր և բոլորովին կձկուած էր : Ժան Աւլժան մօտեցաւ և իր սովորական ողորմութիւնը անոր ձեռքին մէջ դրաւ : Մութացիկը յանկարծ վեր վերցուց աչքը, ուղղակի Ժան Աւլժանին նայեցաւ, յետոյ անմիջապէս վար նայեցաւ դարձեալ : Փայլակի մը պէս տեղի ունեցաւ այս շարժումը, և Ժան Աւլժան սարսռեցաւ : Կարծեց թէ կանգնողին նշոյլով տեսածը չէ թէ ծեր ժամկոչին հանգարտ (placide) և բարեպաշտ դէմքն էր, այլ ահարկու և ծանօթ կերպարան մը : Այս կերպարանը Ժան Աւլժանի վրայ այնպիսի ապաւորութիւն մ'ըրաւ որու նմանը մարդս կը կրէ երբ մութին մէջ յանկարծ վաղրի մը հետ կը գտնուի դէմ առ դէմ : Ահարկի և քար կարած ետ քաշուեցաւ, չհամարձակելով ոչ շունչ առնելու, ոչ խօսելու, ոչ մնալու, ոչ փախչելու, և մութացկանին նայելով որ քուրջով մը ծածկուած գլուխը վար առած էր և կարծես ալ չէր գիտեր անոր հոն ըլլալը : Այս տարօրինակ միջոցին բնազդում մը, դուրս անձնական պահպանութեան դաղանի բնազդում մը ստիպեց զԺան Աւլժան խօսք մը չարտարերելու : Մութացիկը ամէն օրուան մութացիկին մի և նոյն հասակը, մի և նոյն հնոտիները, մի և նոյն երեւոյթը ունէր. — Ա՛յ՛, ըսաւ Ժան Աւլժան, յիմար եմ, երանգ կը տեսնեմ, ինչ կընեմ, անկարելի բան : — Եւ սատակապէս խոռված տուն դարձաւ :

Հազիւ հազ կը համարձակէր ինքնին ըսելու թէ Ժամկոչին դէմքն էր այն դէմքը զոր տեսնել կարծած էր :

Գիշերը այս մասին երբ սկսաւ խորհիլ, յաւեցաւ մար-

դուն հարցումներ բրած չըլլալով համար որպէս զի ստիպեցր անգամ մ'ալ գլուխը վերցնելու : Հետեւեալ օրը գիշերուան մօտ միջոցին նորէն անկէ անցաւ : Մութացիկը տեղն էր : Բարի լոյս, ծերուկ, ըսաւ համարձակօրէն Ժան Աւլժան սու մը տալով անոր : Մութացիկանը գլուխը վերցուց և ջաւաղին ձայնով մ'ըսաւ : — Շնորհակալ եմ, բարեսիրտ տէր : — Նոյն իսկ ժամկոչն էր պատասխանողը :

Ժան Աւլժան կատարելապէս հանգարտելով սկսաւ խընդալ. — Խնջալէս կարծեցի թէ Ժամկոչն էր հոն տեսածս : Միթէ ամէն բանէ ետք հիմա ալ ա՛յքս կը շլանայ, ըսաւ մտովին, և ալ չմտածեց այս իրողութեան վրայ :

Քանի մ'օրէն ետք գիշեր մը ժամը ութի միջոցները երբ իր սենեկին մէջ Գօզէթին դասը հեղեղ կուտար բարձրաձայն, տունի գուռին բացուիլը և դոյցուիլը լսեց : Ասի տարօրինակ երեցաւ Ժան Աւլժանին : Իրմէ դատ տունին մէջ միայն պատուր կը բնակէր, որ ճրայ չվառելու համար մութին կը պառկէր միշտ : Ժան Աւլժան նշան ըրաւ Գօզէթին սր լուէ : Ատեց որ մէկը սանդուղէն վեր կենէր : Հարկաւ վեր ելնողը պատուր կրնար ըլլալ, որ թերեւ հիւանդ ըլլալով դեղարան մը դացած էր : Ժան Աւլժան մտիկ ըրաւ : Քայլը ծանր էր և մարդու մը քայլին պէս ձայն կը հանէր, բայց պատուր հաստ մուծակներ կը հաղնէր, և պատուր մը քայլը միայն ամենէն տեւի կրնայ մարդու մը քայլին նմանիլ : Բայց Ժան Աւլժան իր ճբաղը անցուց :

Գօզէթը անկողինը զբեւոյժ էր, խիստ ցած ձայնով ըսելով. — Առանց ձայն ձիւն հանելու պառկէ կամաց մը, և միշտեւ մանկուհիին ճակատը կը համբուրէր, սանդուղէն վրայ յէն լսուած քայլերը դադարած էին : Ժան Աւլժան կոնակը գուռին դարձնելով լոկի և անշարժ իր աթոռին վրայ կեցաւ որ նստած էր և ուսկէ ելած չէր, և մութին իր շունչն ալ բռնեց : Բաւական երկար ժամանակէ մ'ետք ալ բան մը չլսելով՝ ետեւ դարձաւ առանց շուկ մը հանելու, և դէպ-

Նի սենեկին դուռը նայելու միջոցին կղպակին ծակէն լոյս մը արեւմտ : Այս լոյսը աղէտալի աստղի մը կը նմանէր դուռը և պատը պաշարող մթութեան մէջ : Յայտնի էր թէ դուռին առջև մէկը կար որ ձեռքը ճրագ մը բռնած էր և մտիկ կընէր :

Քանի մը րոպէէն ետք լոյսը աներեւոյթ եղաւ : Քայց ոտքի գիւտում մը չլսուեցաւ բնաւ , ուսկէ ներքի էր ենթադրել թէ դուռին քով մտիկ ընելու եկողը մուծակները հանած էր :

Ժան Վալժան առանց վրան փոխելու անկողին նետուեալ եցաւ , և մինչև առաւօտ չկրցաւ աչքը խփել :

Առտու կանուխ յոգնութենէն թմրելով նիւհելու միջոցին դուռի մը ձռնիւք լսեց և արթնցաւ . այս դուռը փողին ներքինակողմեան սենեակներուն մէկուն դուռն էր որ կը բացուէր . Ժան Վալժան մի և նոյն մարդուն քայլը լսեց որ առջի օրը սանդուղէն վեր ելած էր : Քայլը կը մտէր . անմիջապէս վար իջաւ անկողնէն և աչքը կղպակին բաւական մեծակի ծակին վրայ դրաւ՝ յուսալով թէ պիտի տեսնէր այն անձը որ գիշերը տունը մտած և իր դուռին քով դալով մտիկ ըրած էր : Իրօք մարդ մ'էր այն անձը որ այս անգամ առանց կանգ առնելու Ժան Վալժանի սենեկին առջևէն անցաւ : Փողը տակաւին չափ մութ ըլլալով իր դէմքը կարելի չէր նշմարուի . բայց մարդը երբ սանդուղին քով հասաւ , արտաքին լոյսի ճառագայթ մը երևան հասնեց զան իբր շքանկար մը , և Ժան Վալժան կռնակէն կատարելապէս տեսաւ զան : Մարդը բարձրահասակ էր , երկայն թիկնոց մը հագած էր , և թևին տակ բիր մ'ունէր : Ժամէրի զարհուրելի կերպարանն էր այն :

Ժան Վալժան կրնար անգամ մ'ալ տեսնել զան պուլվարին վրայ նայող պատուհանէն : Քայց հարկ պիտի ըլլար պատուհանը բանալ . չհամարձակեցաւ բանալու :

Յայտնի էր թէ այն մարդը բանալիով մը և իբր իր տունը մտած էր : Ո՞վ տուած էր այս բանալին , ինչ կը նշանակէր այս բանը :

Առտու ժամը եօթին երբ պտտուր հուրտուկ ընելու եկաւ , Ժան Վալժան թափանցուն նայուածքով անոր նայեցաւ , բայց հարցութիւն չդրաւ : Պառաւր աւելլու միջոցին ըսաւ .

— Պարոնը գուցէ լսեց թէ այս գիշեր մարդ մը եկաւ տունը :

Այս պուլվարին վրայ երեկոյեան ժամը ութը ամենախաւարին գիշեր կը սեպուի պառաւներու համար :

— Աղէկ ըսիր , այժմ , լսեցի , պատասխանեց խիստ բնական ձայնով մը : Ո՞վ էր եկողը :

— Նոր վարձարնակ մը , ըսաւ պառաւը :

— Ի՞նչ է անունը :

— Լաւ մը չգիտեմ : Տիւման կամ Տօման է , կամ ասոր նման անուն մը :

— Եւ ո՞վ է այդ պարոն Տիւմանը :

Պառաւ իր կուգի աչերու նման պղախ աչերովը Ժան Վալժանին նայեցաւ և պատասխանեց .

— Ձեզի պէս հասառու մը :

Պառաւը գուցէ ամենեւին դիտաւորութիւն մը չունէր : Ժան Վալժան կարծեց սակայն թէ դիտաւորութիւն մ'ունէր ան :

Երբ պառաւը դնաց , պահարանի մը մէջ դնուած հարկիւր ֆրանքի չափ գումարը առաւ , ծրար մ'ըրաւ և դրպանք դրաւ : Ծրարը կապելու միջոցին թէև զղուշութիւն ըրաւ որպէս զի ստակ խառնուելը չլուի , հինգ ֆրանքնոց մը ձեռքէն փախաւ և դետինը տախտակին վրայ ինկաւ ձայն հանելով : Երեկոյեան ժամանակ վար իջաւ և ուշադրութեամբ պուլվարին ամէն կողմն ալ նայեցաւ . մարդ մը չտեսաւ : Պուլվարը բոլորովին ամայի կերեւար , թէև ստոյգ է թէ ծառերուն ետեւ կրնար մարդ պահուիլ :

Նորէն վեր եկաւ :

— Եկուր , ըսաւ Գօգէթին :

Ձեռքէն բռնեց , և երկուքնին մէկ դուրս եկան :

ՎԵՐՋ ԵՐՐՈՐԴ ԶԱՏՈՐԻ

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ ԹԱՐԳԱՆՁԻՆ

1. Տօլմաշ Ժառերի համադրեալուն մէկ մասն է որ կառակի կողմը կը ձգուի :
2. Սալվաթօր Բօզա խաւացի երեւելի պատկերահան մ'է : Ծնած է 1615ին :
3. Ժ. Պ. Վազէթ տը Կրիսովալ թնդանօթաձիգ զօրաց ընդհանուր տեղակալ էր Ֆրանսայի մէջ : Թնդանօթի նկատմամբ մեծ նորոգումներ և փոփոխութիւններ ըրաւ , և կրնայ ըսուիլ թէ Ֆրանսա հանրապետական իշխանութեան ժամանակ տարած յաղթանակները Կրիսովալի դրուածն կը պարտաւորի :
4. Բամպրան Հոլանտայի ամենէն երեւելի պատկերահաններուն մին է : Ծնած է 1608ին :
5. Պատերազմի պատկերահան : 1633ին Պրիսէլի մէջ ծնած է :
6. Ֆօլար զաղղիացի ազգնադէտ մ'է : Բօլիպի դրած պատմութիւնները բնեւոր անոր սխալները կը բռնէ և կը հեքէ : 1669ին Վիլնիս ծնած է :
7. Բօլիպ Յոյն պատմիչ մ'է : Բրիտանոէ 206 տարի առաջ ծնած է :
8. Ազէնդուր՝ Բա-տը-Գալէի զինգերուն մին է , որ զաղղիացիք մեծ ջարդ կըրած և յաղթուած են անգլիացիներէն 1315ին :
9. Ալիական բանակին սպարապետ : Սպանիայի մէջ թաւադէրայի պատերազմը մղեց 1809ին Ժօզէֆ Թաղաւորին և Վիգթօր մարեշալին դէմ : 1812ին Սարաիօսը յարձակումով առաւ զաղղիացիներէն . նոյն տարին Սալամանքի պատերազմին մէջ զաղղիացւոց յաղթեց . 1813ին զաղղիացիները Սպանիայէն մինչև Վիգթօրիա քշեց և յաղթեց :
10. Բրուսիական բանակնէրո՝ սպարապետ . 1742ին Մէքլենպուրկի Բօթօք քաղքին մէջ ծնած է :
11. Սպանիայի մէջ քաղաք մ'է որու զաղղիացիք տիրեցին 1808ին : Անկլո-սպանիական բանակը զաղղիացիները յաղթահարեց և քշեց անկէ 1809ին :
12. Սպանիայի մէջ քաղաք մ'է զոր անգլիացիք երկու պաշարումէ ետք զաղղիացւոց ձեռքէն առին 1812ին :
13. Ուէլինկլի ընի մականունն է Այրըն Գիւտ որ բառ առ բառ կը նշանակեն Երկաթ-դուբ : Իր քաջադիպութեան և արիութեան համար արուած է այս մականունը :
14. Կրուշի Ֆրանսայի մարեշալ էր : Նաբոլէոնէն ընդունած հրահանգներուն համեմատ 30000 զօրով Պրիսէլին դէմ կռուելու կերթար երբ Վաթերլօյի պատերազմը սկսաւ : Հրաման շունենալուն համար չկրցաւ զալ և կռիւի մոտէլ , թէև թնդանօթներու ձայնը կը լսէր , և Նաբոլէոն ալ անհամբեր անոր կապաւէր : Պատմիչ մը կըսէ թէ Նաբոլէոն՝ Վաթերլօյի պատերազմին տար միջոցին սուրհանդակով տոմակ մը զրկած է Կրուշին այսպէս . « Ան ո՞ր մասն էր պաշտէլ երբ անխել . (Այս խօսքն պատերազմի հոսմէ) : Կրուշի սեղանին վրայ ճաշելու միջոցին տոմակը կաշուն և անխել (engagé) բառը խնդրէ (gagné) կարգաւոր՝ իր կերուխումը կը շարունակէ՝ փոխանակելու և իր բանակովը պահպանելու կերծ մը ուսկի միայն Պրիսէլի կընար օգնել Վաթերլօյի դաշտը դալու համար : Կրուշի ըսուիլ թէ Նաբոլէոնի

պարտութեան ստաֆին պատճառներէն մին պրուշիի այս թիւ իրանցութեանը և անգործութիւնը եղած է :

15. Քանի մը հիւսիսային տէրութիւններու, ինչպէս են Աւստրիա և Բերոսիա, բանակներուն մէջ տեսակ մը նիզակաւորներ կան որք է-հաւ, հիւսիս, հիւսիս-հարաւ կամ հարաւ կրնան ըլլալ : Այս բանը թափաքներէն յատուկ եղած է :

16. Այսպէս կանոնաւոր հիւսարներու կամ հունգարաձէ ձիաորդներու քանի մը դունդեր, որք իրը նշան մետրէի գլուխ մը և երկու ոսկի կը կրէին, և որք կըսուէր թէ թշնամին ամենէն չինայելով կը մեռնէին :

17. Լէօնիտաս Բրիտոտե 480 տարի առաջ Սպարդայի թագաւորն էր : Երբ Բաբերէս Գոնաստան արշաւեց, Լէօնիտաս 4000 զօրով Թերմոփիլի կերծը կը պահէր որ Գոնաստանի բանակին էր : Երբ մարտութիւնը թշնամին ուրիշ ճամբայ ցուցուց Գոնաստան մտնելու համար, Լէօնիտաս երեք հարիւր կորիճ պահէր իր քով : Միւսները զոհեց, որ երթան Գոնաստան և կռուին : Ետեւ Լէօնիտաս իր երեք հարիւր սպարդայի կորիճներով պարսից բանակը մտաւ և ահապէն լարդ տալէն ետք ինքն ալ ջարդուեցաւ իր երեք հարիւր քաջերով :

18. Բապրէ 1483ին ծնած երեւելի գաղղիացի հեղինակ մ'է : Ընունը անմեծ մնաց իր Կարմիրէ-աւ և Բանիւրի-աւ անուն վէպերուն շնորհիւ, որք լի են պարտաներով, հեղինակութիւններով, յիմարութիւններով, սղլանդական թիւններով, բառախաղներով, անհամաստ և լրբենի խօսքերով :

19. Իսթիլ հեղինակն ողբերգութեան հնարին է և անուանի ողբերգու : Երեւելի են իր ողբերգութիւնները իրենց վսեմութեամբը, պերճութեամբը և շքեղութեամբը : Աթենքի մօտ Էլէօսի քաղաքին մէջ ծնած է Քրիստոսէ 525 տարի առաջ :

20. Փրանսուա Պարեմ անուանի և հաշակաւոր հաշուապետ մ'է : 1640ին Լիօն ծնած է :

21. Այս 1688 ամսութիւնը անգլիական յեղափոխութեան թուականն է :

22. Հանրի Գ. Փրանսայի երեւելի թագաւորին պէ-սէ (պէտրեան կամ պէտրեցի) մակդիրը կը դուռէր մոլեռանդ կաթոլիկներու կողմ՝ զան անարդէութեան մօտ, վասն զի Հանրի Գ. Գալիէնի հետեւորդ էր :

23. Հարուէլ Լծարային վաթսուհի հազարամեթրը հետի սպարաբն մ'էր : 1811էն մինչև 1815 այս սպարաբնին մէջ բնակեցաւ Բոսփորի կոմսը որ Նաբոլէոնի անկումէն ետք Փրանսայի թագաւոր եղաւ Լուի ՅՔ. անունով :

24. Փրանսայի Մարդ Նահանգին մօտ աւան մ'է ուր Փիլիք-Օլիւսթ թագաւորը երեւելի յաղթութիւն մը վաստակեցաւ : 1214ին Օթմոն Գ. կայսեր, Փլանարի կոմսին և իր դաշնակիցներուն դէմ :

25. Պելլիպպի դիւքերուն մին է : Գաղղիացիք 1745ին Մարեշալ Տը Մարիէ հրամանակաւորութեան ներքեւ անդլացուց, աստրիացուց և հոլանդացուց, դէմ՝ կռուեցան և երեւելի յաղթութիւն մը վաստակեցան :

26. Լուի ՅՔ. ի ժամանակէն մնացած նշանաբան մ'է այս, որ բոլոր առաջաւ Շարլէ-ալ ալ սարսի կը նշանակէ, և ազատորէն կրնայ թարգմանուիլ՝ ԳԻՄԱԼԻՆ ԵՆՆԵ ԴԱՏԵՐՈՒՄ :

27. Երբ Լուի ՅՔ. Նաբոլէոնի անկումէն ետք Փրանսայի թագաւոր եղաւ, Շարլէ անունով բաւական ազատական Սահմանադրութիւն մը շարժեց (կարգաւ ստիպուեցաւ տալու) որու 14րդ յօդուածը գրեթէ միւս յօդուածներուն մէջ շնորհաւոր ազատութիւնները և արածութիւնները կը շնչէր կամ կը տկարէր :

28. Բառ առ բառ կը թարգմանուի Այսպէս դու-ք, Բայց ոչ յեղ, կամ աւելի ազատորէն՝ դու-ք եւ, Բայց յեղէ համար չէ :

29. Պելլիպպի աստրեոսոսեցուց առաջին կարգի աստրոնոմիկներուն մին է զոր Ազարոնիթները կը պաշտէին : Հիմա իւր գլխաւոր աստանաներուն մէկին նշանակութեամբ կը զորածուր ընդհանրապէս :

30. Լիւսիֆէր քրիստոնէից մէջ Սատանայ, իշխան խաւարի, պարսպուի դեւերու նշանակութիւնը ունի : Բուն արմատին նայելով կը նշանակէ Լուսակիր : Լատինացի բանահիւանները Լատիկ աստղին կուստին այս անունը : Բայց գիտարանութեան Գիտի և Արշալոյսի որդին է :

31. Սան-Գիլլօթ կամ Կնիարաի կը նշանակէ . 1 բացարձակ հանրապետական . 2 ժողովուրդին ստորին դասի վերաբերող յեղափոխական . 3 անարդիկ նմանող :

32. Բաւաֆորս Մարկուս քաղաքին կառավարին էր, որ 1808ին վաթսուներ մէկ պաշարումի դիմանալով գաղղիացիները ստիպեց պաշարումը վերջունելու և հեռանալու :

33. Գաթօրչին 1812ին Մոսկովայի կառավարին էր, որ գաղղիացիները անպատասխար և անպաշար ձգելու համար ըստը քաղաքը հրդեհեց :

34. Փրանսիացի Պալէսթրոս Սպանիացի զօրապետ 1770ին Մարակոսի մէջ ծնած է : Երբ գաղղիացիք Սպանիա արշաւեցին, Պալէսթրոս գաղղիական զօրաց դէմ քաջութեամբ կռուելով պաշտպանեց Եստալուզիան : 1812ին երբ սպանիական բանակը ընդհանուր հրամանակաւորութիւնը Ուելլիկթըն դուքսին յանձնուեցաւ, անի չուղեց օտարականի մը հնազանդիլ և արտորուեցաւ : 1823ին գաղղիացիք Սպանիա մտնելէն ետք Պալէսթրոս Նապոլէոնի պաշտպանող ժամանակաւորական բանակի զօրքերուն հրամանատարն եղաւ . բայց չուս մը այս երկու նահանգները յանձնուեցաւ գաղղիք բռա Միլիոլէմի դուքսին հետ : Կուսակցութիւններ ամբաստանուելով Փրանսա քաշուեցաւ ու 1832ին մեռաւ :

35. Շարլ ՅՔ. Գոլիթի վիճիւնները հրատարակելով երբ Փրանսայի ազատութիւնները բռնաբարեւ ուղեց, ժողովուրդը ապստամբեցաւ, քանի մը օր արինահեղ կռիւններէ ետք արքայական իշխանութիւնը ապաւեց, թագաւորը ստիպեց փախչելու, և արքայական իշխանութիւնը Լուի-Ֆիլիքի յանձնեց : Այս այս յեղափոխութեան պատճառաւ նշանաւոր է 1830 ժամանակից պատմութեան մէջ :

36. Մանուէլէ կոծողութիւն, տեղեկութիւն, տեղափոխ ինժեներին նման ծառ մ'է : Իր ամեն մասերէն կաթնային հիւթ մը կը հոսի, որ շատ սպիտակ, առաւել, կիզիւ և իրիտ թուանալի է :

37. Այսուհետեւ գրեւոր գիւրութեան համար Թեմարաիկ սխալ անուանեմք երկը և Թեմարաուհի՝ կնիկը :

ਦੁਰਯੋਧਨ

Երև	Տող	Ս/սա
81	11	[Թեդա՞ օ [Թ աւսր միսւ բբ

Աղիշ
Թեղանոցի Տարախն. Ե. Բ. Բ.

BU.4 UH.P.13

ԵՄՄԵ ԵՐԿՐՈՐԴ. — ԳԳՅԻՉ

ԳԻՐԶ ԱՌԱՋԻՆ

LIBRARIO

Պ. Առիւն Ը.	Թէ ինչէր բանի կը հանդիպի Նիվեէն Եկալ մը	5
»	Բ. Ուզման	8
»	Գ. 18 յունիս. 1815	17
»	Դ. Ա.	21
»	Ե. Ինչ որ անորոշ է պատերազմէրու միջ	24
»	Զ. Սէպտեմբեր Ետը Ժամը չորս	28
»	Է. Նարոյնի զուարթութիւնը	33
»	Ը. Կայսրը ուղեցոյց խորհրդին հարցում մը կըրէ	40
»	Թ. Աստիպալի	44
»	Ժ. Ստեփան-Յանի լեռնադաշտը	47
»	ԺԱ. Նարոյնի ուղեցոյցը յուսի, իսկ Պիւլիկ ուղեցոյցը լուս	56
»	ԺԲ. Պահպանիւրը	58
»	ԺԳ. Աղէտաւի վախճան	60
»	ԺԴ. Յեալին զուարտալը	61
»	ԺԵ. Գամպրօն	66
»	ԺԶ. Թէ ինչ կարծէ դուք մը	69
»	ԺԷ. Պէտք է հաւելլու վալեղլիութիւն ոչ	76
»	ԺԸ. Երկնային իրաւունքի վերահռմբ	79
»	ԺԹ. Գիշերը պատերազմին դաշտը	83

ԳՒՐԳ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՕՐԻՑՆ ԿԱԻԸ

ԳԼՈՒԽ Ա.	24601	Թիւր 9130	Թիւ կըլլայ	92
»	Բ.	Ուր պիտի կարգացուի երկու ոտանաւոր որու հէղինակը գուցէ սնտանան է		96
»	Գ.	Ռոտիդակի շղթան այլապէս կուանի մը հաբուածով խորտակուելուն համար անշուշտ պտտարաստական դրժողութիւն մը կրնայ նա արէն		102

ԳԻՐՔ ԵՐՐՈՐԴ

ՄԵՌԱԾ ԿԵԿԻ ՄԸ ՏՐՈՒԱԾ ԽՈՍՏՈՒՄԻՆ
ԿԱՏԱՐՈՒՄԸ

ԳԼՈՒԽ Ա. Մօնիերմայի մէջ ջուրի խնդիրը.....	114
» Բ. Երկու պատկերներու մնացորդ նկարադրութիւնը.....	119
» Գ. Մարդերուն գինի և ձիերուն ջուր պէտք է.....	126
» Դ. Պէտէկ մը տեսարան կը ընէ.....	129
» Ե. Պղտկը բոլորովին մինակ.....	131
» Զ. Որ Պրալթիւէլի սրամտութիւնը կը հաստատէ դուք.....	139
» Է. Գօզէթ անձանթ մարդուն հետ է մութին.....	146
» Ը. Թէ ինչ անպատեհութիւն կը ծագի երբ մարդ իր տունը կընդունի աղքատ մը որ գուցէ հարուստ է.....	149
» Թ. Թեւարարի է զործ.....	173
» Ժ. Ո՛ր աւելի աղէկը կը փնտէ, կընայ աւելի գեշին հան- դիպիւ.....	183
» ԺԱ. 9130 թիւը կըրկայ, և գիծակահանութեան մէջ Գօզէթին կընայ.....	190

ԳԻՐՔ ԶՈՐՐՈՐԴ

ԿՕՐՊՕՅԻ ԽԱՐԻՈՒԼ ՏՈՒՆԸ

ԳԼՈՒԽ Ա. Կորպո վարպետը.....	192
» Բ. Բուռ և շիկահաւի համար բոյն.....	200
» Գ. Երկու գծադրութիւն իրարու խառնուելով երանութիւն կը կազմէ.....	203
» Դ. Գլխաւոր վարձակալուհին գիտողութիւնները.....	208
» Ե. Հինգ ֆրանքնոց դրամ մը գետինը խնաւով աղմուկ կը հանէ.....	211
» Ծանօթագրութիւնը.....	217

ՎԻՊԵՕՐ ՀԻՐԱԾ

ԹՇՈՒԱՌՆԵՐ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ

ԴԻ. ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՅ

ՀԻՆԳ ՄԱՍԻ ԲԱԺՆՈՒԱԾ Է ԱՅՍ ՎԷՊԸ

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ	ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ	ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍ
ՓԱՆԹԻՆ	ԳՕԶԻԹ	ՄԱՐԻՈՒՍ
	ԶՈՐՐՈՐԴ ՄԱՍ	

ԲԼԻՒՄԻ ՓՈՂՈՑԸ ՀՈՂՈՒՆԵՐԳՈՒԹԻՒՆՆ ԵՒ ՄԷՆ-ՏԸՆԹ
ՓՈՂՈՑԸ ԳԻՒՑԸՋՆԵՐԳՈՒԹԻՒՆՆ

ՀԻՆԳ-ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍ

ՓԱՆ ՎԱԼԺԱՆ

Վիլիթօր Էիլիլիլի հրատարակած 'Նօթր-Տմ' Տը Բաբի անուն անուանի վի-
պտանութեան հրատարակումն 'ի վեր երրուն տարի անցաւ, և ահա այն ժա-
մանակէն սկսելով երեւելի հեղինակին գրչէն ելած առաջին վիպատանութիւնն է
Թիւ-առնէրը որու հինգ մասերը տասնեկնրորդ դարու ընկերական և պատմա-
կան թարգմտութեան հինգ արարուածներն են կընայ ըսուիլ:

'Նօթր-Տմ' Տը Բաբի միջին դարն է. — Լէ Միլէրալը արդի մարդկային ըն-
կերութիւնն է որ իր գանազան տեսքերովը կը գննուի:

Առաջին այս երկու գիրքերուն մէջ որք իրապէս մին միւսին զոյգը կը կազ-
մէ, ՎԻՊԵՕՐ ՀԻՐԱԾ ընդհանուր մարդկութիւնը նկարագրած է: 'Նօթր-Տմ'
Տը Բաբի անցեալն է. — Լէ Միլէրալը ներկան է, թեւեւ ապառնին:

ՄԻՋԵՐԱՊԼԸՑԻ ամէն մէկ մասը կընայ ըսուիլ թէ ամբողջութիւն մը կը
կազմէ կեդրոնական անձի մը բոլորովին գաղափարով, և որ սակայն միւս մասերուն
հետ կապուած է զրբին ընդհանուր երկնամասովը և դործողութեան միւս թեւովը:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL1476367

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0310153

